

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

І.К.Покулита

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для бакалаврів напряму підготовки
6.030101 „Соціологія”

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Арістей

Київ

2011

УДК 316/7(075/8)

ББК 60.58

П48

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11-45 від 05.01.2011 р.)**

Рецензенти: **С.Д. Безклубенко** – док. Філософ. наук, проф.,
проректор з наукових питань
Національного університету культури і мистецтва;
М.М. Бровко – док. філософ. наук, проф., завідувач кафедри філософії
Київського національного лінгвістичного університету;
А.С. Лобанова – док. соціологічних наук, проф., завідувач кафедри
соціології Криворізького державного педагогічного університету;
Р.П. Шульга – док. філософ. наук, провідний науковий співробітник
відділу соціології культури і масових комунікацій
Інституту соціології НАН України

І.К. Покулита

П48

Соціологія культури для бакалаврів напряму підготовки 6.030101 „Соціологія”. Навчальний посібник. – К.: Арістей, 2011. – 136 с.

ISBN 978-966-381-015-7

У навчальному посібнику висвітлено методологічні засади наукової галузі «Соціологія культури». Наголошено на її міждисциплінарному характері. Розгорнуто представлені фундаментальні проблеми соціокультурної динаміки та підкреслено інноваційні тенденції. У посібнику приділяється увага структурно-галузевій взаємодії, теорії і практиці культурно-духовної сфери суспільства. До контексту традиційної проблематики соціології культури з питань культурної політики введено актуальні підходи сучасного управління: тезаурусне проектування та стратегії самоактуалізації особистості.

Sociology of culture

Teaching training manual highlights methodological grounds of a scientific brunch known as "sociology of culture" emphasizing its interdisciplinary character. It also gives a detailed analysis of sociocultural dynamics and its innovative approaches. The teaching training manual gives special attention to interaction of the fields constituting its structure and investigates theoretical and practical aspects of cultural and spiritual sphere of society. New actual approaches of modern management – thesaurus projecting and strategies of a person's self actualizing, have been introduced to the area of its traditional problems.

УДК 316/7(075/8)

ББК 60.58

©І.К. Покулита, 2011

© Арістей, 2011

ISBN 978-966-381-015-7

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I Теоретичні засади та загальні положення соціології культури	9
1.1. Соціокультурний напрям класичної і некласичної соціології.....	11
1.2. Соціологія культури як наука.....	17
Розділ II Суспільство та культура	23
2.1. Суспільство як соціокультурна система.....	25
2.2. Проблеми соціальної реальності.....	28
2.3. Цивілізаційний зміст і культурні протиріччя глобалізації.....	32
Розділ III Вплив галузевих соціологічних теорій на розвиток соціології культури	37
3.1. Етносоціологія та соціокультурні виміри українознавства	39
3.2. Соціокультурні особливості сучасного міста	43
3.3. Соціологія науки. Науковий і соціальний статус соціології освіти.....	47
3.4. Соціологія книги і соціологія читання – соціокультурний аспект.....	52
3.5. Актуальні форми молодіжного дозвілля у контексті теорій соціології молодіжної культури та соціології вільного часу.....	57
Розділ IV Соціодинаміка культури	63
4.1. Культура в умовах суспільних реформ.....	65
4.2. «Інституційна матриця» і соціокультурна динаміка - перспективи кроскультурного аналізу.....	70
4.3. Втілення соціодинаміки у різних феноменах культури.....	73
4.4. Соціальне регулювання культурних процесів у суспільстві: зростаючі преференції проектного мислення.....	77
4.5. Роль Інтернету як кроскультурного фактора формування інформаційної культури: вимір соціології культури	83
Розділ V Культура й особистість	87
5.1. Роль культури у процесі соціалізації особистості: проблема ідентифікації і соціальної ідентичності.....	89
5.2. Соціальна та професійна творчість.....	92
5.3. Художня творчість та духовний потенціал особистості.....	97
5.4. Масова культура і творча особистість - сучасний етап розгортання протиріччя.....	102

Теми семінарських занять.....	111
Питання і тематика контрольних завдань для самостійного опрацювання головних проблем курсу.....	113
Список літератури.....	118
Основна література.....	118
Рекомендована література.....	119
Термінологічний словник.....	124
Довідник персоналій у ретроспективі соціології культури.....	130

ВСТУП

В основі сучасних вимог до професійної діяльності соціолога покладено базові принципи єдності наступних складових: отримання спеціальних соціологічних знань через відповідний механізм освіти та адресне використання цих знань, обов'язкове дотримання норм і правил комунікації, безкомпромісна прозора інформованість суспільства щодо результатів соціологічних досліджень, наявність внутрішнього почуття морально-етичної відповідальності на кшталт кодексу честі соціолога. Цей, далеко не повний перелік необхідних якостей фахівця-соціолога, в значній мірі залежить від тактовності, інтелігентності і меж загальної ерудованості людини, яка працює у цій сфері. Сьогодні рівень компетентності соціолога складно визначити оцінкою його знань у вузькому напрямі фахових інтересів однієї соціологічної галузі. Навіть експертиза професіонала, щодо можливості в повній мірі на практиці використати теоретичний потенціал, звужує формат сучасних вимог. Визначальний акцент якості, кваліфікованості соціолога припадає на інтегрованість професійних знань і високий рівень комунікаційної культури, творчого підходу і неупередженого поміркованого ставлення до співпраці із представниками різних професій. Оскільки кожен фахівець є не лише представником тієї чи іншої сфери діяльності, або виконавцем певної соціальної ролі. Через спілкування з людьми відкривається неосяжний світ культури. Різноманіття суспільного значення і набуття соціальної форми різних культурних світів у їх конкретному здійсненні - житті кожного з нас.

Також ми вважаємо корисним ознайомлення більш широкого загалу читачів, студентів вищих навчальних закладів, ніж виключно майбутні соціологи, із запропонованими нижче розробками у галузі соціології культури. Пізнавальна користь у даному випадку обумовлена не лише тим, що для молоді сьогодні відкриваються нові перспективи і чим більшим спектром знань володіє молода людина, тим більший вибір можливостей подальшої реалізації особистості їй відкривається. Однак, значущості щодо розширення читацької аудиторії, набуває сьогодні принцип прозорості і доступності інформації.

Зокрема знань людини про соціум, про суспільство, частинкою якого вона є. Розуміння ролі і значення професії соціолога, зростання довіри до тих соціологічних досліджень, учасниками яких ми з вами все частіше стаємо.

Є такі сфери знань і діяльності людини, у яких певне таїнство професії лише сприяє позитивному суспільному ефекту. Наприклад, різні види мистецтва і форми художньої творчості. Магія їхнього впливу тільки зростає від утаємниченості професійних знань. Вседоступність зворотного боку акторської, режисерської та інших різновидів мистецької діяльності можна сприймати, як вдалу, або невдалу піар-акцію. Естетично-якісний рівень художнього продукту не потребує технологічних роз'яснень. Проте, популяризація знань гуманітарної сфери науки, зокрема соціології культури, сприятиме позитивним змінам суспільних процесів.

„Соціологія культури” є нормативною дисципліною бакалаврського напрямку підготовки „Соціологія” і відноситься до гуманітарного циклу дисциплін та складає міждисциплінарний синтез загальної і прикладної соціології, практичної культурології, філософії культури і мистецтва та різних аспектів соціальних наук. Місце „Соціології культури” у підготовці фахівців визначається пріоритетним напрямком сучасного соціологічного знання, а саме інтегративним підходом у створенні галузевої соціологічної теорії та прикладної соціології, яка вивчає культуру суспільства, різних соціальних груп та соціокультурні чинники формування і реалізації особистості, спираючись на знання, отримані на емпіричному рівні та фундаментальні соціологічні, культурологічні та культурфілософські теорії. В навчальному посібнику «Соціологія культури» враховані сучасні теоретичні розробки, проаналізовані інноваційні методологічні досягнення, виявлені практично-важливі проблеми і напрямки їх подолання арсеналом соціології культури. Також зроблено акцент щодо організаційних протиріч (їх причин, шляхів вирішення) і вдосконалення діяльності соціокультурних інституцій, на аналізі різних форм соціальних практик, принципів і основ управління та організації цієї сфери.

Мета і завдання дисципліни «соціологія культури»

Головною метою дисципліни є формування активної, дієвої позиції майбутніх соціологів, управлінців соціокультурною сферою щодо особливої ролі культури у сучасному суспільстві, осмислення взаємодії економічних, правових, політичних реформ та соціальних, культуротворчих процесів, розкриття духовного потенціалу індивідів у повноті сприйняття основних форм художньої культури. Мета досягається через вивчення теоретичних проблем та практичних здобутків, що пов'язані із культурною діяльністю та культурним рівнем різних соціальних груп суспільства, потреб та інтересів суб'єкта у сфері культури, ціннісних орієнтацій та культуротворчих зусиль, особливостей функціонування соціокультурної сфери, стану діяльності кадрів культури, плануванням та прогнозуванням розвитку культури, її соціальних інституцій та установ.

Мета вивчення дисципліни „Соціологія культури” досягається через процес **формування здатностей** студентів поєднувати теоретичні та практичні аспекти соціології культури у процесі професійної діяльності з урахуванням можливих наслідків для суспільства:

1 здатність до виявлення особливостей функціонування культури в конкретних соціальних умовах із розумінням загальноісторичних і ментальних закономірностей її розвитку, та з урахуванням змісту соціокультурної динаміки щодо різних соціальних структур;

2 здатність багаторівневого дослідження соціокультурної динаміки в умовах складної структури суспільства, різних підсистем та субкультур;

3 здатність кваліфіковано аналізувати стан культурно-духовної сфери суспільства;

4 здатність розробляти теоретичну програму та інструментарій соціологічного дослідження різних галузей культурного життя суспільства.

Зазначені здатності допоможуть спеціалісту в удосконаленні напрямків його професійної діяльності та сприятимуть інтелектуальному росту особистості.

Для здійснення поставленої мети і формування визначених здатностей автором навчального посібника сформульована **ціль** і реалізовані наступні **завдання**:

Ціль посібника полягає у тому, щоб показати в якій мірі соціологія культури на сучасному етапі розвитку суспільства є актуальною галуззю наукових досліджень, якими теоретико-методологічними підходами володіє та як їх спрямовує на гармонізацію соціокультурних процесів: на стратегічне планування, прогнозування шляхів культурного прогресу і збереження та помноження культурних здобутків через застосування форм проектного менеджменту:

Завдання посібник, які дозволяють досягти поставленої цілі:

- розкрити зв'язок між соціологією культури та багатьма галузевими та спеціальними теоріями (мистецтва, освіти, науки, дозвілля, виховання, міста, молоді тощо), які збагачують емпіричну базу соціології культури та вказують на її практичну спрямованість;
- висвітлити, що розвиток культури в умовах комерціалізації та ринкових відносин набуває кризових ознак, подолання яких є можливим за умов використання новітніх моделей управління та регулювання культурними процесами;
- зорієнтувати сучасну молодь як нову генерацію майбутніх науковців, соціологів - практиків у питанні неприпинного вдосконалення індивідуальних якостей через звернення до мистецького, творчого досвіду світової культури; необхідності ставитися відповідально перед суспільством за виховання в собі освіченої, органічної і цілісної особистості;
- збалансувати контрольні питання та завдання із тематикою представлених розділів для того, щоб майбутній соціолог міг самостійно вдосконалювати свої професійні знання, вміння і навички у теоретичній та практичній сфері.

Вивчення соціології культури сприяє формуванню у студентів наступних

умінь та навичок:

- уміння використовувати такі методи як абстрагування, аналіз та синтез, моделювання при дослідженні діяльності соціокультурних інституцій, культурних принципів різних організацій та установ; також впроваджувати технології проектування як перспективний підхід в управлінні соціально-культурною сферою;
- уміння визначити власну позицію щодо емпіричних проявів культури окремих індивідів, соціальних груп, що обумовлює необхідність звернення до об'єктивних і суб'єктивних факторів і елементів культури та використання методів спостереження, анкетування, інтерв'ювання і аналізу документів;
- навичок творчо користуватися набутими знаннями в професійній діяльності.

Концепція пропонованого навчального посібника надає можливість втілити визначені автором перспективи (мету і завдання) та спроектовані результати (знання, уміння, навички) оволодіння дисципліною «Соціологія культури». Сприяє цьому також структура посібника, оскільки відображає принцип збалансованого підходу до методичних засобів та структурних елементів: основного тексту, питань та контрольних завдань для самостійного опрацювання головної проблематики тем, рекомендованої літератури, термінологічного словника, довідника персоналій у ретроспективі соціології культури а також використання схем і малюнків.

Розділ I. Теоретичні засади та загальні положення соціології культури

Тема 1.1. Соціокультурний напрям класичної і некласичної соціології

Основні ідеї та погляди західноєвропейських соціологів: система Огюста Конта у заснуванні двох тенденцій – об'єктивістської та культурно-аналітичної; соціокультурний аспект в об'єктивізмі Еміля Дюркгейма; культурно-аналітична тенденція Макса Вебера та Георга Зіммеля. Центральна ідея інтегральної соціокультурної системи Пітірима Сорокіна – тема соціокультурної динаміки у циклічній зміні соціокультурних типів. Подолання розриву між фундаментальною загальносоціологічною теорією та емпіричною соціологією – виникнення теорії середнього рівня (Роберт Мертон). Соціологія культури як прикладна наука, що спирається на трирівневу систему соціологічних знань. Культура та цивілізація – дві грані цілісного процесу розвитку суспільства. Соціологія цивілізаційного процесу Норберта Еліаса – соціологія фігурацій. Соціологічний аналіз культури в українській і російській науковій традиції та сучасних теоріях.

Сучасну соціологію культури характеризує великий спектр теоретичних і практичних напрацювань. Проте, становлення соціології культури як самостійної галузі наукового пізнання пов'язане із віковою історією та інтегративним підходом щодо знань науки про суспільство і культуру. З часу виникнення цих наук – соціології та культурології, як проблема теоретичних розвідок та спрямованість емпіричного знання, культурно-духовна сфера суспільства стає важливим об'єктом дослідження. Звернення до соціокультурних розробок у концепціях (поглядах) західноєвропейських та вітчизняних авторів має на меті з'ясування ідей, що формують теоретичну основу соціології культури. Напрацювання таких дослідників, як А.Вебер, М.Вебер, Е.Дюркгейм, Г.Зіммель, О.Потєбня, І.Франко, П.Сорокін та ін., попри різну тематику і методологічне підґрунтя, торкаються питання симптоматичних змін духовного, культуротворчого змісту соціальних перетворень, що відображають міру «переживання» суспільством цивілізаційних трансформацій.

Як провідна та концептуальна – ця ідея сформульована в теорії Альберта Вебера, що дозволяє назвати цього вченого «батьком» соціології культури. Водночас, підґрунтя вказаного напрямку соціологічних досліджень тісно пов'язане із іншими концепціями. Так, методологічно значущими щодо напрямів і етапів історичного розвитку соціології культури були дві тенденції соціологічного знання, інспіровані ще системою Огюста Конта: об'єктивістська та культурно-аналітична. Об'єктивізм постає як визнання об'єктивних суспільних фактів, які існують незалежно від ідей, поглядів та світоглядних переконань індивідів. Культурно-аналітична тенденція формує ціннісний вимір проблеми взаємодії людини із об'єктивними суспільними процесами, досліджує змістоутворюючі принципи існування людини в певних соціальних умовах. Щодо зазначеної тенденції слід наголосити на ролі «розуміючої соціології» Вільгельма Дільтея. Вчений розглядав людину у нерозривній єдності із її соціокультурним середовищем. Основою розуміння між людьми автором визначається культурно-історична структура того чи іншого рівня. Евристична цінність методології В.Дільтея постала в розумінні «об'єктивації життя»: визначення людського світу, у якому відображено все те, що об'єднує індивідів у спільній комунікації і забезпечує її функціонування.

Соціокультурний аспект об'єктивізму набуває розвитку у теорії Еміля Дюркгейма. На його думку, соціальні факти (речі – за визначенням Е.Дюркгейма) існують поза людиною та примусово на неї впливають. Проте соціальні норми, їх вплив на індивідуальну поведінку, автор розглядає як опосередкований вплив, через механізми ціннісних орієнтацій самих індивідів. Тобто, міра впливу соціальних фактів на індивіда залежить від його бажання. Е.Дюркгейм крізь систему та сукупність соціальних фактів розглядає структуру суспільства. Суспільство складається з двох елементів: перший – матеріальні та духовні цінності (право, звичаї, мистецтво, яке впливає на соціальну еволюцію) та другий – люди як колективна сила, людське середовище. Головним завданням автора стає пояснення того, як ці елементи внутрішнього соціального середовища впливають на різні соціальні процеси. У поглядах на

сутність людини Е.Дюркгейм особливу увагу приділяв моральнісним цінностям, нормам моралі, духовним факторам взагалі, які здатні глибоко вплинути на індивідуальність людини, розсуваючи межі її соціального спрямування.

Німецький вчений Макс Вебер впроваджує традицію розуміючої соціології. В теорії цього автора в культур-аналітичному «фокусі» дослідження знаходиться не лише суспільство як культурний продукт, а й людина як культурна істота. Його концепція „розуміння” надає тлумачення поведінці людини, вкладаючи у її дії суб’єктивний зміст, а саме суб’єктивна мотивація, наміри людини та орієнтація на інших людей складають основу його теорії. Проте суб’єктивний зміст дії людини, навіть у випадку взаємодії із іншими людьми, до кінця неможливо розкрити, він залишається приблизним. Для відповіді на складне запитання – пояснення суб’єктивного змісту дії людини, М.Вебер конструює чотири ідеальні моделі дії індивідів. Соціальна дія може бути цілераціональною, ціннісно-раціональною, афективною та традиційною. Останні два типи дії людини пов’язані із ранніми стадіями розвитку суспільства, щодо перших – їх домінування властиве індустріальному суспільству та вказує на процес всесвітньо-історичної раціоналізації. Таким чином, ідеєю веберовської „розуміючої” соціології стає раціональність, яка безпосередньо впливає на соціальні відносини. Оскільки в основі стосунків, поведінки людей по відношенню один до одного є осмислення дії, то цілком можливим стає розуміння (осмислення) цієї дії іншими.

Власним баченням і трагічною оцінкою культуротворчого процесу є «концепція розуміння» іншого німецького вченого Георга Зіммеля. Гостра невирішеність, невідповідність об’єктивного і суб’єктивного в культурі – результат психічного переживання (в історико-культурному контексті) суспільством процесу розподілу праці. Протиріччя між творчою пульсацією життя і її об’єктивацією у застиглих формах культури автор аналізує за допомогою понять форми та змісту. В методологічному сенсі: дослідження сучасних соціокультурних особливостей автор організує крізь історичне

бачення. Тобто, історія суспільства як історія психічних явищ, кожне з яких має два аспекти. Перший аспект – аспект форми: психічний акт, наприклад, бажання, ствердження). Другий – аспект змісту: власне те, «що?» у психічному акті бажається, стверджується. В теорії Г.Зіммеля відбивається протиставлення форми і змісту через розуміння природи самого суспільства, яка є, на думку автора, стосунками між індивідами, а цінним для соціології може бути насамперед виявлення змісту цих стосунків. Г.Зіммель вказує, що сучасне суспільство характеризується «стильовою єдністю», а саме, об'єктивністю форм, які існують незалежно від змісту. Відрив форми від змісту призводить до відчуження індивіда від об'єктивності людського духу.

Попри стратегічне значення для соціології культури двох (об'єктивістської та культурно-аналітичної) тенденцій загальної соціологічної теорії, існує значний спектр проблем, відображений в інших наукових напрямках, що вплинули на специфіку і виокремлення соціології культури з галузі загальної соціології. Передусім, як на теоретико-методологічних засадах соціології культури, так і на рівні прикладного спрямування соціокультурних досліджень, позначилися розробки філософського, мистецтвознавчого, психологічного та психоаналітичного векторів теорії творчості, концепцій герменевтичного, семіотичного спрямування. Також галузеві соціологічні розвідки, що виявляють загально соціальну тенденцію нівеляції духовної (моральної, художньої, інтелектуальної) цінності за рахунок урізноманітнення технічної варіативності взірців етичного, естетичного, наукового гатунку сумнівної якості. До таких галузевих соціологічних розвідок належать теорії Вальтера Беньяміна щодо художньої творчості в добу технічної перетворюваності, соціологія музики Теодора Адорно та інші розробки представників Франкфуртської школи. Саме в цьому контексті особливого значення набувають концепції українських авторів початку двадцятого століття. До наукового доробку вище вказаної проблематики належать ідеї Івана Франка і Олександра Потебні. Розуміння художньої творчості, секрети поетичної творчості, природа творчого процесу (аспект лінгвістики, психології)

та інші теми цього проблемного кола мають безпосереднє відношення до соціології культури, проте актуалізуються не на період формування цієї галузі, а лише в контексті сучасних досліджень. Щодо історії становлення соціології культури, в хронологічній послідовності, а також у системному баченні тематики цієї наукової галузі слід вказати на ідеї таких авторів, як Пітірим Сорокін, Роберт Мертон, Норберт Еліас та Авраам Моль. Фундаментальною проблемою і водночас стратегічною методологією стає тема соціокультурної динаміки, версії якої пропонують як вище вказані вчені, так і сучасні науковці. Наприклад, однією із актуальних транскрипцій проблеми є ідея «іграїзації» і «макдональдизації» суспільства як культурформуєчий вимір процесу глобалізації, що знайшла втілення в теорії американського соціолога Джорджа Рітцера.

Тема соціокультурної динаміки є центральною в інтегральній соціокультурній системі Пітірима Сорокіна – ідея циклічної зміни соціокультурних типів. Подолання розриву між фундаментальною загальносоціологічною теорією та емпіричною соціологією – виникнення теорії середнього рівня (Роберт Мертон). Також методологічного значення набуває соціологічний формат постановки філософської проблеми взаємодії культури і цивілізації – дві грані цілісного процесу розвитку суспільства. Соціологія цивілізаційного процесу Норберта Еліаса – соціологія фігурацій. Автор пропонує погляд на загальні соціальні факти крізь аналіз конкретних фактів повсякденного життя. Н.Еліас показує як на звички, образ життя, стиль одягу, особливості етикету, тонкощі комунікації впливає розвиток держави.

Провідну роль в розвитку соціології культури як прикладної науки, що спирається на трирівневу систему соціологічних знань (загальну теорію, теорію середнього рівня та емпіричну) мають екстрапольовані ідеї різних наукових концепцій: теорія суспільства ризиків; концепція «габітусу»; проблема ментальності, культурної картини світу в етнокультурпсихології; екологічна соціологія, соціологія соціології, що досліджується сучасними представниками російської школи цієї науки, і т.д. Тому окремого аналізу потребують концепції

П.Бергера, Т.Лукмана, П.Бурдйо, У.Бека та інших дослідників проблеми сучасних трансформаційних процесів соціокультурного змісту. Не слід також методологічно протиставляти розробки західноєвропейських, американських, російських та українських вчених, оскільки насамперед, сьогодні сформувалося дискурсивне поле щодо питань соціології культури. Інформація як цивілізаційна домінанта транскультурних процесів сьогодення визначила той факт, що в полілозі соціокультурної тематики беруть участь представники різних шкіл. Наукові доробки таких авторів як А.Семашко, Л.Іонін, І.Квасова, В.Піча, Л.Міхайлова, Ю.Ірхін, А.Маршак, А.Кравченко, А.Ручка, Н.Цимбалюк, Р.Шульга, А.Лобанова презентують сучасний погляд на актуальні проблеми соціології культури.

Ключові слова: об'єктивістська соціологія, розуміюча соціологія, культур-аналітичний підхід, проблема соціокультурної динаміки, соціокультурний тип, соціологія фігурацій, тривінева система соціологічних знань.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
- 2.Дильтей В. Собрание сочинений. Т.1. –М., 2000.
- 3.Зиммель Г.Философия культуры. – М., 1996.
- 4.Култаєва М.Д., Шеремет І.І. За редакцією Бакірова В.С. Західноєвропейська теоретична соціологія ХХ століття. Харків: Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна, 2003. – 296 с.
- 5.Манхейм К. Избранное: социология культуры. – СПб., 2000.
- 6.Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М., 1992.

Тема1.2. Соціологія культури як наука

Соціологічний зміст поняття «культура». Об'єкт дослідження соціології культури. Предмет та завдання соціології культури. Основні категорії соціології культури. Концепція репрезентативної культури як прояв соціологічного підходу. Структурні особливості і галузеві напрямки

соціології культури.

Для визначення предмета соціології культури, необхідно зупинитися на соціологічному змісті самого поняття «культура». Неосяжно велика кількість інтерпретацій такого спрямування цього концепту. Проте розставлені вище методологічні акценти дозволяють запропонувати підхід розуміючої соціології. Розвиваючи погляди В.Дільтея, М.Вебера, соціологічне бачення культури презентував Ч.Міллс. Автор вважав, що культура це насамперед інтелектуальні і моральні сфери людського буття, способи мислення та відчуття, уяви, сприйняття. Культура вважається автору «спільним знаменником» духовних способів впорядкування людиною оточуючого світу. Це пов'язано, на думку Ч.Міллса, з соціологічною уявою і соціологічною культурою. Саме соціологія повинна надати ті категорії, поняття, способи мислення, сприйняття та відчуття, якими слід керуватися сучасній людині. Лише соціальна уява, яка стане фундаментом культури, здатна попередити загибель, знищення цивілізації (на думку Ч.Міллса).

Також симптоматичним баченням предмету соціології культури є точка зору К.Мангейма. Автор вважає, що соціологія культури не може бути лише «соціологією культурних тем», вона повинна «забезпечити» вільне споживання культури, брати участь у розбудові культури і здатності до оновлення. Культура, на думку К.Мангейма, як процес створення цінностей є вищим організуючим принципом. В цьому контексті він розглядає роль інтелігенції, яка повинна сформувати нову культурну діяльність і зробити нові твори культури. Завдання соціології культури полягає в тому, щоб знайти відповідність між стилем, або принципом, що визначає цей твір і світоглядом, що відповідає певним соціальним умовам. Учасником соціальної взаємодії нас робить не розгляд ідентичних об'єктів, а аналіз ідентичних значень, оскільки спілкування між людьми відбувається не через реальні речі, а через значення речей.

В соціології культури немає універсально прийнятого визначення поняття культура, проте відпрацьовані такі категорії, які дозволяють зорієнтуватися у

предметному полі науки, до них зокрема належить поняття «репрезентативна культура» (Ф.Тенбрук), яка презентує в свідомості членів суспільства всі факти, що мають бодай яке значення для діючих індивідів. Л.Іонін вважає, що такий підхід виключає ставлення до культури як до феномену, що пасивно супроводжує суспільні явища і процеси, які відбуваються поза і незалежно від них. Також, одним із логічно обґрунтованих з точки зору соціології культури є пояснення останньої у Ф.Мінюшева. Це пояснення надається у співвідношенні «культура-цивілізація»: «Цивілізація – це штучний світ, який створений працею, діяльністю людей. Все, що в цивілізації спрямоване проти людини, її життя, фізичного і морального здоров'я не може належати до культури. Очевидно, що культура – це не весь штучний світ і що до неї належить лише власно людське у цивілізації, все, що має розумне підґрунтя»[7, с.8]. Зв'язок матеріальної і духовної культури автор розкриває через «опредмечування» та «розпредмечування», суб'єктів яких об'єднує «ідеальне». Саме ідеальне, як суб'єктне, духовне, може набути і об'єктивних форм. Розкриваючи ідеальне як «знання, цінності норми і зразки, ми бачимо їх об'єктивні форми у вигляді світу заквів і символів, образів та звуків, світу людських дій. Культура самодетермінується знанням, цінністю, нормою і зразком, що орієнтує людину в його поведінці, діяльності та взаємодії із іншими. У такий спосіб Ф.Мінюшев визначає об'єкт соціології культури [див. малюнок 1.]: по-перше, суспільство як соціокультурну систему і ті субкультурні спільноти, що до неї входять; по-друге, культуру соціальних організацій; по-третє, культуру людини (індивіда), а також сфери науки, мистецтва, освіти, виховання. У відповідності до структури об'єкту визначаються функції культури. На рівні суспільства – забезпечення взаєморозуміння людей; соціальних організацій - підвищення ефективності діяльності; на рівні індивіда – забезпечення соціалізації особистості. На основі функцій у якості предмета соціології культури визначаються закономірності і механізми функціонування і розвитку культури як атрибута соціальної системи.

Соціологічний аналіз культури, на думку іншого автора – Е.Соколова, має багаторівневий підхід: -емпіричний, що представлений установами та

організаціями, інститутами культури; -нормативний рівень, встановлені правила і норми, які регулюють поведінку людини і соціальної групи; вищий рівень культури, який становить сфера фундаментальних цінностей, ідей, символів і значень, в ньому сконцентрований життєвий сенс існування суспільства.

Багатоплановість поглядів на особливості соціології культури як науки, насамперед вказують на актуальність цього обговорення, задіяність у дискусії представників різних наукових шкіл та підходів, на суспільну потребу в розробках цих авторів. Водночас ця багатоаспектність ускладнює систематизацію і викладення напрацьованого матеріалу у формі навчальної дисципліни. З метою конкретизації тематичного кола проблем, пропонуємо наступне визначення соціології культури.

Соціологія культури – це наука, яка досліджує міру переживання та реальну потребу і здатність сучасного суспільства актуалізувати культурні здобутки цивілізації через систему соціальних інститутів, також форми й способи культурно-духовного розвитку суспільства. Основою культурного здійснення суспільства є система культурних цінностей (суспільства в цілому, певної соціальної групи, окремої особистості), способами й формами – соціальна і професійна творчість в їх соціокультурній динаміці. Предметом соціології культури (дослідження якого і надасть відповідь у яких особливостях реалізується культурна практика суспільства) є культурна реальність як повсякденне проживання представниками різних соціальних груп культурного змісту сьогодення. Формування духовних цінностей, реалізація творчої активності, можливості і досягнення в процесі самоактуалізації людини, соціальне проектування майбутніх культурних досягнень через реалізацію соціокультурних проектів і т. ін. Цей процес має свою природу, яку метафорично можна уявити як числівник і знаменник одного числа. Числівником цього числа є весь культурний доробок світової цивілізації: досвід минулого - культурні форми сучасності, світова культура – етнонаціональні культури, культура суспільства – субкультура - культура особистості,

соціокультурні інститути та інституції і т.д. Знаменником є фактори соціокультурної динаміки, зокрема ті, що відображають трансформаційну природу змін сучасної цивілізації.

Таке предметне спрямування соціології культури передбачає тісну міжгалузеву взаємодію із спеціальними науковими дослідженнями у напрямках соціології мистецтва, соціології міста, соціології науки, соціології освіти, соціології вільного часу та іншими галузями соціології. Також передбачає створення інтеграційних методологічних принципів дослідження на основі взаємодії з різними науками сучасної гуманітаристики. Структурні зв'язки соціології культури в розширеному діапазоні представлені в схематичному зображенні [див. малюнок 2.].

Таким чином, соціологія культури має свій аспект вивчення культури, свій об'єкт і предмет. У якості прикладної соціології вона націлена на рішення не лише теоретичних проблем, але й практичних завдань. Діапазон методів відображає теоретико-практичну спрямованість соціології культури від емпіричних досліджень через різні форми опитування (анкетне, поштове, пресове, експрес-опитування), інтерв'ю (глибинне, стандартне, нестандартне, групове), аналіз документів, зокрема контент-аналіз та інші методи до теоретичного осмислення їх результатів і використання методик абстрагування, методів прогнозування, проектування, програмування, тощо. Ця наукова галузь орієнтована на здобуття інформації, виявлення протиріч, осмислення їх причин, встановлення шляхів їх подолання і вдосконалення діяльності соціокультурних інститутів. Дослідження соціології культури спрямовані на аналіз феноменів, які було змінено під впливом суспільних факторів. У завдання дисципліни входить вивчення культурної діяльності та культурного рівня різних соціальних груп і спільнот, потреб та інтересів суб'єкта у сфері культури, його ціннісних і творчих орієнтацій, особливостей функціонування соціокультурних інституцій, стан та діяльність кадрів культури, планування і прогнозування розвитку культури. Також, серед завдань, які постають перед дослідниками у сфері соціології культури, є вивчення наслідків та проектів науково-технічного

прогресу, спрямованості суспільства до соціальної однорідності, процесу урбанізації, реформування у системі освіти і т.ін. Знання щодо змін у культурі під впливом суспільних процесів формують нові завдання і впливають на нові потреби щодо подолання диспропорції у духовному розвитку. У цьому контексті слід вказати на стратегічне значення соціокультурного прогнозу. Таким чином, сьогодні зростає потреба в дослідженнях соціології культури і розширюється сфера їх реалізації.

Ключові слова: репрезентативна культура, «соціологія культурних тем», соціалізація особистості, культура – цивілізація, культура як атрибут соціальної системи, суспільні факти, культурна діяльність, стратегічний соціокультурний прогноз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ионин Л. Социология культуры. М.: Логос, 1996.
2. Ирхин Ю.В. Социология культуры: учебник – М.:Экзамен, 2006. – 525,(3) с. – (Учебник для вузов).
3. Квасова И.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
4. Маршак А.Л. Социология культурно-духовной сферы.М.:Издательство гуманитарной литературы. 2007. 424 с.
5. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие. – М., 1999. – 232 с.
6. Соколов Э. Культура и личность. – Л., 1972.
7. Социокультурное исследование / Под ред. проф. Минюшева Ф. – М.: МГУ, 1994. – 95 с.
8. Соціологія культури: Навч. посібник.// О.М.Семашко, В.М.Піча, О.І.Погорілий та ін. – К.:”Каравела”, Львів: „Новий світ – 2000”, 2002. – 334 с.

Розділ II Суспільство та культура

Тема 2.1. Суспільство як соціокультурна система.

Концептуальні критерії, основи тлумачення поняття «суспільство».

Ціннісний компонент в соціальній системі. Взаємозв'язок соціального і культурного в розвитку суспільства. Культура як технологія соціального, механізм відтворення соціуму, соціальний інтегратор, який забезпечує спрямованість діяльності кожної людини на відтворення суспільства як цілісності. Соціальне буття культури - поле змісту, у якому переплетені біологічні властивості, психологічні особливості, соціальні домінанти і ціннісні орієнтири. Культура, як основа духовної інтеграції суспільства та форма індивідуального прояву людини, реалізації творчої особистості.

Поняття «суспільство», так само, як і поняття «культура» має багатоманітні варіанти інтерпретації і різні наукові способи пояснення. Проте безперечним підходом з боку гуманітаристики є розуміння суспільства як такої форми співіснування, що ґрунтується на певній цілісності. Тобто не просто існування багатьох зв'язків між людьми, але й організацію всіх елементів на основі тієї чи іншої об'єднуючої ознаки. Для суспільства необхідно розуміння спільної діяльності, насамперед її наслідків, також ролі членів суспільства у реалізації даної діяльності. Загальний інтерес людей до спільної діяльності – основа впливу суспільства на людину. Прикладом з'ясування того, «що саме суспільство робить з людини і яким чином це відбувається» [2, с.115] є концепція Н.Лумана. Автор звертається до такого феномену як комунікація. Саме з нею Н.Луман пов'язує особливості соціальних систем. Функціонуючи у різних структурах, люди взаємодіють, комунікують між собою. Ця взаємодія обумовлює різні соціальні утворення. Спеціальні дослідження різних соціальних спільнот знаходимо в теорії Ф.Тенніса (два типи: традиційна, доіндустріальна спільнота і сучасне індустріальне суспільство), з нею співвідноситься веберівська концепція типології дії [див.Розділ 1].

Виокремлення соціальної спільноти найкращим чином відповідає сучасному соціальному попиту, об'єктивним суспільним вимогам аналізу

суб'єкта суспільних перетворень, його інтересів та потреб, сучасного стану і майбутньої динаміки, спільному та відмінному, єдності та протиріччя. Такий вектор вивчення суспільства спрямовує в цент соціологічного аналізу засадничі проблеми суспільної організації: організації різноманітних соціальних спільнот, соціальних суб'єктів, що реалізують свої інтереси в сучасності та історичній перспективі.

Ціннісний компонент соціальної системи розглядається в теорії Т.Парсонса. Бажаний її тип, як вважає автор залежить від того, наскільки інституціоналізовані ціннісні зразки. Оскільки суспільство – це не об'єднання індивідів, а цілісна дійсна реальність. Її фактичність Т.Парсонс розглядає з точки зору легітимації інститутів суспільства (погодженість ціннісної прихильності членів суспільства). Самодостатність суспільства вчений пов'язує також з «культурною легітимізацією», яка забезпечується «відповідністю членів суспільства різним компонентам культурної системи»[3, с.22]. Культурні системи не повністю співпадають із соціальними системами. Найбільш значні елементи з них можуть бути інституціоналізовані в різних суспільствах.

Наприклад, культурна система, яка склалася на базі християнства, є спільною для всієї європейської системи суспільств. «Навряд чи взагалі слід ставити питання відносно «первинності і вторинності» щодо каузальності соціуму та культури.» [1, с.61] П.Сорокін говорить про неправомірність постановки такого питання. Сам вчений використовує поняття «соціокультура», чим підкреслює взаємозв'язок та взаємовплив культури і суспільства, як складових органічної єдності людської спільності.

Визначальна різниця між соціумом і культурою полягає у тому, що останній в більшій мірі властива варіативність і тому – динамічність. Саме завдяки цим якостям культура «забезпечує» стабільність соціуму. Динамічність ініціює різноманіття форм, що і є основою життєздатності суспільства. Слід зазначити, що власне динамічність культури фактор стабільності суспільства. У цьому контексті слід піднімати питання того, що культура є технологією соціального, механізмом відтворення соціуму, соціальний інтегратор, який

забезпечує спрямованість діяльності кожної людини на відтворення суспільства як цілості. Якщо соціум припускає різні прояви ентропії: руйнування, війна і т.ін, культура забезпечує збереження і відтворення суспільства. Ця проблема широко розглянута І.Квасовою в роботі «Соціологія культури»[1].

Особливістю людської природи є те, що світ сприйняття і світ дії опосередкований світом соціальних зв'язків і людських історій. У зв'язку із цим, людина іноді потрапляє у ситуацію, коли вона не знає, що робити. Виникає потреба в усвідомленні надійності вибору і правильності прийняття рішення, вона (ця потреба) була в основі генезису культури: у виникненні та розвитку таких її форм, як міфологія, релігія, мистецтво, наука, згодом політика і право. Завдяки засобам культури людина створила особливу систему стосунків із світом. За допомогою цієї системи людина здатна не лише враховувати «звернення» світу, але й активно перетворювати його, розбудовуючи власні поведінкові стратегії, що надало можливість організувати систему управління цими стосунками.

У своєму соціальному бутті культура сформувала поле змісту, у якому переплетені біологічні властивості, психологічні особливості, соціальні домінанти і ціннісні орієнтири. Культура, як основа духовної інтеграції суспільства, в той же час є формою індивідуального прояву людини, реалізації її творчої особистості.

Соціологічне вивчення культури спрямоване на з'ясування межі встановлених можливостей культури, результатів взаємодії соціальної і культурної систем. Також тих умов, за яких взаємодія зберігає цілісність і сталість соціального організму та закономірність його функціонування.

Ключові слова: соціальна система, культурна система, ціннісний компонент, соціальний організм, динамічність культури, стабільність суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1.Квасова И.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2005.

– 182 с.

2.Луман Н. Понятие общества // Проблемы теоретической социологии. – СПб, 1994. – С.110-115.

3.Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1998.- С.20-130.

Тема 2.2. Проблеми соціальної реальності

Прикладний вимір в осмисленні взаємодії культурної і соціальної систем суспільства - простір соціальної реальності. Розуміння концепту соціальної реальності. Соціальна реальність як сфера стосунків, взаємодії людей, соціальних груп. Основні соціологічні теорії соціальної реальності. Соціологія малих груп, соціологія повсякденного життя. Концепції «суспільства як цілісності» у тенденції щодо поєднання методів мікро- та макрорівнів. Концепція П.Бурдйю, - поняття «габітус». Габітус – структура когнітивних та мотиваційних систем. Невід’ємна складова агента соціальної дії. Змістоутворюючі принципи, прояви і ознаки соціальної реальності у відображенні в теоретичних системах сучасної соціально-філософської специфіки.

Прикладним виміром в осмисленні взаємодії культурної і соціальної систем суспільства з невичерпною різноманітністю форм буття є простір соціальної реальності. Розуміння концепту соціальної реальності відбувається через звернення до основних соціологічних концепцій. Соціальну реальність як сферу стосунків, взаємодії людей, соціальних груп, одним із перших розглядав Л.Гумплович. Він запропонував конфліктну модель соціальної реальності (конфлікт як природний стан суспільства). У сучасній теоретичній соціології, зокрема методологічних розробках соціології культури ця тема ґрунтовно вивчається. Вона є широко представленою і методологічно систематизованою І.Квасовою. В соціологічній теорії склалися нижче розглянуті концепції соціальної реальності.

Насамперед, концепція соціальних факторів, у якій зміст соціальної реальності розкривається через дві групи соціальних факторів: соціальні

структури і соціальні інститути. Е.Дюркгейм ототожнює їх з поняттям реальних речей. В межах цієї парадигми виокремлюються два напрями: структурно-функціональний аналіз і концепція соціального конфлікту (П.Сорокін, Т.Парсонс, Р.Дарендорф).

Також концепція соціальних дефініцій, яка пов'язана з іменем М.Вебера. Соціальна реальність розглядається через спосіб розуміння людьми соціальних фактів. У відповідності до цього соціальна поведінка людини розбудовується з точки зору розуміння соціальної реальності. До цієї парадигми належить: символічний інтеракціонізм, феноменологічна соціологія та етнометодологія (І.Гарфінкель, А.Шюц, П.Бергер, Т.Лукман та ін.).

Концепція соціально-історичного детермінізму пов'язана із роботами К.Маркса і Ф.Енгельса. Соціальна реальність розглядається як сукупність людських стосунків, що складаються у процесі їх спільної діяльності. У сфері уваги представників неомарксизму та сучасних представників цієї парадигми – соціальні структури, які через взаємодію формують соціальний процес.

Ще одним аспектом розуміння соціальної реальності в теоретичному зрізі соціології культури є концепція соціальної поведінки, що спирається на психологічну орієнтацію. Конструкт психологічного детермінізму виникає на основі психоаналізу. Соціальна реальність її представниками розглядається крізь призму конфлікту індивіда і суспільства (З.Фройд, К.Юнг).

В соціології також існують розробки інтегральної моделі соціальної реальності. Так, якщо класичний приклад теорії суперсистем П.Сорокіна, знаходить своє відображення в академічній літературі, сучасна транскрипція інтегральної моделі соціальної реальності Д.Рітцера ще в недостатній мірі представлена в аналізі проблеми. Проте, такі транссистемні процеси як «іграїзація», «макдональдизація» та інші ідеї автора глибоко відображають міру і рівень повсякденного «переживання» суспільством таких процесів як глобалізація, інформатизація, тощо.

Соціальна реальність у межах цієї парадигми вивчається як взаємодія таких рівнів: макрооб'єктивний, макросуб'єктивний, мікрооб'єктивний і

мікросуб'єктивний. До першого належать інститути, закони, до другого – норми, цінності, до третього – зразки поведінки соціальної дії, до четвертого – різні особистісні бачення соціальної реальності.

Починаючи з 80-их років ХХ століття відтворюються такі види мікросоціології як соціологія малих груп і соціологія повсякденного життя. Це симптоматично в аспекті зміщення акцентів з дослідження суспільства виключно з точки зору його цілісності - на людський вимір соціальних фактів і явищ та відповідно актуалізації культурологічного аспекту проблеми. Наприклад, А.Гоулднер вважає, що сьогодні не меншим капіталом, ніж приватна власність, є набуття людиною високого рівня освіченості, інтелігентності – культури. Зрозумілим у цьому контексті стає вислів П.Бурд'ю щодо існування нового класу – культурної буржуазії – буржуазії знань, творчих здібностей, новацій і т.ін.

Проте хибним міг би виявитися шлях щодо втрати концепції «суспільства як цілісності», тому формується тенденція поєднання методів мікро- та макрорівнів. Наприклад, коли соціолог аналізує наскрізні, довготривалі по відношенню до всього суспільства явища, він повинен методологічно зорієнтувати своє дослідження таким чином, щоб пояснити як ці процеси здійснюються у житті індивідів різних категорій населення. Тобто, погляд на загальні соціальні факти повинен враховувати аналіз конкретних фактів повсякденного життя. Прикладом інтегративного підходу є дослідження Н.Еліаса[7]. Автор вивчає як розвиток держави впливає на звички і традиції повсякденного життя: уподобання того чи іншого способу життя, стиль одягу, манеру спілкування, тонкощі етикету і т.ін.

Проблеми соціальної реальності вивчаються науковцями з точки зору реальності самої соціальної ситуації, яка є такою насамперед в аспекті своїх наслідків. Вона (ситуація) уявляється об'єктивною учасникам взаємодії і отримує дійсно об'єктивне втілення у їх діях, спрямованих на практичне перетворення світу. Соціальний простір, який таким чином конструюється, є діалектичний зв'язок між індивідами і їх практиками, завдяки яким вони

організують і перетворюють соціальний простір. Засобом теоретичного осмислення цієї діалектичної взаємодії може розглядатися концепція П.Бурд'ю [2], зокрема таке поняття як «габітус». Це поняття автор вводить для пояснення впорядкованості соціального світу, його відтворюваності, історичної протяжності і змінності. Габітус водночас є і продуктом соціальних умов, і засобом, що керує поведінкою індивіда в звичайних ситуаціях, і інструментом, що змінює і знову впорядковує соціальний простір. Габітус – структура когнітивних та мотиваційних систем. У цьому сенсі він є об'єктивним, відмінним від індивіда, проте інкорпорованим у свідомість індивіда. З цієї точки зору «габітус є невід'ємною складовою агента соціальної дії»[5, с.73].

Різні змістоутворюючі принципи, прояви і ознаки соціальної реальності знайшли відображення в теоретичних системах сучасної соціально-філософської специфіки. До категорій не властивих академічній науці, проте актуалізованих в дискурсивних практиках сьогодення належить поняття «повсякденність» як власне людський вимір соціальної реальності. В контексті соціології культури теоретично і практично важливими виявляються концепції знакових систем як форми конструювання реальності (П.Бергер та Т.Лукман[1]; Д.Ділі [4]) Окрім феноменологічної школи значний крок у розбудові соціальної теорії щодо розуміння повсякденності зробила герменевтична школа в соціології (життєвий світ повсякденності як кінцева сфера значень). Склалася традиція лінгвістичної парадигми в філософії: М.Фуко, Ж.Дельоз [3] – життя мови «на поверхні» історії, в сучасному її функціонуванні є основою значень та формою культурного змісту повсякденності, також інші сучасні підходи з боку авторів новітніх теоретичних конструктів розуміння соціальної реальності.

Ключові слова: соціальна реальність, соціальний факт, соціальні структури, соціальний процес, агент соціальної дії, габітус, повсякденність, іграїзація.

ЛІТЕРАТУРА

1.Бергер П., Лукман Н. Социальное конструирование реальности.- М.,1995. – С.98-110.

- 2.Бурдые П.Практический смысл. – СПб., 2001- С.260-285.
3. Делез Ж. Логика смысла. – М., 1995. –С.120-146.
4. Дили Д. Основы семиотики. – Львів: Арсенал, 2000. – 232 с.
5. Квасова И.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
6. Манхейм К. Избранное. Социология культуры. – М.-СПб., 2000. – С.67 -416.
- 7.Элиас Г. Общество индивидов. – М., 200. С. 27-29.

Тема 2.3. Цивілізаційний зміст і культурні протиріччя глобалізації

Соціокультурні особливості глобалізації: позитивні і негативні тенденції. Інформатизація світу як складова глобалізації. Стандартизація культурних взірців. Стратегії щодо сприяння кроскультурної і транснаціональної взаємодії. Морально-етичний аспект мультикультурної комунікації.

Стрімкі і непередбачувані світові зміни на початку третього тисячоліття викликають різні, іноді супротивні судження дослідників. Є міркування і позитивні надії у напрямі демократичних перспектив і глобального світового порядку. Зокрема соціокультурний вектор таких проєктів передбачає формування нової якості інформаційну культуру. В її основі розглядаються комунікаційні процеси кроскультурної природи, які консолідують суспільства єдиного людино - вимірного простору.

Проте існує протилежне судження щодо можливої планетарної загрози світовому порядку, також відбувається наукове прогнозування екологічних, соціоекономічних катастроф. Так з соціокультурної платформи песимістичних можливостей розглядаються інваріантні непорозуміння цивілізацій, оскільки, як зазначає президент Міжнародної соціологічної асоціації Альберто

Мартінееллі, «соціальний світ на початку XXI століття все більше стає єдиним, залишаючись розколотим, конфліктним, ієрархічним і нерівним». Зростає численність населення, динамізуються міграційні процеси, водночас загострюються проблеми обмеженості природних ресурсів, охорони довкілля, боротьба за сфери впливу»[4, с.471]. Ці та інші глобальні проблеми не лише потребують вирішення, але й прирікають людину до вибору між небуттям і необхідністю знайти сучасну, адекватну новим умовам форму мультикультурної взаємодії.

Постіндустріальне сьогодення процесу глобалізації відбувається в умовах стрімко інформатизуючого світі. Сам термін «глобалізація» походить від таких слів, як *globus* – «куля» латинською мовою та французького *global* – всезагальний. Концепт «глобалізація» визначає сукупність світових процесів у їх протиріччі: стихійність і водночас свідомий рух різних держав, суспільств, людських спільнот до загальнопланетарної взаємодії у політичному, технологічному, науковому, освітньому, інформаційному, фінансовому і торгівельно-економічному напрямках. У методології гуманітаристики таке поняття як «глобальний соціальний контекст» відображає особливості соціокультурних трансформацій сучасної реальності. Осмислюється універсум «...як активне нелінійне середовище, в якому (подібно картезіанським вихорам) виникають, взаємодіють та історично еволюціонують різноманітні соціальні сфери – бізнесу, інформації, знання, науки, індустрії наукомістких технологій тощо. Кожна з названих сфер існує в цьому глобальному контексті не ізольовано, а відкрита локальним і глобальним впливам нерівноважна динамічна система, яка зв'язана з цим контекстом складною «тканиною» соціальних інтеракцій, численними обмінними потоками речовини, енергії, інформації» [8, с.8] Ряд дослідників вважають, що початок третього тисячоліття слід охарактеризувати третім «вісьовим часом» (термін теорії К.Ясперса), оскільки нині мова йде, про «формування всепланетарної цивілізації на супротивній основі єдності і цілісності світової спільноти з одного боку, і різноманіття, диверсифікації і плюралізму центрів, народів, цивілізацій,

культур, релігій і т.ін. – з іншого»[4, с.472] І якщо мова йде про культурно-цивілізаційне багатоманіття світу, то слід також зазначити, що з точки зору природніх умов існування, враховуючи екологічні обставини глобалізації, - світ, у якому ми існуємо, є єдиним і неподільним. Тому неприпустимою, зважаючи на техногенність сучасності, можна назвати позицію відстороненості людей, які професійно відповідають за різні фактори безпеки людства, оскільки саме в зоні морально-етичної відповідальності і починається мотивація особистої ролі щодо «стратегічно орієнтованої моральної дії» (Р.Порті).

Вказаний аспект глобалізаційних проблем фундаментально розкритий У.Беком. Автор теорії суспільства ризиків вважає: «Коли ми говоримо про ризики, ми сперечаємось про те, чого немає, але може трапитись, якщо негайно не перекласти руля в протилежному напрямі» [1, с.175] Певна переоцінка цінностей є неминучим фактором глобалізаційних перетворень. Так, техніко-економічний прогрес у наш час стає домінантою зростання ризиків. Останні, у свою чергу, не можуть бути спрогнозованими у просторі і часі. Почуття невпевненості і гіпернебезпеки розглядаються і як наслідки суспільства ризиків, і як додатковий чинник їх зростання.

Також У.Бек робить наголос на професійній відповідальності вчених за акумуляцію сучасних ризиків. Автор зазначає необхідність переоцінки морально-етичного змісту наукової безпеки: «Вчені наполягають на досконалості своєї роботи, тримають на високому рівні теоретико-методологічні стандарти, щоб забезпечити собі кар'єру і матеріальне існування. Саме звідси походить своєрідна антилогіка спілкування із ризиками. Вміння наполягати на недоведеності причинних взаємозв'язків цілком відповідає науковості і навіть гідне схвальної оцінки. Проте, для тих, хто підлягає ризику, такий підхід обертається своєю протилежністю: він призводить до накопичення ризиків» [1, с.14] Тому, з точки зору сучасного аксіологічного підходу до життєво-принципових вимог взаємодії «наука – суспільство», актуалізується пріоритет у встановленні вченими жорстких причинно-наслідкових зв'язків та передбачуваних результатів наукових експериментів.

В контексті оцінки соціокультурного бачення глобалізаційних трансформацій симптоматичними є погляди Н.Лумана. Зокрема автор висловлюється щодо питання плюралізації смислів в процесі сучасної комунікації та інваріантних принципів розвитку соціальної реальності. Н.Луман звертає увагу на те, що в одному соціальному просторі опинилися рефлексивні структури, які функціонують по різних «правилах гри». З цього приводу вчений пропонує розглядати ризики з точки зору «ситуації і межі катастрофи» [6, с.136] У теорії аутопойезису Н.Луманом піднімається питання нового значення інформації в сучасних комунікаційних практиках ризомного характеру із внутрішньосистемною невизначеністю. Особливе місце в них набуває «не-зроблене» «те, що не-промовляється». Дійсно, та інформація, яка не артикулюється під час комунікації, в різній мірі соціального значення враховується глобалізаційними процесами. Таким чином, формується аксіо-вимір сучасного етапу глобалізації, у якому культуротворчого значення набувають її особливі фактори і ознаки.

Умовно названа «всепланетарна цивілізація» в соціокультурній основі свого виникнення відрізняється тим, що від самого початку поглиблює протиріччя між зростаючою тенденцією інтернаціоналізації світової спільноти і збереженням етнокультурної, національної та релігійної ідентичності суб'єктів світової взаємодії. Все більше зростає вплив глобалізації на соціальну і культурну дійсність різних країн. Дослідження цього впливу вказують на декілька груп-факторів глобалізації. З точки зору соціології культури їх ґрунтовно розглянув російський вчений Ю.Ірхін. Зокрема в культурформуючій тенденції автором названі такі фактори, як: - розповсюдження на весь світ західних стандартів поведінки, стилю життя, особливостей споживання і форм дозвілля, а також, - формування ідеології глобалізму, що спрямована обґрунтувати неминучість і позитивний характер змін та забезпечити злагодженість суспільної думки. Ю.Ірхін класифікує по двох напрямках прояви глобалізації. Екстенсивний напрям, який відображає територіальні зміни глобалізаційних тенденцій і інтенсивний – напрям змін логіки міжнародних

відносин, наприклад особливо актуалізується сьогодні щодо мотивації міжнародних стосунків релігійна єдність. Глобалізація не зупиняється перед невіршеними протиріччями цивілізацій. До числа найбільш загрозливих і антигуманних проявів таких протиріч слід віднести тероризм, який у свою чергу сьогодні не можна звести до лворожих, непримиренних стосунків на релігійній, або етнічній основі. Тероризм так само як і процеси, що його ініціювали, має глобалізаційну форму. Природно, що і вирішення проблем та аналіз соціокультурних основ цього явища пов'язані із загальносвітовими ініціативами, зокрема їм присвячена програмна робота «Глобальний союз безпеки». Найгостріший і найнебезпечніший вектор глобалізації потребує задля безпеки людства розробки управлінських стратегій і впровадження регулюючих механізмів щодо сприяння кроскультурної і транснаціональної взаємодії. Зрозуміло, що не залежно від того, які саме керуючі органи і організації зможуть впровадити систему безпеки життєдіяльності в сучасному світі, їх дії мають бути обумовлені виключно морально-етичними нормами мультикультурної комунікації на принципах міжнародного права.

Життєво важливими засадами глобалізаційного розвитку є пріоритети загальнолюдських цінностей у взаємодії сучасних цивілізацій.

Ключові слова: екстенсивний напрям глобалізації, інтенсивний напрям глобалізації, «всепланетарна цивілізація», ідеологія глобалізма, крос культурна і транснаціональна взаємодія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Что такое глобализация? Ошибка глобализма – ответы на глобализацию \ пер. с нем. – М.: Прогресс-традиция, 2001.
2. Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции: Сб. обзоров и реф. / РАН. ИНИОН. Центр науч.-информ. Исслед. глобал. и регионал проблем; редкол.: Игрицкий Ю.И. (отв.ред) и др. – М., 2005. – 132 с.
3. Глобализация и конвергенция образования: технологический аспект. Научное издание \ Под общей редакцией профессора Ю.Б.Рубина. – М.: ООО «Маркет

ДС Корпорейшен», 2004. – 540 с.

4. Ирхин, Ю.В. Социология культуры: ученик \ М.: Экзамен, 2006. – 525.с.

5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура \ пер. с англ. – М.,2000. – 606 с.

6.Луман Н. Общество как социальная система. – М.: Изд-во «Логос», 2004-С.37-136.

7.Ручка А. Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень.\ Культура – суспільство – особистість: Навчальний посібник \ за ред.. Л.Скокової. – К., 2006. –С.7-49.

8. Толстоухов А.В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 308 с.

*Розділ III Вплив галузевих соціологічних теорій на розвиток
соціології культури*

**Тема 3.1. Етносоціологія та соціокультурні виміри
українознавства**

*Соціологічні стратегії дослідження етнонаціональних відносин.
Основні поняття етносоціології: „етносоціальний організм”, „етнічний
ренесанс”, „етнокультурний ареал”, „ментальність” тощо. Сучасні
зміни щодо характеру існування етнокультур, пов’язані із створенням
єдиного світового культурно-інформаційного простору.
Полікультурність як залучення до „діалогу культур – діалогу етносів”.
Особливості теорії ментальності. Українознавство та його
соціокультурні виміри.*

У зв’язку із діалектикою таких взаємопротилежних за своєю природою процесів сучасного світу як глобалізація і геополітичне самовизначення різних держав та народів, спостерігається тенденція оновлення актуальності проблем етногенезу, етнонаціональної самобутності, міжетнічних відносин, поліетнічної культури і т.ін. Зрозумілим є науковий інтерес до цих проблем і з точки зору соціології культури, оскільки «етноси і нації, як історичні утворення, функціонують у суспільстві і їх взаємини реалізуються через механізми соціальних взаємодій»[7, с114] Саме з точки зору їх включеності в соціальний контекст, а також з точки зору соціальних питань всередині самих етносів, проблему вивчає така наукова галузь як етносоціологія.

Тобто практична запотребованість досліджень про етнос на базі соціологічної методології ініціювала виокремлення таких напрямків як етносоціологія та етносоціокультурологія. З точки зору цих наукових напрямів розглядаються актуальні теми налагодження міжетнічних відносин (соціальні, морально-етнічні, релігійні питання), функціонування поліетнічного суспільства, гармонійний розвиток всіх етнокультур (мови, мистецтво) також багато інших проблем, які потребують свого вирішення в сучасних умовах.

Таким чином, предметом етносоціології є взаємодія етнічного і

соціального компонентів суспільства, а саме функціонування етнокультури у соціумі та етносу в системі певних соціальних відносин. Базовими поняттями цієї наукової галузі є «етнос», «етносоціальний організм», «етнічна група», «етнічна міграція», «етнокультурний ареал», «ментальність». Особливою категорією є таке поняття як «етносоціокультура». Цим терміном визначається культурне ядро ціннісної системи етносу, неповторність, своєрідність етнокультури, що втілена в етносистемі (система традицій, мистецтва, мови, особливих форм соціальної творчості).

Сучасні зміни щодо характеру існування етнокультур, пов'язані із формуванням єдиного світового культурно-інформаційного простору, морально-етичними, комунікаційними нормами якого стає полікультурність, як залучення до постійного діалогу культур – діалогу етносів. Проблематика етносоціології плідно розглянута такими представниками сучасної соціології культури в Україні як Л.Аза, О.Семашко, В.Скуратівський та ін. Зокрема, авторами пропонується наступне бачення етносоціальної культури – «досвід життєдіяльності народів, який охоплює найсуттєвіші етносоціальні досягнення етносоціальних спільностей, людей різних національностей в освоєнні етносу спільного буття, соціуму в цілому, матеріальних і духовних цінностей, з яких він складається. Такий досвід має загальний, універсальний характер» [7, с.120]. Наголошується, що цінності етносоціальної культури є діалектичною єдністю національного і загальнолюдського, тому ціннісний зміст етносоціальної культури може бути рушійною силою суспільного прогресу лише тоді, коли творчий потенціал такої культури ґрунтується на загальній системі цінностей, вироблений людством упродовж своєї історії.

Діалектичну взаємодію етнонаціонального і загальнолюдського факторів ціннісного змісту суспільного розвитку відображає процес соціодинаміки етносоціальної культури. Цей процес передбачає: створення етносоціального плюралізму та умов органічної самореалізації етнічної індивідуальності.

Грунтовним доробком в проблемі етнонаціональної культури є теорія ментальності. Поняття «ментальність у сучасній науці постає в середині ХХ

століття. Французькими істориками М.Блоком та Л.Февром було висунуто це поняття, яке стає ключовим у заснованому ними в 1929 році виданні «Анали». Розробки цих авторів набувають наукової запотребованості близько 60-их років. Дослідники дійшли важливого висновку стосовно необхідності виявлення «тих інтелектуальних процедур, навичок свідомості, способів світосприйняття, які були притаманні людям певної епохи і які вони не усвідомлювали, використовуючи автоматично, не розмірковуючи та не критикуючи»[2, с.53] Слово ментальність поліфонічне за змістом, в ньому концентруються такі значення як «умонастрій», «уява», «бачення світу» та ін. Оскільки сам характер ментальності не артикулюється її носіями, змістове наповнення реконструюється дослідницьким шляхом в залежності від контексту проблеми. Домінуючим принципом визначення ментальності стає усвідомлення того факту, що в кожному суспільстві на різних етапах його розвитку існують та співіснують певні умови (традиції, мова, спосіб життя та ін.), які позначаються на структурі індивідуальної свідомості і формують відношення людини до себе та оточуючого світу. Своєрідність ставлення до соціального і природного універсумів втілено у «картині світу», яка «визначає поведінку людини, як індивідуальну, так і колективну»[2, с.57]. Ментальності водночас властива непохитність та відносна мінливість, оскільки «світ, який людина пропускає крізь фільтри своєї свідомості та чуттєвого сприйняття, історично змінюється»[2, с.56], проте цілісна сукупність уявлень забезпечує єдність культурної традиції. Таким чином, особливий характер світосприйняття, світовідчуття не є аморфною масою емоцій, у яку занурюється ментальність, а становить таку систему образів та уявлень, які перебувають у історичних та соціальних змінах картини світу, проте зберігають свою унікальність.

Важливими для української етносоціології є питання пов'язані з соціокультурними аспектами українознавства. Українознавство це науковий напрям досліджень «історії, витоків, геополітичного буття у світі, соціально-культурної своєрідності, соціальної логіки національно-етнічного

самовизначення українського народу в сукупності всіх його наукових і соціально-практичних вимірів»[7, с.124]

Дослідницька діяльність науковців сьогодні спрямована на вивчення цієї проблематики в різних сферах: історичній, соціально-економічній, політичній. Інтегруючу роль виконує соціологічний підхід до розгляду соціальних механізмів національного самовизначення. Характерним є також пошук і вивчення національних рис українського народу у спосіб звернення до проявів етнонаціональної, насамперед художньої творчості. І, хоча, багато питань ще не мають відповіді, є певні характерні ознаки української культури, які ввійшли визначальними складовими у творчий “генофонд”, без яких не сприймається мистецтво, не відчувається його національний колорит. Грунтовною працею в дослідженні етнокультурних витоків української творчості є робота М.Жама, Ю.Легенького та М.Сікорського «Українська народна естетика»[4]. Авторами вивчаються архетипи української культури, образи українського мистецтва у зв'язку із обрядовою традицією: архетип сонця, дороги, обіймів, образ кобзаря і т.д.

Інший відомий український вчений – С.Кримський, характеризує культуру Київської Русі, вказує на те, що „в цей період міжнародне значення української культури визначається в контексті всесвітньо-історичної ролі православ'я, але водночас спирається на деякі наскрізні цінності – ідеї, образи, принципи, що характеризують культурну спадщину і сучасної України та її національну самобутність”[5, с.42]. У зверненні автора до „вічних образів чи ейдосів” визначено особливе місце музики в розумінні „краси як космічного початку буття та Божої благодаті”. С.Кримський підкреслює, що „Знаменний у цьому відношенні є фресковий розпис башт храму Софії Київської. Він будувався як сходження від профанічних сцен – ігор ряджених, мисливських сюжетів і придворних церемоній – до сакрального (святого) завершення людської діяльності. Таким сакральним завершенням земних подій виступають музичні акти. В північній башті Софії – це зображення гри на смичковому інструменті (типу скрипки), але окреслене овалом, що вказувало на сакральний

зміст фрески. А в південній башті – оркестр у складі органа, флейт, гудка, гуслів” [5, с.43]. Наведений приклад вказує на нетрадиційне для візантійської естетики збереження дохристиянських ідей, яке можна порівнювати із „піфагорейською гармонією сфер, Божественною музикою всесвіту”. Тобто, однією із ментальних ознак української культури, що не втрачає своє значення і в християнський період її розвитку, є вираз існування краси, „принцип Божественної гідності мистецтва” як доказ милості до людини. Краса, яка існує в природі, в людині – в фольклорній творчості стає самодостатньою символічною формою – нормою буття. І вже за її законами, художній твір стає цілісним своєрідним організмом, що несе спадкоємність етнічного, національного розвитку в своєму інформаційному потенціалі.

Таким чином, аналіз етнонаціональної специфіки культури, зокрема у системі наукових напрямів етносоціології, етносоціокультурології, теорії ментальності, українознавства та ін. є практично запитаним. Ця проблематика постає сьогодні як соціально-актуальна, враховуючи потреби сучасного суспільства в розвитку культури етнонаціональної комунікації, міжетнічної взаємодії та особливого евристичного значення у збереженні етнонаціональних традицій в творчому доробку суспільства.

Ключові слова: етнос, етносоціальний організм, етносоціокультура, етнічна група, етнічна міграція, етнокультурний ареал, ментальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аза Л. Етномовна диференціація в Україні: регіональні особливості. \ Культура – суспільство – особистість: Навчальний посібник \ за ред. Л.Скокової. – К., 2006. – С. 179-201.
2. Введение в социологию искусства: Учебное пособие для гуманитарных вузов \ Дуков Е.К., Жидков В.С., Осокин Ю.В. и н... – СПб.: Алтейя, 2001. – 256 с.
3. Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні. Можливості наукових інтерпретацій. – К.: Стилос., С.8-29.
4. Жам М., Легенький Ю., Сікорський М. Українська народна естетика. – К.:

ДАЛПУ, 1996. – С.50-120.

5. Кримський С. Ейдоси зустрічі культур (методологічний екскурс) \ Українська тема у світовій культурі. Науковий вісник НМАУ ім.П.І.Чайковського. Вип.17. – К., 2001. – С.42-48.
6. Лозова О.М. Психосемантика етнічної свідомості. – К.: «Освіта України», 2007.-402 с.
7. Соціологія культури: Навч.посібник. \ О.М.Семашко, В.М.піча, О.І.Погорілий та ін.. – «Каравела», Львів «Новий світ – 2000», 2002 – 334 с.

Тема 3.2. Соціокультурні особливості сучасного міста

Процес містоутворення як форма соціального культуротворення. Урбаністичний тип культури. Значення праць із соціологічних проблем міста. Культура сучасного міста та проблеми людини. Теоретичний підхід до питань урбанізації. Понятійний апарат соціології міста: „конурбація”, „урбанізм”, „міське суспільство”, „міська екологія” і т ін. Міське середовище як фактор, що впливає на соціокультурну ситуацію. Проблеми особистісного самовизначення в умовах сучасної міської культури. Основні показники критеріїв поділу міста і села. Соціологія розселення як галузь соціології.

Процес урбанізації, зокрема така важлива його складова як містоутворення є особливою формою культуротворення. Враховуючи той факт, що традиційним тлумаченням терміну «урбанізація» є розвиток міст, збільшення населення, вдосконалення механізмів міського устрою, слід зазначити й інші етимологічні, семантичні нюанси поняття урбанізація. Так в перекладі з латини – urbanitas – тендітний, ввічливий. Тобто, необхідно зважати на те, що не лише характер поселення має значення в класифікації урбаністичної тенденції суспільства, а також вдосконалення культурно-цивілізаційних вимог, комунікаційних характеристик і основ взаємодії, що відображено у системі цінностей суспільства. Більшість дослідників погоджуються в тому питанні, що масовий характер процес урбанізації (в

значенні містоутворення) набуває у зв'язку із виникненням і розвитком капіталізму. Попри той факт, що урбанізаційним типом культури, позначені були ще стародавні цивілізації сходу, сучасний різновид урбанізації має витoki західного типу культури і в часовому вимірі припадає на добу Нового часу – Реформації. Деякі чинники цього процесу слід шукати ще раніше – Західноєвропейське Середньовіччя, а саме фактор масової міграції сільського населення у міста і формуванні нової якості соціально-економічних відносин.

Соціологія культури як наукова галузь вивчає місто як соціокультурний феномен, що в свою чергу спонукає розглядати у соціологічному плані комплекс проблем буття сучасної культури в цілому, оскільки саме її урбаністичний характер є однією із визначальних рис глобалізаційного процесу в його соціокультурній динаміці. Безперервне зростання кількості міських поселень і виявлення багатьох проблем, зокрема житлова криза, екологічні проблеми, проблеми працевлаштування і т. ін. є головними факторами виникнення соціології міста як самостійної наукової галузі.

Зародження соціології міста, пов'язане з теоретичними поглядами О.Конта, Г.Спенсера, Е.Дюркгейма, У.Самнера, Г.Бокля. В розвитку соціології міста необхідно виділити декілька етапів. Перший етап актуалізації проблем міста в соціологічній площині західноєвропейських теорій: праці М.Вебера, А.Вебера, К.Бюхера, Г.Зіммеля. Другий етап – розвиток американської соціологічної теорії. «Фундаментальне дослідження подружжя Лінд стає подією в розвитку соціології міста»[2, с.86]. Третій етап ще більше наближує проблематику соціології міста до сучасних наукових тенденцій, зокрема особлива увага приділялася різним сферам міського життя. Соціологія міста цього періоду зміцнювалась за рахунок різнобічних практичних векторів дослідження та через міждисциплінарну взаємодію (психоаналіз) в працях А.Хавлі, Д.Райсмана, С.Абрамса, Р.Россі Четвертий етап починається з другої половини минулого століття. Авторами цього періоду піднімаються інтегральні питання: місто і суспільство, культура міста, міський спосіб життя та ін. Завдяки такому формату досліджень Г.Сьєоберга, Р.Ледрю ініціюється

сторення загальної теорії міста. На цьому етапі формується категоріальний апарат самої наукової галузі: вихідними поняттями стають «урбанізація», «урбанізм», «конурбація», «міське суспільство», «міська культура», «міська екологія». Таким чином, «соціологію міста можна вважати одним з видів спеціальної соціологічної теорії, яка розкриває конкретні особливості розвитку та функціонування міста в певних історичних умовах. Вона має особливий об'єкт дослідження – місто як соціально-просторову форму існування суспільства»[2, с.86].

Місто як особливий соціальним організмом вивчається з точки зору соціології міста у таких напрямках: особливості міського способу життя, взаємодія основних підсистем міста, шляхи управління містом як цілісною системою і т.ін.

З точки зору соціології культури особливу увагу слід приділити питанням: міський спосіб життя і соціокультурні проблеми процесу урбанізації.

До найважливіших ознак міського способу життя, на які вказують дослідники В.М.Піча, О. М.Семашко [2, с.98], належать наступні: - переважання вторинних контактів – ділових, коротко часових, анонімних зв'язків; - зниження значення територіальних спільностей і відмирання сусідських зв'язків та спілкування; - наявність великої кількості груп за інтересами, багатоманітність культурних стереотипів; - зменшення соціального значення сім'ї і передача багатьох її функцій різним інститутам, зниження народжуваності, перетворення великої сім'ї на нуклеарну, перевищення смертності над народжуваністю, послаблення зв'язків і залежностей між родичами; -зниження ролі традиції в регулюванні поведінки особистості внаслідок підвищення значення формального соціального контролю в цій галузі; - нестійкість соціального статусу індивіда та підвищення соціальної мобільності.

Сучасним проявам урбанізації надає характеристику Н.Побєда [1, с.100], зокрема вказуючи такі ознаки: - зростання концентрації соціальних інститутів культури; урізноманітнення культурного життя та ускладнення його структури,

ієрархізація культурних інституцій; - збільшення частки великих спеціалізованих закладів культури освіти і дозвілля, які стають інформаційними центрами і каналами формування міського способу життя за своїм впливом, виходячи за межі міста. Дослідники виділяють пірамідоподібну структуру центрів культури, які створюють культурні цінності і забезпечують їх науковий аналіз, і тих, які поширюють їх або споживають; - формування культури як галузевої культурної індустрії (преса, кіновиробництво), яка має промисловий характер; - збільшення в соціально-професійній структурі частки фахівців, зайнятих виробництвом культури професійно; - зростання рівня залучання людей до культури, у тому числі в активних аматорських формах (художня самодіяльність, колекціонування та ін.); - поділ і диференціація праці у творчих процесах; - вплив на культурну діяльність засобів масової інформації (кіно, радіо, телебачення, преси); - формування елементів нового способу життя, зростання можливості вибору часу, місця і форм культурної діяльності.

Крім вище вказаних проблем в контексті соціології міста досліджуються питання функціонування міст, вивчаються структурні елементи міста, проводиться типологізація міст за демографічним, адміністративним, економічним, екологічним факторами. Також досліджуються критерії поділу міста і села. Ця тема стає самостійним предметом галузевого дослідження соціології розселення. Остання є сферою соціологічного знання, що досліджує генезис, сутність та загальні закономірності розвитку і функціонування міста і села як цілісних систем. Головним у соціологічній теорії щодо соціокультурних аспектів дослідження, є виявлення суспільних основ різних типів поселення, міста і села як певної форми екосоціосистеми у зв'язку із довкіллям, також питання міського і сільського управління і відродження самоуправління, соціальні причини і наслідки міграції населення.

Ключові слова: процес урбанізації, міський спосіб життя, міське суспільство, міська екологія.

ЛІТЕРАТУРА

1 Возрождение городов через культуру. Институт «Открытое общество»

(Фонд Сороса). – СПб., 2000.

2 Соціологія культури: Навч. посібник. // О.М.Семашко, В.М.Піча, О.І.Погорілий та ін. –К.:”Каравела”, Львів: „Новий світ –2000”, 2002. –334 с.

3 Юдина Т.Н. Социология миграции. М., 2003.

Тема 3.3. Соціологія науки. Науковий і соціальний статус соціології освіти

Предмет і основні категорії соціології науки. Соціологія науки як галузь, що досліджує закономірності виникнення, функціонування і розвитку науки, її взаємодію як соціального явища із суспільством та різними соціальними інститутами. Функціонування науки як інституту, регулююче значення сукупності обов’язкових норм і цінностей (етос науки). Соціальна роль науки у поглядах вчених, визнаних світовою спільнотою. Соціологічні проблеми сучасного розвитку науки. Історична еволюція і сучасний стан соціології освіти. Актуальні проблеми сучасної української вищої школи. Перспективи розвитку науки та освіти в умовах Болонського процесу – соціокультурний аспект.

Наука як соціокультурний феномен посідає особливе місце у процесі розвитку суспільства. До певної міри можна говорити про те, що вся світова цивілізація у її історичному розгортанні - це водночас і найкраща, і найнебезпечніша соціальна роль науки. В першу чергу це стосується західної культури, у розвитку якої провідне місце займає науково-технічний прогрес з позитивними намірами вдосконаленні умов життя людини, і негативними екологічними наслідками цього процесу. Проте, складно переоцінити внесок саме науки (у формі ідей, відкриттів, теорій, розробок) у той спосіб життя (тобто культуру), яким існує суспільство взагалі та сучасне суспільство зокрема. Людство створило такий соціокультурний механізм, який ініціює, стимулює, заохочує науковців через конкуренцію, можливість світового визнання, систему винагород і т.ін. до нових відкриттів.

Соціологія науки – галузь соціології, яка досліджує закономірності

функціонування науки у суспільстві, а саме вплив науки як соціального явища на різні соціальні процеси та зворотній вплив суспільства через соціальні інститути на тенденції в розвитку науки.

Функціонування самої науки як соціального інституту регламентується обов'язковим дотриманням норм універсалізму (об'єктивізм висновків та наукових положень які стають загальносвітовим надбанням), також морально-етичні норми (безкомпромісність та відповідальність перед суспільством). Комплекс таких норм складає «етос науки». На сучасному етапі науково-технічного розвитку планетарного масштабу набувають саме морально-етичні складові функціонування науки.

Соціальна роль і суспільне значення науки набагато раніше, ніж виникає соціологія, стає предметом дослідницького інтересу. Насамперед це питання розглядається у контексті філософії, також історії природознавства і техніки. У кінці XIX століття соціологія науки поступово починає поставати як самостійна галузь знання. XX століття – період ствердження цієї дисципліни як окремої галузі, водночас – інтеграційна взаємодія із соціологією пізнання, методологією науки та філософією. Базові принципи соціології науки представлені Р.Мертоном в 30-ті роки XX століття з точки зору методології структурного функціоналізму. До останньої чверті минулого століття відбувається поступовий розвиток теоретичних і емпіричних знань напрямку соціології науки в працях авторів Т.Парсонса, П.Сорокіна, У.Огборна, У.Хегстрема, Д.Крейна, С.Коула, Н.Малінса, Н.Сторера та ін. З 70-років XX століття, на основі філософського переосмислення соціальної ролі сучасної науки, формується напрям когнітивної соціології науки. В цьому напрямі пізнавальний (когнітивний) бік науки ставиться у залежність від соціального (дослідниками Б.Бране, Д.Блур, Г.Коллінс, С.Уолгар та ін.). Напрямок когнітивної соціології науки ініціював розвиток мікросоціології, також значний спектр різних наукових програм як то релятивістська програма (У.Коллінс) та етнометодологічні дослідження (Г.Гарфінкель).

Окремо слід зазначити осмислення підходів у соціології науки через вплив соціологія знання. Підвалини наукового знання (щодо соціології науки) було покладено засновником соціології знання М.Шелером, а в подальшому - Л.Вітгенштайном, К.Мангеймом, представниками когнітивної соціології знання і феноменологічного напрямку: Е.Гусерлем, А.Шюцем, П.Бергером та Т.Лукманом. Визначення соціальної обумовленості пізнання відбувалося в працях Т.Куна, І.Лакатоса, К.Мангейма, Л.Флека. У контексті аналізу власне соціологічного пізнання (А.Гоулднер) відзначалася соціально-конструктивістська природа процесів легітимації нових ідей і теорій, а вчений позиціонувався як представник певної соціальної групи.

Сучасна соціологія науки представлена різноманітними концепціями, у яких аналізується актуальний рівень та евристичні варіанти взаємодії науки і суспільства: вивчається питання інтенсифікації наукової діяльності, проблеми наукових колективів і питання управління науковою структурою організації, критерії ефективності наукової діяльності та інші тематичні напрямки.

Певним ціннісним камертоном для суспільства, та об'єктивно важливим поглядом для соціології науки, є оцінка соціальної ролі сучасної науки з позиції відомих науковців. Публічність звернень, висловлювань, виступів відомих дослідників, своєрідна «персоніфікація» знання, - сприяє налагодженню діалогу між науковцями і представниками інших сфер діяльності. Коли наука, техніка не має «людського обличчя», коли світова спільнота не бачить людини, у руках якої може опинитися життя кожного з нас - складним стає процес встановлення довіри суспільства до гуманістичних перспектив і намірів вчених. Також, прозорість діяльності науковців (через інформованість суспільства завдяки засобам масової комунікації) є додатковим фактором усвідомлення високої міри відповідальності дослідника за результати наукових експериментів та пошуків. Сьогодні функціонують різні міжнародні організації, комітети, фонди, які сприяють розвитку науки як соціального та цивілізаційного феномену. До напрямків їхньої діяльності входить збереження механізму спадковості поколінь у науці, а це означає необхідність піклування (організаційна,

фінансова підтримка) про представників нової генерації вчених, розвиток комунікації і взаємодії між представниками різних шкіл наукового знання (конгреси, симпозиуми, конференції), забезпечення прав інтелектуальної власності авторам сучасних винаходів і відкриттів, домінування принципів доцільності, запотребованості наукової діяльності та інші заходи, які відображено у нормах культурної політики різних держав та в основах міжнародної взаємодії науковців.

Підготовка відповідального і талановитого науковця насамперед покладається на систему освіти. Остання є одним із найдавніших соціальних інститутів, що викликана потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, виховувати нові покоління, готувати суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем суспільства. Освіта інтегрує різні види навчальної і виховної діяльності, їх зміст в єдину соціальну систему, орієнтує їх на соціальні потреби. Таким чином, освіта є цілісною системою, що має інституалізований характер. Тобто, організована, структуралізована функціонуванням спеціальних установ, регульована відповідними нормами.

Соціологія освіти є самостійна дослідницька галузь, предметом якої є система освіти як соціальний інститут, взаємодія її компонентів, а також взаємодія із соціальною структурою суспільства. Зокрема актуальними аспектами соціології освіти є питання того, наскільки сучасна система освіти відповідає потребам суспільства, якими є мотиваційні основи освіти, також питання освіти у контексті проблем міграції, стратифікації, соціальної мобільності та ін. Генеза соціології освіти пов'язана із іменем Е.Дюркгейма, також значний вклад представників американської соціології Дж.Дьюї, Т.Веблена, французькі соціологічні торії, зокрема теорія «двох шкіл», концепції П.Бурдїо, Ж.Пассерона, теорія «освітнього дозвілля» Ж.Дюмазедьє та ін.

Соціологія культури, зокрема соціологія освіти, вивчає освіту як соціокультурний інститут, його розвиток, функціонування, структуру, способи організації, динаміку сфери освіти, її взаємодію із іншими соціальними

інститутами і сферами життя людини. З точки зору соціології культури у тематиці соціології освіти акцентуються проблеми способу життя учнів, студентів, потреб виробництва, яке пов'язане із освітньою сферою суспільства, тощо. Основними напрямками соціології освіти є: місце освіти як соціального інституту в системі суспільного відтворення; взаємовідносини процесу освіти з іншими процесами суспільного життя (економічними, демографічними, політичними); взаємозв'язок системи освіти з соціальною структурою суспільства; соціальне визначення освіти і динаміка змін; соціальне становище і спільна роль учителя і викладача; динаміка взаємовідносин між учнем і вчителями та ін. Зміст соціології освіти охоплює безпосередню галузь самого навчання освіти — культурні цінності, бо з приводу їх засвоєння формується процес навчання як галузь соціокультурної діяльності. Функціонування соціального інституту освіти веде до розгортання спеціальної сфери суспільного життя — сфери освіти. Значно впливає на характер і форму включення в сферу освіти соціальне становище освіти в різних сферах життя, можливості мобільності освіти, культурний ріст тощо.

Окремо, слід зазначити міжгалузевий зв'язок соціології освіти з філософією освіти та педагогікою. Залишаючись самостійною галуззю, соціологія освіти тематично, методологічно є компонентом соціології культури. На рівні спільної проблематики соціологія освіти також взаємодіє із соціологією виховання-навчання - це форма виховання певних якостей культури. Отже, соціологія освіти досліджує динаміку соціокультурних процесів в галузі освіти, звертаючись до законів, принципів, механізмів та технологій навчання, соціокультурна діяльність людини, взаємодія галузі освіти з іншими сферами суспільного життя та співвідношення соціології освіти і соціології культури, науки, виховання.

Емпіричні дослідження систематично проводяться в школах, вищих навчальних закладах і охоплюють широке коло питань — соціальний, інтелектуальний і моральний образ учня, студента, педагога, їх ціннісні

орієнтації, ставлення до навчання, праці, рівень культури, задоволеність працею, суспільна діяльність та інше. Для анонімного вибіркового опитування учнівської, студентської молоді та педагогів розробляються соціологічні анкети. Одержані емпіричні результати дають факти, дані для узагальнень і аналізу процесів в системі освіти, збагачуючи тим самим теорію соціології освіти та соціології культури.

Інноваційний зміст процесів реформування всієї системи освіти в Україні не перший рік залишається вкрай актуальною проблемою наукової полеміки та темою палких і пристрасних дискусій. Все суспільство гаряче реагує на процес зміни системи вимог, принципів оцінювання та різних нормативних форм освітньої діяльності. Така бурхлива реакція є цілком природною, враховуючи особливу соціальну домінанту освіти в опануванні людиною власного майбутнього. Це й можливість усвідомлювати власні професійні перспективи, а разом із ними соціальний пакет захищеності. Також бажання мати державні гарантії якості освіти, забезпечити прикладний вектор застосування майбутніх знань. Слід також вказати на вимоги, які висуває людина до освітніх закладів та комплексу освітніх послуг, що надає цей заклад. Зміст процесу реформування освіти, зокрема соціокультурні його чинники, є досить суттєвими для кожного етапу освітнього процесу. Для вищої школи України спектр основних вимог накреслений у зв'язку із Болонським процесом. Це діяльність країн європейського простору щодо узгодження вимог до вищої освіти різних рівнів. Ця взаємодія є складною, багатоетапною. По відношенню до освіти як соціального інституту мета цього процесу цілком виправдана, оскільки передбачається інтеграційні результати українського освітнього сегменту та європейського освітнього простору.

Таким чином, навіть побіжний погляд на переживання суспільством процесу реформування освіти, дозволяє вказати на особливе стратегічне завдання науки в осмисленні цих процесів, надання об'єктивності, неупередженості позиції в питаннях сучасних змін в освітньому просторі

України. Процес реформування освіти є її етапом, і умовою, і водночас способом взаємодії національної освітньої сфери та загальноєвропейської освітньої тенденції. Запланований і поетапно втілюваний, він є формою культурної (культуротворчої) інтеграції України до Європейського союзу. Враховуючи багатовекторний зміст таких перетворень, проблема отримує теоретичну рефлексію різних наукових напрямів гуманітаристики.

Ключові слова: наука як соціальний інститут, етос науки, система освіти, філософія освіти, освітня реформа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1998. – С.130.
2. Бердые П. Практический смысл. – СПб., 2001.
3. Элиас Г. Общество индивидов. – М., 2001. – С.27-28.
4. Манхейм К. Избранное. Социология культуры. – М.-СПб., 2000
5. Квасова И. Социология культуры. – М.: Изд-во РУНД, 2005. – 182 с.
6. Коваль А.Т., Зверева І.Д., Хлєбїк С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навчальний посібник.- К.: ІЗМН, 1997.-392с.
7. Волков Г.Н. Социология науки. – М., 1986.
8. Дюркгейм Э. Социология образования. М., 1996.
9. Гидденс Э. Образование, коммуникация и средства массовой информации // Социология. М., 1999.

Тема 3.4. Соціологія книги і соціологія читання – соціокультурний аспект

Методологічні особливості соціології книги та соціології читання. Взаємодія «книга - читання – читач» як соціокультурний цикл. Бібліосоціологія (соціологія книги) як одна із галузей соціології культури. Людина «читаюча» на відміну від «не читаючої». Процес читання, що

стоїть у центрі уваги соціології читання. Соціологічний аналіз розвитку українського книгодрукування. Соціокультурна цінність книги.

Соціологія книги і читання як галузеві напрямки соціології культури досліджують функціонування книги як соціокультурного феномену. Такий широкий об'єкт аналізу інтегрує ці галузі із сферами соціології освіти (підручник, навчальна книга), соціології науки (монографія, наукова книга), соціології мистецтва-соціології літератури (художня книга). Також сам процес створення і функціонування книги за допомогою книгоіндустрії - книговидання, книгодрукування, книжковий ярмарок, книжкові клуби, бібліотеки, тощо, - вказує на взаємодію наукової рефлексії соціології книги з соціологією міста, соціологією дозвілля та іншими сферами соціології культури. Така особливість говорить не лише про міжгалузеву, інтегральну специфіку цієї галузі, також про стратегічне значення для суспільства книги як однієї з основних форм концентрації, локалізації та збереження культури людства.

Соціологія книги як самостійний галузевий напрям починає розвиватися в першій половині минулого століття. П.Отле першим вводить цей термін до наукового вжитку. Майже століття тому (початок ХХ століття) проблематика соціології книги плідно розвивалася у вітчизняній науці, зокрема в діяльності представників Українського наукового інституту книгознавства - Ю.Меженко і Д.Балика. Також цей напрям утворюється в російському книгознавстві, де отримує назву – бібліосоціологією. Такими авторами як Х.Алчевською, М.Рубакіним розроблялася методика комплексного аналізу «книга-читач». Сучасні дослідження соціології книги в значній мірі орієнтуються на життєвий характер проблем, пов'язаних із сьогодишнім статусом книги, зокрема на домінуючу серед «нечитаючої» молоді альтернативу книзі – функціонування комп'ютерних інформаційних систем. В методологічному аспекті у напрямку соціології книги евристичне значення мають теорії постструктуралізму, постмодернізму (Р.Барт, Д.Дерріда).

Попри той факт, що існують і широко використовуються альтернативні

форми передачі інформації, також сама книга має сьогодні електронний формат, - проблеми читацької культури і питання, які пов'язані із функціонуванням книги у суспільстві розглядають, насамперед, в контексті соціологічного аналізу традиційно-друкованого видання. Якщо проводити порівняльний аналіз традиційної та інноваційної (комп'ютерна, електронна версія) форм книги, то необхідним є культурфілософське осмислення проблеми. Безперечні фінансові, мобільні переваги «електронного» слова, однак особлива культуротворча здатність книги по відношенню до читача дещо втрачається. Для людини сам процес читання книги, наприклад художньої, традиційно означає занурення у віртуальний (образний) світ, неосяжний у просторі і часі, тому здавалося б комп'ютерні засоби цьому лише сприятимуть. Проте, в складному інтелектуальному процесі конструювання текстової реальності електронний чинник є ментально зайвим, задаючи психологічно інший формат розвитку людської особистості. Тому з розповсюдженням комп'ютеризованої книги, активізуються процеси популяризації друкованої книги. Симптоматичним в цьому аспекті є сучасний субкультурний рух – *boocrossing* – своєрідна, цікава для молоді гра - обмін улюбленими, головне, прочитаними книжками. Таким чином, різні сучасні і традиційні форми функціонування книги у суспільстві є сьогодні актуальними в рівній мірі.

Соціальна роль книги, зокрема для сучасного суспільства, полягає також в тому, що через процес автор – книга – читач, відбувається розвиток мови. В мові як у живій субстанції віддзеркалюється все те, що існує, чим живе суспільство (концепція Л.Вітгенштайна). Проте це не означає, що мова не потребує певних соціокультурних циклів і механізмів розвитку. Одним з них є традиційний шлях мовної «ініціації» - через літературне друковане слово. Справа полягає в тому, що мова постійно перебуває у процесі змін: виникнення нових понять, спрощення висловів, скорочення слів і і. ін. Професійний підхід письменників, науковців, журналістів дозволяє через текстовий цикл розвитку, новим мовним явищам пройти соціокультурну апробацію. Певні слова стають органічно цілісним елементом мови, інші – зникають. Відсутність такого

налагодженого циклу загрожує тим, що мову, зокрема нарративні форми, спотворює незріла лексика. Зрештою людина, яка позбавлена читацької культури, не лише розмовляючи паплюжить мову, і тим самим не поважає себе і своє оточення, - але й не сприймає, не осмислює все культурне різноманіття соціальної реальності. В цьому аспекті особливо гостро постає питання зниження читацького інтересу сучасної молоді. Ця проблема розглядається в напрямку соціології читання.

«Соціологія читання – це галузь соціології культури, яка досліджує читання як одну з основних суспільних форм опосередкованої комунікації у суспільстві (поряд з театром, кіно, телебаченням, тощо)»[2,с.196] Українські дослідники в галузі соціології культури П.Голобуцький, Е.Жлудько, О.Семашко, Р.Садова аналізують предмет соціології читання. Автори вказують, що ця наукова галузь вивчає «читача як індивіда, що сприймає друкований текст залежно від набутих ним культурно-освітніх та мовних навичок; соціально-демографічні, етно-культурні та соціально-політичні чинники, які опосередковано впливають на читацькі інтереси, досліджує читацьку поведінку читачів, а саме: уявлення читачів про читання, його регулярність, частоту і час, співвідношення джерела інформації про літературу і джерел її отримання, рівень начитаності та розуміння прочитаного»[2, с.197].

Не можна уявити культурне життя країни без сучасної книжки. Читацька культура – це рушійна сила змін суспільства на краще. Сьогодні більшість дітей, молоді надають перевагу комп'ютеру, забуваючи про існування книжки. Проте саме книга розвиває індивідуальність, вона примушує думати, творити, дає волю уяві, зрештою закладає основи майбутньої реалізації особистості. Тому для розвитку людини необхідно формувати культуру читання.

Не викликає сумніву ті обставини, що злет духовності, питання вільного стрімкого розвитку книги, підвищення рівня читацької аудиторії – сьогодні це пряме питання культурної політики, зокрема української культурної політики. Роль книги та друкованого слова в особливостях соціально-культурної динаміки сучасної України має вирішальне значення, оскільки формує

суспільно-громадську думку, сприяє розвитку економіки, впливає на духовно-культурне життя. Історія та розвиток української книги давно привертає увагу багатьох дослідників. Значний внесок в її вивчення зробили такі вчені, як М.Грушевський, Я. Запаско, А. Зьорнова, М. Кисельова, Г. Коляда, І. Крип'якевич, М. Макаренко, О. Некрасова, Є. Немировський, І. Огієнко, О. Сидоров. Слід відзначити, що найгрунтовніші дослідження щодо видавничої справи належать І.Огієнку, І.Свенціцькому, Ю.Меженку, С. Маслову, П. Попову, Г. Тисяченку [2, с. 9-10]. Процес створення книги поділяється на певні етапи, одним із яких є видавництво.

Видавнича справа складається з наступних елементів: видавнича діяльність - сукупність організаційних, творчих, виробничих заходів, спрямованих на підготовку й випуск видавничої продукції; виготовлення видавничої продукції - виробничо-технологічний процес; відтворення певним тиражем видавничого оригіналу поліграфічними або іншими технічними коштами; поширення видавничої продукції - доведення видавничої продукції до споживача, як через торгівельну мережу, так й іншими способами (бібліотеки, навчальні заклади). Державна політика у книговидавничій справі ґрунтується на визнанні духовної, науково-освітньої і культурно-творчої функції книги в суспільстві та на принципах дотримання свободи у книговидавничій справі, протидії її монополізації, зміцнення матеріально-технічних, організаційних, правових і наукових засад книговидавничої справи, гарантії соціального і правового захисту її працівників. Державна політика у книговидавничій справі спрямовується на підтримку розвитку національного книговидання, задоволення духовних, освітніх і культурних потреб за допомогою книг. Державна політика у книговидавничій справі відповідно до поставленої мети здійснюється шляхом податкового, митного, валютного та інших видів регулювання, а також шляхом державного замовлення на видання книжкової продукції [3].

У різних країнах по-різному вибудовують політику щодо національного книговидання. Питання підтримки національного книговидання стало

предметом окремого розгляду конференції Ради Європи «Законодавство у світі книги», що відбулася у Варшаві 1996 року. Представники європейських країн виробили рекомендації, які ґрунтувалися на двох основних висновках: книжка є передусім мистецьким, духовним витвором, і лише потім предметом продажу, товаром; жодна з країн — членів Ради Європи не може ухвалювати закони, котрі погіршували б стан національного книговидання [4]. Пізнавальний в цій ситуації є досвід Канади, яка не лише впоралася з великим впливом Франції, Великої Британії, США, а й завдяки продуманій політиці у видавничій сфері зуміла створити захищений і водночас один із найвідкритіших національних книжкових ринків, перетворити видавничу галузь на провідну в структурі економіки Канади. До того, як сформувалася ця галузь, ринок був переповнений зарубіжною літературою. Не витримуючи конкуренції, багато канадських видавців змушені були скорочувати кількість книг, відмовлятися від власне видавничої діяльності, перетворюватися на розповсюджувачів друкованої продукції, що ввозилася з-за меж Канади. На захист видавців і книгорозповсюджувачів стала держава. В Онтаріо та Квебеку створили спеціальні державні комісії, ради, які розробили заходи, спрямовані на підтримку національного книговидання. В основному ці заходи полягали в наданні коштів на видання навчальної, культурологічної літератури, творів різних авторів, рекламу та пропаганду сучасної книжки, маркетингові дослідження.

Таким чином, враховуючи зарубіжний досвід, власний історико-культурний потенціал, необхідно зазначити, що розвиток книги, поглиблення читацької культури, державна підтримка у забезпеченні сфер книговидання, книгозбереження, книгочитання (розвиток бібліотек) є одними із далекоглядних завдань державного регулювання соціально-культурної сфери суспільства.

Ключові слова: книга як соціокультурний феномен, бібліосоціологія, книгочитання, книговидання, книгодрукування, культурна політика.

1. Видавнича справа та редагування на Україні: постаті і джерела (XIX - перша третина XX ст.): Навч. посіб. / За ред. Н.Зелінської. - Львів; Світ, 2003.-612 с.
2. Соціологія культури: Навч.посібник.// О.М.Семашко, В.М.Піча, О.І.Погорілий та ін. – К.:”Каравела”, Львів: „Новий світ – 2000”, 2002. – 334 с.
3. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця. — К., 2005.
4. Україна на шляху до Європи / Упоряд.: В. І. Шкляр, А. В. Юричко. — К., 2006.

Тема 3.5. Актуальні форми молодіжного дозвілля (в контексті теорій соціології молодіжної культури та соціології вільного часу)

Молодіжна культура як соціокультурний феномен. Вікові особливості самореалізації молоді. Соціологія вільного часу – соціологія дозвілля. Критерії організації молодіжного дозвілля. Динаміка молодіжних орієнтацій у сфері творчої діяльності людини (туризм, спорт, музичні, театральні, кіно- фестивалі). Світова практика та український досвід організації молодіжних фестивалів в дозвіллевому сегменті соціокультурної сфери.

Цілком самостійними галузевими напрямками соціології культури є соціологія вільного часу та соціологія дозвілля, соціологія молоді та соціологія сім'ї. Презентація теоретико-методологічних і практичних напрацювань цих наукових галузей становить досить об'ємне завдання і матеріал окремого дослідження. Проте, в тематичній сфері самої соціології культури є напрямки, які дозволяють інтегрувати проблематику галузевих наук до вирішення найбільш гострих, актуальних проблем суспільства. До категорії цих проблем належить питання дозвіллевої культури сучасної молоді. Таке звуження проблеми не є показовим щодо відсутності досліджень в напрямку, наприклад, дитячого дозвілля, сімейних форм проведення вільного часу, або проблем організації дозвілля людей похилого віку. Ці, а також інші питання достатньо

розроблені і перебувають на етапі ґрунтовних наукових розвідок як емпіричного, так і теоретичного рівнів (концепції, наукові програми зарубіжних і вітчизняних соціологів, психологів, культурологів та ін.). Наприклад, плідно розглянута культурно-дозвіллева сфера в Україні у динаміці змін і перетворень авторами: Н.Цимбалюк, Ю.Клачко, В.Ковтун та Л.Троєльнікова [4]. Також сама проблема вільного часу є надзвичайно широко представленою в науці і складає актуальний напрям досліджень: з філософської точки зору як одна з форм соціального часу; з психологічної як можливість вирішення різних проблем особистості через використання мистецьких, творчих форм дозвілля. Також педагогічні, культурологічні, морально-етичні, юридичні, фінансово-економічні аспекти проблеми вивчаються сьогодні. Додатковим стимулом наукових розвідок також є те, що потенціал вільного часу складає споживацький фактор розбудови індустрії розваг, туризму, кіно- і телеіндустрії [Див малюнок 5].

Проте, поміж іншої проблематики, питання організації дозвілля сучасної молоді виокремлюється своїм евристичним значенням для суспільства. Оскільки без належного наукового доробку, без осмислених і впроваджених заходів з боку держави, - невикористана у вільний час соціальна активність молоді може отримати негативні наслідки як для житті самих представників молоді (різних молодіжних субкультур, працюючої та непрацюючої молоді, студентства), так і для суспільства в цілому.

Концептуалізація однієї з найдинамічніших соціальних груп – молоді, в напрямку соціології має певні аспекти. Так «сучасна соціологія молоді виходить з того, що у системі суспільних відносин молодь не займає особливого місця, а представлена у різних прошарках і соціальних групах.[1, с.257] Це розуміння не спростовує таких особливостей молоді як вікові, соціально-психологічні, фізіологічні, специфічні інтереси, потреби та ціннісні орієнтації. Кожен з названих факторів має свою систему класифікації і певні інваріантні пояснення. Наприклад, вікові особливості молоді: демографічний підхід визначає категорію «молодь» людей від 18 до 30 років, з точки зору

статистичного – 14-30, соціологічний – 16-30. Іноді межа саме соціологічного розуміння віку молоді досягає 33 років, оскільки враховуються показники тривалості освіти (студентська молодь), соціально-психологічні ознаки (молодіжні субкультури та контркультури).

В контексті соціології культури російський дослідник А.Л.Маршак пропонує наступне визначення молоді. «Молодь – це така частина населення (у віці 14-30 років), яка пов'язана із сучасним образом життя, приймає участь хоча б в одному з видів життєдіяльності й праці, також є носієм і споживачем всіх сучасних форм культури»[1.с.259].

За законами України віковий статус молоді означається від 15 до 28 років. У соціокультурному аспекті верхня межа віку молоді визначається з урахуванням юридичного повноліття, закінчення навчання, здобуття професії, одруження та набуття економічної незалежності.

Звертаючись до аналізу пріоритетів в напрямку молодіжного дозвілля, необхідно також звернутися до іншої теоретичної складової проблеми - соціології вільного часу.

Соціологія вільного часу це галузь соціології, яка вивчає життєдіяльність, відносини людей у сфері вільного часу. Інтерес до проблем вільного часу на Заході проявився в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Однією з перших у цій галузі була праця засновника технократичного напрямку в соціології Т.Веблена “Теорія бездіяльного класу”. Згодом з'являється такий напрям досліджень як соціологія дозвілля. Значний внесок в її розвиток зробили Ж.Фрідман, Ж.Дюмазідьє, М.Каплан, Г.Віленський, Г.Клута, А.Заломек, Дж.Ландберг, В.Хавієрст, З.Страйков, З.Скужинський. Розвиток соціологічних досліджень в Україні супроводжувався вдосконаленням соціологічної теорії, типології вільного часу, про це свідчать розробки таких авторів як Л.Ази, М.Андреєва, Г.Говорун, Є.Головахи, М.Захарченка, О. Ковтун, А. Кроника, А. Лойя, В.Пічі, Л.Сохань, Н.Победи, А.Стояна, З.Тимошенка. Основними поняттями, якими оперує соціологія вільного часу, є: “соціальний час”, “позаробочий час”, “вільний час”, “час дозвілля”, “час більш піднесеної діяльності”, “культура

вільного часу”, “вільний час особи”, “вільний час соціальної групи”, “вільний час суспільства”, “регулювання вільного часу” та ін.

Вільний час можна визначити як ту частину соціального, в тому числі і позаробочого часу, яка вивільнена від невідкладних справ і є часовим простором вільної діяльності і вільного розвитку особистості. Однією з найважливіших категорій соціології вільного часу є поняття “культури вільного часу”. Культура вільного часу це зміст вільного часу, спосіб і міра його якісного освоєння з точки зору реалізації й збагачення людських сутнісних сил.

Таким чином, проблема соціального регулювання використання вільного часу молоді – це, головним чином, забезпечення об’єктивних умов для прояву активності молодої людини, знаходження оптимальних форм впливу на неї, цілеспрямоване формування потреб, інтересів, ціннісних установок різних соціальних груп молоді. Особливе місце у питанні регулювання вільного часу посідає проблема саморегулювання. На останнє впливає ціла система факторів. Серед них: реальна поведінка молодої людини, усвідомлення нею сенсу свого життя, її соціальна активність, потреби та інтереси, соціальні орієнтації, сприйняття вільного часу як цінності, життєві плани-цілі, почуття відповідальності, рівень загальної культури, стан здоров’я, адекватне визначення своїх можливостей, тощо.

Проблема організації дозвілля молоді є важливою в аспекті аналізу державної діяльності цього напрямку. Ритм життя сучасної людини досить динамічний і не передбачає багато часу для відпочинку. Особливості організації життя молодої людини також потребують постійної уваги і напруженості – теперішня соціальна реальність вимагає зібраності. Саме тому сучасна молодь потребує організованого відпочинку. Зокрема популярними і виправданими з точки зору їх пізнавальної, оздоровчої, виховної користі, є відпочинок у формі туризму, різних видів спорту, також різні масові заходи, у яких із особливим задоволенням приймає участь молодь. Фестиваль (світо - у

перекладі з мов романо-германської групи) –такий продукт художньо-дозвіллевої та комерційної сфер, який дозволяє публіці спільно відчувати святковий підйом, дозволяє кожному отримувати позитивні емоції. Враховуючи суспільно-позитивний зміст фестивалю і той значний ефект впливу на учасників та глядачів фестивалю, який розглядав ще М.Бахтін в теорії карнавальної «сміхової» культури, виявляється доцільним окремо проаналізувати фестивальний феномен як перспективну форму організації дозвіллевої діяльності молоді.

Фестивалі завжди представляли особливу форму існування мистецтва безпосередньо в тканині соціокультурної реальності. Теоретичним вектором розробленості даної проблеми є дослідження С.Данилової «Формирование маркетинговых технологий продюсирования кинофестивальных проектов», таких авторів як: Б.Периль «Фестивальная практика. Опыт case-stady» та «Практика организации фестивалей на примере Эдинбурга и Глазго», Н.Белоблоцкий «Маркетинг музыкальных фестивалей», Клаич Драган «Будущее фестивальной формулы: быстрое увеличение», З.Рижкова «Фестиваль как форма коммуникации».

Більшість з нині відомих і популярних фестивалів з'явилася в 1950-і роки. Їх розвиток і об'єм діяльності, що постійно збільшується, пов'язані не лише з оновленням видів видовищного спілкування в структурі сучасної міської культури, але і з глобальними політичними змінами. В цей час в міжнародних документах формується і затверджується концепція єдиного європейського простору, в якому кожна країна, зберігаючи політичні, що історично склалися інститути, національну і культурну самобутність, стає частиною загального міждержавного простору. Поряд з формуванням нового міжнародного політичного аспекту це призводить і до інтеграційної спрямованості загальноєвропейського культурного простору, в якому мережа найбільших міжнародних фестивалів грає важливу об'єднуючу роль як престижне поле для міжнародного артистичного обміну, демонстрації кращих досягнень

національних культур.

Тимчасові характеристики кожного фестивалю визначають його статус у ряді інших подій культурного життя міста, регіону, країни проведення, взаємодія з регіональною і місцевою економікою і культурною інфраструктурою, об'єми і джерела фінансування, чисельність дирекції, що постійно діє, і рівень адміністративних витрат т.п. Фестиваль може функціонувати і як одноразова і як систематично повторювана культурна акція.

В культурних практиках сучасної Європи можна зустріти таку форму фестивалю як одноразові культурні акції. Наприклад, це фестивальні проекти, організовані міжнародними культурними інститутами ЮНЕСКО, Міжнародним інститутом театру, Міжнародною асоціацією дитячих театрів, Європейською асоціацією нової музики і іншими. Такі фестивальні проекти не мають чіткої періодичності проведення, їх організатори прагнуть кожен подальший фестиваль провести в одній з країн – членів міжнародних інститутів. Фінансування такого роду проектів, як правило, орієнтоване на наступні джерела: – гранти культурних комісій міжнародних політичних інститутів, таких, як Рада Європи, Європейське економічне співтовариство, ЮНЕСКО, – гранти самих міжнародних культурних організацій і, – засобу їх національних комітетів. Більшість фестивалів, що проводяться міжнародними культурними інститутами і організаціями, так або інакше пов'язано з експериментальними і новими формами художньої діяльності.

Поряд з великими багатожанровими фестивалями за сприянням органів управління культурою і творчих спілок проводяться багаточисельні театральні фестивалі, фестивалі класичної і народної музики і танцю. За тривалістю проведення фестивалі можна розділити на короткострокові (від декількох днів до двох тижнів), середньострокові (від двох тижнів до одного місяця) і довгострокові (від одного місяця до року). Слід враховувати, що далеко не завжди тривалість фестивалю безпосередньо пов'язана з розміром витрат на його проведення і його авторитетом в культурному співтоваристві. Додатковою, але не менш важливою характеристикою фестивалю є його статус

в культурному житті. З цієї точки зору, можна виділити міжнародні, національні і регіональні фестивалі. Відмінності між ними, на перший погляд, можуть носити досить умовний характер, оскільки в будь-якому з фестивалів може брати участь інтернаціональний склад виконавців. Відмінності спостерігатимуться в рівні престижу фестивалю в свідомості публіки, професійних виконавців і їх менеджерів, його значенні в системі пріоритетів міжнародного театрального і концертного ринку, джерелах субсидування його діяльності і фінансових можливостях оплачувати участь відомих виконавців. У числі найбільш відомих щорічних міжнародних фестивалів - Единбурзький (тривалість три тижні, період проведення 1-21 серпня), Зальцбургський (жовтень), фестиваль до Локарно (серпень), Валлонський фестиваль (Брюссель, червень-серпень), фестиваль Землі Північна Рейн-Вестфалія (червень-жовтень), «Празька осінь» (вересень), фестиваль (червень) Дрезденський, театральний фестиваль (липень) Авіньонський та інші. Серед відомих щорічних національних фестивалів можна відзначити фестивалі в Цвіккау (Австрія, липень), Ніцці (серпень), Кольмар (липень), Сент-Ендер (червень-липень), Палермо (липень), Лугано (жовтень). Поряд з щорічними всесвітньо відомими фестивалями в Європейських країнах існує декілька престижних фестивалів, що проводяться з менш інтенсивною періодичністю. Так, Вагнерівський оперний фестиваль в Байреуті проводиться раз в два роки. Одного дня за чотириріччя проводиться Шекспірівський театральний фестиваль в Стратфорді і фестивалі музики для духових інструментів в голландському місті Керкраде. Переважна більшість фестивалів в європейських країнах існують на постійній основі. Їх діяльність фінансується за рахунок субсидій уряду, органів місцевої самоврядування, корпоративних спонсорів і меценатів.

В Україні фестивальна практика організації дозвілля пов'язана із розвитком таких фестивалів як "Чайка", "Шешори" та інших подібних фестивалів. Розвиваються також мистецькі фестивалі, зокрема кінофестивалі - значний історичний досвід має серед них такий кінофестиваль як «Молодість». Попри існування цікавих форм фестивального дозвілля, фестивально-

концертний сегмент України як потенціал організації вільного часу молоді, ще потребує дослідницької уваги і подальших заходів з боку держави щодо підтримки його розвитку.

Ключові слова: дозвіллева культура молоді, молодіжні субкультури, студентство, форми дозвілля, креативний потенціал дозвіллевої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маршак А.Л. Социология культурно-духовной сферы. М.:Издательство гуманитарной литературы. 2007. - 424 с.
2. Державна програма „Культура. Просвітництво. Дозвілля”. – К., 1995.
3. Кищенко Г.І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді у сфері вільного часу \ \ Соціологія художньої культури – К., 1992.
4. Культурно-дозвіллева сфера в Україні: динаміка змін та перетворень. Монографія. \ Клачко Ю.М., Ковтун В.Д., Троєльнікова Л.С., Цимбалюк Н.М.\ За ред.. Н.М.Цимбалюк, К., 2003, - 180 с.
5. Цимбалюк Н.М. Організація та методика культурно-дозвіллевої діяльності. – К., 2000.
6. Чупров В.И. Социология молодежи \ \ Социологическая энциклопедия. Т.2. М., 2003. С.534 -537.
7. Периль Б. Практика организации фестивалей на примере Эдинбурга и Глазго. - Экология культуры, 2002, №3.

Розділ IV Соціодинаміка культури

Тема 4.1. Культура в умовах суспільних реформ

Культура, з соціологічної точки зору у таких елементах: цінності, знання, норми та взірці, що регулюють поведінку та діяльність, – як структура трьох рівнів: особистісна система, локальна система (субкультура), соціальна система. Криза культури як відображення сучасного стану суспільства, різних факторів реформування і виявлення протиріччя соціокультурної орієнтації людей. Культурна політика як діяльність, пов'язана з формуванням соціальних механізмів та умов культурної активності, орієнтованих на розвиток творчих, культурних потреб та потреб у сфері дозвілля. Вплив технізації та комп'ютеризації суспільства на механізми передачі культурних цінностей. Концептуалізація ідей синергізму, глобалізма та само актуалізації особистості як сприйняття нової моделі культурного розвитку суспільства.

З точки зору соціологічного підходу культура суспільства має певну структуру, яка складається з наступних елементів: особистісна, локальна і соціальна системи. У дослідженнях Л.Міхайлової [4] це питання знаходить своє ґрунтовне втілення. Зокрема авторкою вказується наступне: перша система культури – особистісна, яка усвідомлюється самим індивідом – це система знань, цінностей, норм та взірців, що регулюють поведінку і визначають особливості діяльності. В цьому сенсі слід говорити про моральнісну культуру людини, про її професійну, естетичну, побутову і т.ін. культуру. Культурний рівень особистості визначається тим, у якій мірі людина звернена до культурної спадщини, рівнем розвинутої здібностей, які складають духовний потенціал особистості.

Друга система культури – локальна - є комплексом знань, норм і цінностей, що виникають на основі певної соціальної групи і виступають консолідуючим щодо цієї соціальної групи культурним механізмом. Останній створює особливий соціокультурний клімат, який розглядається в контексті соціології культури як культура в культурі, тобто субкультура.

Третім елементом культури виступає соціальна система знань, норм і цінностей, які офіційно функціонують, є суспільно-корисними і закріпилися у практиці як регулятори форм діяльності. Культура в даному контексті акумулює у собі досвід багатьох поколінь щодо механізмів спадковості і взаємообумовленості процесів створення і споживання соціокультурних благ.

Всі системи корелюють між собою та взаємодіють, проте через різні фактори соціокультурної динаміки в умовах суспільних реформ, можуть не відповідати одна одній. Так культурні норми, що втілені у соціальній структурі, можуть бути визнані на формальному рівні життєдіяльності людини, проте у сферах особливо тісних міжособистісних контактів – домінуватимуть норми і цінності особистісної системи культури. За таких умов, найчастіше дозвіллева сфера буде організована і врегульована нормами найближчого оточення, тобто субкультурою системою.

Таким чином, системний підхід дозволяє вказати на найбільш гостру, з точки зору соціокультурної динаміки, проблему: в культурі різних суспільств взаємодіють, змішуються, іноді протидіють, зберігаючи свої особливості різні культурні пласти. Цей процес до певної міри регулюють соціокультурні інститути, роль яких зростає в період реформаційних змін у суспільстві.

Зміст взаємодії культури і суспільних реформ полягає у тому, що останні впливають на культурні орієнтації, які у свою чергу спрямовують реформаційні процеси. Різні соціальні події знаходять своє втілення у культурних системах суспільства, не пряме віддзеркалення, а діалектичне становлення і взаємообумовленість соціальних процесів і культурних систем. Сам процес суспільного реформування відбувається за наявності соціокультурних передумов, які створюють соціокультурні інститути. В самому загальному сенсі початок процесу реформування відображає кризу культури. На думку М.Бахтіна криза культури починається тоді, коли «в просторі і часі частина і ціле пов'язані лише зовнішньо і не пронизані внутрішньою єдністю смислу, коли відсутня зв'язуюча ланка особистості і двосторонньої відповідальності світу життя і світу культури» [1, с.7]. Криза культури як фактор

соціокультурної динаміки знаходить різні інтерпретації в науковій літературі. Багато дослідників цієї теми розглядають кризову фазу культури як перехідну стадію від одного типу культури до іншого. Серед цих авторів П.Сорокін, К.Мангейм, деякі ідеї М.Бердяєва, Х.Ортега-і-Гассета, К.Юнга та ін. корелюють із такою постановкою проблеми.

Вивчення питань кризи культури прямо вказує на актуальність теми культурного відтворення. В аспекті проблематики соціології культури І.Квасова зазначає, що «відтворення культури – це процес творчий, який пов'язаний із певним ризиком для соціокультурної організації» [3, с.122]. Інновації у культурі можливі лише у наступних ситуаціях: по-перше, поява нових, або зростання існуючих соціальних груп, які змінюють свій суспільний стан; по-друге, трансформаційні процеси суспільного життя; по-третє, зміна засобів культурного виробництва; останнє, самостійні соціокультурні дії спеціалізованих культурних рухів, які пов'язані насамперед із системою духовних цінностей.

В умовах інноваційних потреб та реформаційних змін специфіку особистісної, локальної і соціальної культурних систем найбільш повно відображають особливості функціонування основних форм художньої культури: елітарної і масової, професійної і фольклорної. Відбувається перехід від моностилістичної художньої системи до полістилістичної, що створює умови для поступової зміни соціокультурної орієнтації. Також великого значення саме в період реформаційного етапу, який характеризується не співмірністю соціокультурних орієнтацій, набуває питання культурної політики.

Культурна політика [Див.малюнок 4] – це діяльність, яка пов'язана із формуванням і погодженням соціальних механізмів та умов культурної активності населення в цілому, всіх соціальних етнокультурних груп населення, що орієнтовані на різні культуротворчі, мистецькі і дозвіллеві потреби. У якості механізмів формування і погодження умов культурної діяльності визначають: адміністративно-законодавчий, фінансово-економічний, а також механізм

громадської ініціативи та науково-мистецької експертизи. Стратегічно культурна політика має бути спрямована на максимальний вплив культури на інтеграційні тенденції суспільного розвитку. Метою культурної політики зазвичай є забезпечення цілісності і зростання суспільного престижу культури, створення максимально сприятливих умов для зростання і реалізації духовного потенціалу суспільства. Також слід зазначити існуючий загальний регламент культурної політики, на який вказують дослідники цієї проблеми, що спираються у своїх розробках на історичний досвід функціонування і розвитку самої культури :

- принципи культурної політики не повинні створювати протиріч із суспільно-історичними процесами;

- основні ідеї культурної політики мають відображати головні культуротворчі тенденції, а суб'єкти, які продукують ці ідеї орієнтуватися на закономірності соціокультурної еволюції;

- у якості об'єкта культурної політики розглядати все суспільство, у всій його неоднорідності, що насамперед потребує гнучкого підходу і розробки цілком життєздатної моделі культурної політики в конкретних умовах певної держави (Україна, Росія, Англія, Франція, США і т.ін.);

- на шляху формування моделі культурної політики не обмежувати розуміння суб'єкта культурної політики (суб'єкта впливу на управління культурно-духовною сферою). Так не лише держава може виступати суб'єктом культурної політики, оскільки суспільство це особлива система саморозвитку, в регулюванні якої можуть приймати участь різні культуротворчі організації;

- різні положення культурної політики мають орієнтуватися на те, що вплив на суспільну свідомість, ціннісні орієнтації відбувається через соціальну роль і значення (повагу, престиж, перспективи і т.ін.) науки, освіти, виховання та інших форм соціокультурної діяльності.

Серед багатьох проблем і факторів, які впливають на спрямованість культурної політики, слід вказати комерціалізацію, технізацію та комп'ютеризацію як процеси розвитку суспільства. Комерціалізація культурно-

духовної сфери є одним з проявів ринкової економіки, основу останньої складає механізм саморегулювання. За таких економічних умов культура як духовний скарб суспільства опиняється в загрозовому стані залежності від фактору прибуткової привабливості. Існують об'єкти культури, що здатні плідно працювати на комерційній основі, а є ті, які потребують матеріальної компенсації. Тому неабияк зростає значення державної підтримки: чи то бюджетування, чи сприятливі законодавчі умови розвитку меценатства і благодійництва.

На сучасному етапі соціокультурних і цивілізаційних змін такий процес як технізація характеризує певну суперсистему, у якій відображається інтегрованість техніки, наукових технологій, промисловості і політики. Ця суперсистема поступово стає «самодостатньою силою, яка руйнує цілісність життєвого світу людини і культури» [2, с.21]. Тобто, технізація – це глобальний процес, який впливає на всі сфери життя суспільства і створює прецедент інших критеріїв світу людини. Наприклад, сучасною нормою став той факт, що твори всіх видів мистецтва розповсюджуються не в «живій» формі, а репродукуються. Розмивання традиційних основ «культури сприйняття» художньої продукції безпосередньо пов'язане з розвитком технократичної свідомості. Ситуація культурного дефіциту, пріоритету масового неякісного продукту демонструє порушення в механізмах створення, розповсюдження і сприйняття художніх цінностей. Про це свідчить також інший бік проблеми: виникла величезна прірва між безпрецедентними можливостями сучасної техніки і характером культурних потреб, інтересів, попиту населення.

В наш час технізація пов'язана з комп'ютеризацією і створенням широкої інформаційної системи. Тому окремо, щодо соціокультурного значення сучасної техніки, слід акцентувати процес комп'ютеризації: впровадження комп'ютерної техніки в різних сферах життєдіяльності суспільства. Одними із визначальних сьогодні факторів соціокультурної динаміки є розповсюдження інформаційних технологій, зміни на виробництві, створення інформаційних систем, удосконалення управління, інноваційні форми освіти, способи

комунікації, а зрештою зміни свідомості і образу життя. Комп'ютеризація має як позитивні, так і негативні прояви. Щодо останніх – технократичний вплив на свідомість. На рівні теоретичних розвідок виникають інваріанти подолання технократичної свідомості: ідеї синергізму, глобалізма, самоактуалізації особистості. Через оновлений науковий підхід передбачається збалансування співвідношення між матеріальними і духовними цінностями, технічними і гуманітарними знаннями, в якості пріоритетних розглядаються екологія і етика самореалізації.

Ключові слова: культурна політика, суб'єкт культурної політики, система культурних цінностей, механізми культурної активності, комерціалізація культурно-духовної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Работы 20-х гг.-Киев, 1994. – С.5-12.
2. Елькина Е.Е. Проблемы техники в западной философской антропологии. – СПб., 1997. – 226 с.
3. Квасова И.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
4. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 232 с.

Тема 4.2. «Інституційна матриця» і соціокультурна динаміка – перспективи кроскультурного аналізу

Соціологічне вивчення культури як спрямоване з'ясування межі встановлених наукою можливостей та результатів взаємодії соціальної і культурної систем. Компаративістика у питанні встановлення соціокультурної динаміки. Особливості інституційного і неоінституційного підходу, концепт «інституційна матриця». Наукова рефлексія в проблематиці базових інститутів суспільства. Перспективність методики кроскультурного аналізу.

Ідея соціокультурної динаміки як наукова проблема має своє

відображення і різні галузеві підходи сучасної системи знань. Одним із способів компаративістського дослідження соціокультурної динаміки є звернення до її особливостей у співставленні різних культурних регіонів сучасного світу, включаючи цивілізаційну дихотомію «Схід – Захід». Для проведення кроскультурного аналізу цієї проблеми, тобто встановлення не лише специфіки цивілізаційних рухів різних континентів і держав сучасного світу у порівняльній моделі, але й з урахуванням домінуючої тенденції сучасності – взаємопроникнення культурних змін, створення гібридних культурних форм. Лише констатувати такі кроскультурні процеси сьогодні нам вважається вже недостатнім. Необхідні методики класифікації таких процесів як з використанням методології соціокультурної динаміки, так і в альтернативному підході на основі незмінних, статичних конструктів, що мають поза- історичну, і культур-цивілізаційну природу. Науковий потенціал кроскультурної методології ми вбачаємо в симетричному зверненні до двох взаємопротилежних систем дослідження, а саме вище зазначена система компаративістського підходу та паралельне дослідження на основі теорії інституційних матриць. З цього приводу висловлюється Ю.Ірхін: «Ідеальна теорія інституційних матриць, в принципі, може бути використана при кроскультурному аналізі різних суспільств Заходу і Сходу...»[2, с.56]. Інший автор, Н.Лапін, також зазначає, що інституційний підхід, який «покладено в основу інституційних матриць, є доцільним творчо доповнювати соціокультурним.»[4, с.25]. Автор звертається до матеріалу соціальних трансформацій російської культури.

Поняття «матриця» достатньо давно і плідно використовувалось в соціальній філософії, проте концепт «інституційна матриця» має цілком сучасні теоретичні основи. Завдяки економічним розробкам К.Поланьї і Д.Норта актуалізувався так званий неоінституційний підхід. Автори вважають що інституційна матриця являє собою базисну структуру прав власності і політичну систему, спрямовує економічні відносини між людьми, формує соціальні витоки прав і обов'язків, які у свою чергу санкціонують рух

матеріальних і духовних благ в соціально-економічному процесі. Кожне суспільство має конкретну, властиву саме йому інституційну матрицю. З кінця ХХ століття ця тема стає об'єктом спеціального вивчення дослідників, які займаються порівняльним аналізом різних суспільств, культур і цивілізацій.

Теоретики неоінституційного підходу основну увагу приділяють вивченню стійких само відтворюваних соціальних відносин і структур, що забезпечують цілісність суспільства та задають напрям і обмежують його еволюцію. В соціології інституційна матриця це стійка, сформована система базових інститутів, що регулюють взаємозв'язок функціонування основних суспільних сфер: економічної, політичної та ідеологічної. Базові інститути суспільства – цивілізаційно стійки, інваріантні по відношенню до діючих соціальних суб'єктів, постійно відтворювані на практиці різні типи відносин, які забезпечують суспільну цілісність. Базові інститути суспільства створюють його структурну основу і визначають типові характеристики соціальних ситуацій, чим впливають на індивідуальні і колективні людські дії. Слід зазначити, що в теорії інституційних матриць мова йде насамперед про соціетальні інститути, які регулюють відтворення суспільства як соціальної системи. Ці базові інститути реалізуються як на офіційному рівні у формі конституції, законодавства, тобто правового регулювання, так і в неофіційній сфері у формі норм поведінки, звичаїв, історично стійкої системи цінностей, що знайшла відображення у традиції і т.ін. «Зміст базових інститутів суспільства не зводиться до суми змістів його складових, оскільки є цілісним утворенням і зберігає свою якість «за дужками» історичного контексту різних інституційних форм різних цивілізацій.»[2, с.55]

З точки зору соціології культури слід акцентувати, що магістральною функцією культури у соціетальній структурі суспільства, як зазначає Т.Парсонс, є «збереження і відтворення взірця». Суспільство таким чином через стійки структури базових інститутів генетично успадковує культурний механізм єдності його основних підсистем.

Звертаючи увагу на соціокультурний потенціал теорії інституційних

матриць, слід зазначити точку зору С.Г.Кірдіної, яка наголошує на об'єктивності такого підходу. Авторка вказує, що ця теорія «як «ідеальна» конструкція базується на аналізі генезису різних суспільств, насамперед Сходу і Заходу. У результаті сформульована гіпотеза про те, що різноманітні інституційні комплекси, які регулювали життя стародавніх цивілізацій і регулюють життя сучасних держав, мають у своїй основі одну з двох інституційних матриць... Домінуючою може бути або Х – матриця, яку називають східною..., або Y – матриця, яку часто називають західною» [3, с.10]

Для кожної із названих матриць властиві свої особливості і зміст базових інститутів. В соціокультурному аспекті два ідеальних типи матриць корелюють із відомою культурологічними моделями «закритого» і «відкритого» типів культури, проте мають свою специфіку. Макросоціологічні поняття інституційної матриці, які виокремлюють у структурі суспільств базові соціальні інститути, існують незалежно від культурного контексту, поза тими цивілізаційно обумовленими формами, у яких вони реалізуються у конкретних суспільствах на різних етапах свого розвитку. Ю.Ірхін вказує на те, що держави зберігають, відтворюють в якості провідних базові інститути або Х -, або Y – матриці. Це забезпечує виживання, цілісність та розвиток відповідного типу суспільств. Інститути протилежної матриці також відіграють певну роль, їх називають комплементарними. Дуже велике значення на сучасному етапі їх взаємодії має цілеспрямоване зусилля політичних і соціальних агентів. Цей фактор необхідно враховувати, використовуючи методології інституційних матриць в кроскультурному дослідженні. Щодо базових інститутів, то слід констатувати наступне - малодослідженою є логіка їх реалізації у суспільстві, переважає точка зору відносно стихійного характеру цього процесу, тому існує потенціал для подальшого поглиблення цієї тематики. Проте як методологічний вектор кроскультурного дослідження концепція інституційних матриць може плідно використовуватися і допомагати при встановленні особливостей полікультурної взаємодії сучасного світу.

Ключові слова: інституційна матриця, неоінституційний підхід, базові

інститути суспільства, соціокультурна динаміка, компаративістика, кроскультурний аналіз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической и кросс-культурной психологи. Психология межэтнической толерантности: Учебное пособие 2-е изд. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. -281 с.
2. Ирхин Ю.В. Социология культуры: ученик \ М.: Экзамен, 2006. – 525 с.
3. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы в развитии культуры. – М., 2000. – С.10-14.
4. Лапина Н.И. Пути России: социокультурные трансформации. – М., 2000. – С.18-32.
5. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций \ пер. с англ.. – М.: АСТ, 2003.

Тема 4.3. Втілення соціодинаміки у різних феноменах культури

Встановлення взаємовпливу між різними сферами духовного життя суспільства: аспект проблеми соціодинаміки культури. Форми життя і форми культури. Структура соціокультурної системи. Витоки, причини та механізми соціокультурних змін. Аналіз соціокультурної динаміки на прикладі таких сфер культурно-духовного життя суспільства як релігійна та освітньо–виховна. З'ясування особливостей вказаних сфер та виявлення загальнотенденційних проявів розвитку.

Не перебільшенням буде констатація того факту, що ідея соціокультурної динаміки є наскрізною в соціологічних теоріях ХХ – початку ХХІ століття. Доба модерну і постмодерну (в культурологічній періодизації) привносить свої фактори динамізації суспільних процесів і культурних змін. Відповідно науковий інтерес у встановленні цих факторів, виявленні певних закономірностей зростає з кожним десятиліттям. В дослідженні цієї проблеми автор С.Кравченко[6] говорить про те, що соціологічна теорія намагається встигнути в осмисленні соціокультурної динаміки сучасного суспільства. В

межах цієї наукової парадигми вчений вказує на динаміку знання при переході від традиційного до модерністського – постмодерністського суспільства. Автором пропонуються п'ять поколінь соціологічної теорії, особливо акцентуються метапарадигмальні теорії (позитивістська, інтерпретативна, інтегральна та ін.).

Наукова актуальність і практична спрямованість характеризує теорії соціального обміну Р.Емерсона, Дж.Коулмена, концепції соціокультурної динаміки текстів: дискурс М.Фуко, граматиологія Ж.Дерріда, динаміка знакового коду У.Еко, соціосеміотичний аналіз Р.Барт. Для розширення уявлення про теорії культуртрансформуючого контексту сучасної реальності слід також зазначити концепції Ж.Бодрійяра, У.Бека, Дж.Рітцера та ін.

Напрацьований науковий арсенал підходів до проблем соціокультурної динаміки, доводить: існує тісний взаємозв'язок між різними сторонами духовного життя суспільства, попри нерівномірність соціокультурного розвитку. Цей тісний зв'язок полягає у тому, що та сфера духовного життя суспільства, в якій раніше від інших відбулися зміни, стимулює і обумовлює зміни в інших сферах. «Пояснюється це наступним чином – різні сфери духовного життя суспільства, пов'язані між собою через психічне життя людини, яка інтегрує у собі різні культурні тенденції і смисли»[1, с.127]. Для самоузгодженості психічного проживання людиною духовних змін у суспільстві, необхідна синхронізація процесів, що в свою чергу ініціює активну позицію людини в перетворенні різних явищ культури. В культурологічній теорії М.Еліаде ця особливість отримує назву ізоморфізму смислового простору. Корелюють з цією думкою погляди К.Мангейма, а саме, головне завдання у дослідженні духовної діяльності постає як: «на основі одного смислу зробити зрозумілим інший»[4, с.267]. У роботі з соціології культури автор пише про те, що явище стає зрозумілим, якщо в системі знайдено «його *topos poetos*» (осягнуті розумом місця). Цей принцип в різній мірі знаходить своє пояснення через механізм соціокультурної динаміки не лише в концепції К.Мангейма, але й П.Сорокіна, також інших авторів. Завдяки теоретичним

системам цих вчених стає зрозумілим, що динамічність соціокультурного процесу полягає в тому, що «явища культури виникають із суспільного життя та знову в нього повертаються»[1, с.130] Важливо з'ясувати у якій мірі «життя занурюється» у їхню внутрішню структуру. Не менш важливо для дослідника встановити особливості зворотного впливу. Оскільки кожна культурна форма, а в ній кожен витвір культури, має свою специфіку життєвої актуалізації, - більшість авторів вважають доцільним окремо вивчати цю проблема в різних феноменах культури.

Якщо ми зосередимось на таких культурних формах як релігійна і освітньо-виховна, то функціональний погляд на змінний характер цих форм у суспільстві деталізує основні проблеми прояву соціокультурної динаміки.

Соціальне функціонування суспільства здійснюється в умовах неперервної життєдіяльності і цілеспрямованої поведінки членів цього суспільства. Не завжди в історичному і соціокультурному вимірі це досягається раціональною системою норм і цінностей. Велика роль у завершеності системи суспільних правил належить релігії, особливо, коли соціальні, державні механізми не могли бути запозичені з реальних елементів життя, емпіричних доводів і очевидних фактів. Аргументація через «надприродні сили щодо необхідності існування тієї чи іншої системи цінностей надає завершеності і стабільності соціальній системі»[3, с.134]. В залежності від доби, культурної традиції - і засоби релігійного впливу на суспільство були різними, та по-різному встановлюється динаміка цих процесів. Зокрема, для західної цивілізації з переходом до ренесансного світобачення, починається процес секуляризації, тобто послаблення релігійної за рахунок зміцнення науково-практичної компоненти суспільної системи. Проте, незважаючи на часову тривалість цього процесу і до сьогодні існує суспільна потреба в релігії. Навіть у такому очевидно протилежному характері процесів як сакралізація і секуляризація встановити соціокультурну динаміку християнської релігії в західній цивілізації досить складно. Ці фактори, по-перше не єдині, а по-друге неоднорідні.

Релігія – це складне соціальне явище. Її структура складається з релігійної свідомості, соціально-релігійної діяльності, релігійних відносин, соціально-релігійних інститутів і організацій. Одним із концептів, який допомагає дослідити соціодинаміку цієї культурної форми є «релігійність». Термін «релігійність» визначає вплив релігії на свідомість і поведінку як індивідів, так і соціальних груп. Тобто, міра релігійності встановлюється характеристикою релігійної свідомості і релігійної поведінки. В історико-культурному контексті динаміка корелюється із релігійною ідеологією в структурі суспільної свідомості і місцем релігійних груп і організацій серед всіх інших типів груп і організацій суспільства. Це питання висвітлено в дослідженні І.Квасової.

Особливе місце в інституційній системі суспільства належить освітньо-виховній формі культури, оскільки першорядною є її роль як інституту самозбереження суспільства та пошуку людиною форми самореалізації, її інтелектуальна захищеність і комунікативна компетентність. Ціннісний камертон освіти сьогодні значно трансформувався у бік розкриття в людині творчих здібностей, надання особистості комунікативних знань, які сприятимуть її професійній, кар'єрній і творчій реалізації без територіальних і мовних обмежень.

В контексті взаємовпливу «суспільство – людина – освіта» та їх культурної динаміки слід звернутися до моделей освіти, які розглядаються в соціології культури. Досліджуючи вплив освіти на соціальну стратифікацію суспільства, Т.Парсонс дійшов висновку, що освіта створює певну протизагони соціальній нерівності, оскільки люди отримують освіту і проходять відбір у відповідності до соціалізованої здатності виконувати відповідальні ролі, це вимагає високого рівня компетентності та рівня адекватної винагороди. «Розширення і якісний розвиток вищої освіти слід розглядати як основний напрям і найважливіший аспект у зміні характеру і структури сучасного суспільства. Т.Парсонс переконаний, що слід говорити про освітню революцію, яку можна порівнювати із промисловою та індустріальною» [5, с.152]. Вчений

зазначає симптоматичну тенденцію суспільного розвитку у збільшенні процесу інтеграції університетів до широкої інтелектуальної спільноти на національному та інтернаціональному рівнях.

К.Мангейм розробляє дещо інший ракурс проблеми. Автор вважає за необхідне співвіднести «дух освіти» із соціальними позиціями його носіїв. Наближення до «ідеалу культури» К.Мангейм розуміє як надання «більш, ніж обмежено спеціальних знань». Знання людини повинні розширювати діапазон її соціальних можливостей, оскільки оптимальною моделлю освіти вчений вважає спрямованість на інтеграцію людини до соціуму, ідентифікацію. Цікавими, на нашу думку, є зазначені автором дві крайнощі в організації освіти, які слід подолати задля втілення оптимальної моделі. Першою помилкою є спрямованість освіти на надання людині максимальної суми знань. Це не сприяє здатності орієнтуватися у життєвому середовищі. Інша помилка бере свій початок в абсолютно справедливій постановці питання, що кожна людина не є лише об'єктом освітнього процесу, вона є унікальною індивідуальністю із особливими потребами, походженням і т.ін. Враховуючи це людина дійсно багатопланово розвивається, проте такий підхід з боку системи освіти може призвести до відірваності від повсякденних, конкретних ситуацій.

Таким чином, процес соціокультурної динаміки має свої загальні основи: історично обумовлену природу, особливий фактор самоузгодженості психічного проживання людиною духовних змін у суспільстві (що у свою чергу обумовлює необхідну синхронізацію процесів та ініціює активну позицію людини в перетворенні різних явищ культури), пошуки суспільством своїх смислів в просторі і часі. Окрім цих чинників слід говорити про специфіку динамізації різних форм і явищ культури з точки зору їх базово-інституційного змісту для суспільства.

Ключові слова: соціокультурна динаміка, соціокультурний феномен, оптимальна модель, соціальне функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голицын Г.А, Петров В.М. Социальная и культурная динамика: долговременные тенденции (информационный подход). – М.: Ком.Книга, 2005. – 272 с.
- 2.Ирхин Ю.В. Социология культуры: учебник – М.:Экзамен, 2006. – 525,(3) с. – (Учебник для вузов).
- 3.Квасова И.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
- 4.Манхейм К. Избранное. Социология культуры. – М.-СПб., 2000. – С.67 -416.
- 5.Парсонс Т. Система современных обществ. – М.. 1998. - С. 130 -155.
- 6.Социология модерна и постмодерна в динамически меняющемся мире: монография \ С.А.Кравченко. – М.: МГИМО – Университет, 2007. – 264 с.

Тема 4.4. Соціальне регулювання культурних процесів у суспільстві: зростаючі преференції проектного мислення

Особливості управління культурою – планування та регулювання процесом створення соціально-економічних умов для виробництва, збереження, розповсюдження і споживання культурних цінностей. Регулювання культурних процесів як складний цикл, що поділяється на етапи. Співвідношення управління, регулювання та саморегулювання культурними процесами. Розробка нової моделі управління та регулювання культурними процесами із пріоритетним напрямком ставлення до людини як суб'єкту управління культурною діяльністю. Проектування як інноваційний підхід державного регулювання соціокультурною сферою. Особливості тезаурусного підходу в проектуванні. Соціокультурне значення тезаурусного проекту.

В науковій літературі тема управління культурою та питання соціального і державного регулювання культурною сферою розроблені недостатньо. Проте вже напрацьовані підходи до цієї проблеми, зокрема в контексті соціології культури. З соціологічної точки зору управління культурою слід визначити як свідомий, цілеспрямований вплив на культуру як цілісну систему виробництва, розповсюдження, обміну і споживання знань, цінностей і норм, взірців

життєдіяльності у відповідності до об'єктивних законів їх розвитку в інтересах суспільства і кожної окремої людини. Управління культурою відрізняється тим, що своєю метою має формування особистості. З цього приводу слід наголосити на можливій проблемі маніпулювання. Маніпулювання – це нав'язування особистості тих чи інших дій, які залишаються для неї зовнішнім обов'язком, виконанням нав'язаної із зовні волі суб'єкта за відсутністю внутрішніх потреб й інтересів.

Авторка Л.Михайлова зазначає, що існують думки відносно недоцільності втручання держави в процесі розвитку культури, оскільки будь-який механізм управління є обмеженням особистої свободи. Такі погляди вказують на складність проблеми управління культурою. Для вирішення конфлікту різних поглядів слід чітко розмежувати «культуру» і «сферу культури». По відношенню до останньої правомірним буде визначати її регулювання. Культура ж явище, яке саморегулюється, проте потребує піклування, зокрема створення належних організаційних, матеріальних, технологічних умов та сприятливого морально-психологічного клімату. Регулювання культурних процесів - цикл, що поділяється на етапи вивчення стану розвитку культури, побудови моделі розвитку, розробку програми, її реалізацію, здійснення контролю, збір інформації про результати діяльності та їх обробка для нового циклу.

Значний потенціал і можливість творчої самореалізації особистості в питанні регулювання соціально-культурною сферою належить проектуванню. Для встановлення цього потенціалу слід звернутися до розуміння сутності та теоретичних основ проектування як способу мислення та стратегії діяльності. Термін “проект” походить від латинського слова “projectus”, що у перекладі означає “кинутий вперед”. Донедавна проект розглядався як попередня пропозиція, план, задумана справа, прототип, прообраз можливого об'єкта і т. ін. Проектування як процес створення проектів пов'язувалося переважно з архітектурними, будівельними, технологічними, машинобудівними процесами. Традиційними сферами використання проектів були складні динамічні системи:

аерокосмонавтика, високі технології, оборонні об'єкти, будівництво великих промислових комплексів, тощо. Сьогодні ж проектування охоплює майже усі сфери діяльності людини та суспільства, породжуючи самостійні напрями у соціально-культурній сфері, екології, педагогіці, психології. Проекти використовуються в малих та середніх компаніях, громадських і державних організаціях, неприбуткових та комерційних структурах. Вони відрізняються за сферою застосування, змістом предметного поля, джерелами фінансування, періодом реалізації, складом учасників тощо. Проектом називають естрадні програми, нові телепередачі, мистецькі акції, культурно-дозвілєві заходи, туристичні мандрівки, рекреаційну діяльність.

Проект – це обмежена за часом цілеспрямована зміна окремої системи зі встановленими вимогами до якості результатів, можливими рамками витрат засобів і ресурсів та специфічною організацією. Проектування, як процес в основі якого є діяльність по створенню проекту, у своїх працях розглядає В.Луков. Зокрема автором відпрацьовані основні категорії, їх семантичні відтінки, визначені принципи типологізації проектів, розглянуті життєві цикли проекту, розроблені оціночні аспекти щодо результатів проектної діяльності.

У науковій сфері «управління проектами» (project management) під проектом розуміється система сформульованих в його рамках цілей; створюваних або таких, що модернізуються для їх реалізації фізичних об'єктів, технологічних процесів; технічної і організаційної документації для них, матеріальних, фінансових, трудових й інших ресурсів, а також управлінських рішень і заходів щодо їх виконання.

«Фахівці в сфері технології управління проектами дають уявлення про проект, яке легко запам'ятовується: кожен раз, коли ви хочете щось змінити, а це вимагає часу і засобів, — це проект. Таке робоче визначення проекту цілком відповідає тезаурусному підходу до соціального проектування: в ньому ясно показана роль найважливішого джерела проекту — його автора і виконавця» [4, с.36]. В сучасному мінливому світі зростаючий попит на проекти пояснюється саме змінами, що характеризують сьогодення, тому проект – це реакція

соціокультурної сфери на зміни зовнішнього середовища. Такі поняття як операція, програма та інші синонімічні терміни також використовують в контексті розуміння процесу проектування, проте існує принципова відмінність: сутність проекту визначає його інноваційність.

Проект може бути самостійною складовою вирішення локальної проблеми або виступати як виділена частина програми, що є формою конкретизованого та змістовного наповнення пріоритетних напрямів соціально-культурного розвитку. У такому значенні проект має конкретні завдання, терміни завершення, визначений результат. Будь-який проект характеризується специфічними ознаками, що відрізняють його від інших дій. До основних ознак належать: цілеспрямованість, цілісність, обмеженість у часовому просторі, інноваційність, адаптованість до зовнішніх умов.

Якщо виходити з тезаурусного підходу до соціального проектування, то у визначенні соціального проекту необхідно виділити його ціннісну природу і провідну роль суб'єкта проектної діяльності. Враховуючи це, визначення набуває наступний вигляд. Соціальний проект — це сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація або підтримка в середовищі, що змінилося, матеріальної або духовної цінності, яке має просторово-часові і ресурсні межі і дія якого на людей визнається позитивною по своєму соціальному значенню. Під соціальним нововведенням розуміється різновид управлінського рішення, задум якого передбачає цілеспрямовану зміну того або іншого соціального явища (процесу), а реалізація полягає в здійсненні цього задуму. Ініціатором проекту може бути як окрема людина, так і організація або співтовариство. Таким чином, «соціальний проект — це цільова авторська конструкція позитивного соціального нововведення при обмеженості ресурсів його здійснення. Тут теж звертається увага на тезаурус ініціатора проекту («цільова авторська конструкція») [4, с.37]. Проект є дуже узагальненим визначенням і його типологій існує багато. Слід розділити проекти за такими основними характеристиками як клас (моно-, мульти-, мега-), тип (сфера діяльності), вид

(інвестиційні, дослідницькі, учбові, тощо), масштаб (кількість кадрів, коштів, часу), тривалість (період, на який розраховано втілений проект) та складність (залежить від всіх вище вказаних факторів).

Необхідно окремо вказати на існування псевдопроектів. Це видимість проекту, форма, якою прикривається якийсь інший зміст, не представлений в самому псевдопроекті. Соціальний феномен псевдопроектної діяльності сповна пояснюється популярністю проектної форми. Виділяються два різновиди псевдопроектів — проекти-фікції і квазіпроекти. Проекти-фікції використовують проектну форму як маскування. Квазіпроектами називаються ті, що володіють всіма ознаками справжнього проекту, але планують нововведення, яке насправді таким не є. Форма проекту в цьому випадку дозволяє зберегти ініціаторам наявне положення під виглядом того, що це інновація.

Виокремлення соціального проектування у відносно самостійну сферу діяльності пов'язане з усвідомленням світовою спільнотою глобальних проблем сучасності: екологічних, інформаційних-комунікаційних, соціокультурних. Спрямованість до оптимізації соціально-проектної діяльності безпосередньо пов'язана із можливістю контролю за управлінням цією сферою не лише з боку держав, але й світової спільноти. Головна мета участі населення в управлінні проектами, полягає в попередженні неприйнятних з соціокультурної точки зору рішень влади, адміністрації всіх рівнів, або приватних осіб - стала основою практики регулювання соціальною і культурною сферами найбільш розвинутих країн світу. В теорії і на практиці соціального проектування виокремлюються такі основні підходи: об'єктно-орієнтований підхід; проблемно-орієнтований підхід (т.зв. проблемно-цільовий, прогностичний принцип соціального проектування, що ініціює розробку питань соціальної інфраструктури й принцип соціальної участі всіх зацікавлених суб'єктів) та суб'єктно-орієнтований підхід (т.зв. тезаурусний). Щодо останнього - найбільший потенціал регулювання саме сферою культури пов'язаний з розвитком цього підходу. Тезаурусна основа проектування ґрунтується на використанні

особливого механізму соціальної і культурної орієнтації в проектній діяльності, а саме врахування факторів подібності і розбіжності тезаурусів людей. Термін «тезаурус» як і значна кількість інших понять в науковій термінології сучасної гуманітаристики має «філологічне» коріння і міждисциплінарний характер. У лінгвістиці, філології – поняттям тезаурус (дав.грецьк. – скарб) визначають базову (первинну) сумарну кількість вживаних (тому зрозумілих) слів конкретної мовної теми (групи, ситуації). Кожне з цих слів підпорядковується прийнятим правилам та нормам мови. Інше поняття, яке не входить до тезаурусу, одразу ідентифікується лінгвістичною системою як «чуже». «Пара «своє – чуже» створює основу тезаурусу і надає йому соціального значення. На цьому будуються «картини світу», які поступово, в міру набуття соціальної ідентичності, формуються у свідомості людей» [4, с.28]. Якщо екстраполювати цей механізм на розуміння тезаурусного характеру проектного мислення, слід зауважити наступне: саме цей характер проектної діяльності здатен забезпечити оптимальну відповідність, повне порозуміння, тобто принести користь учасникам тезаурусної групи, тим, на кого орієнтований соціальний проект.

Таким чином, тезаурус - це повний систематизований комплекс інформації (знань) та установок в тій чи іншій сфері життєдіяльності людини, які дозволяють їй орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях. Оскільки для всіх нас крім об'єднуючої системи цінностей (відповідно до часу, місця, етно-національних, мовних, релігійних засад культури) існують значні розбіжності між "внутрішніми світами" різних людей, їх життєвими уподобаннями. Тезаурус відображає ієрархію суб'єктивних уявлень про світ, створює образ дійсності. Таким чином, тезаурус це суб'єктивне "розкодування" ціннісного світу в свідомості і життєвих діях окремої людини, водночас тезаурус об'єктивно відображає різноплановість мислення, можливість пріоритету різних особистісних, ментальних факторів в розбудові системи цінностей. Фактор тезаурусної життєвої орієнтації дозволяє в соціокультурному проектуванні побачити особливу роль автора проекта у двох вимірах:

виразника певної суспільної потреби, а також реалізатора власного інтересу. Проте, ідея тезаурусу не означає втрату проектною діяльністю її соціальної спрямованості, навпаки це дозволяє об'єктивно, творчо підійти до підбору (можливо конкурсу) проектів, розібратися в сильних та слабких його характеристиках.

Управління проектами в сучасному світі розглядається як оптимальний засіб організації діяльності багатьох соціально-культурних закладів. Це пояснюється тими тенденціями, що характеризують сучасну соціально-культурну ситуацію. Управління проектами – це досягнення цілей проекту при дотриманні встановлених обмежень на його тривалість і терміни завершення, вартість і бюджет проекту, якості виконаних робіт і специфікацій вимог до результатів. Управління соціально-культурними проектами передбачає володіння загально професійними (педагогічними, соціально-культурними, психологічними) та спеціальними (тих закономірностей, що характеризують будь-які проекти) знаннями. Ефективність управління проектами залежить від оптимального поєднання різноманітних складових: визначення предметної сфери діяльності проекту, строків його реалізації, ресурсних витрат, ризиків, фінансів, системи комунікацій та ін.

Головним в успішній реалізації соціально-культурного проекту є людський чинник. Від нього залежить здійснення не лише окремого проектного етапу: енергія та робота членів проектної команди впливає на ефективність проведення усього проекту в цілому. Людські ресурси проекту – це сукупність професійних, ділових, особистих якостей учасників проекту, членів проектної команди, їх можливостей, що слугуватимуть реалізації проекту. Тому підбір і формування команди є серйозним і відповідальним кроком у підготовці та реалізації будь-якого проекту. Проектна команда – це тимчасова організаційна структура, створена для здійснення усього проекту або однієї з фаз його життєвого циклу. Команда складається з фахівців, які реалізують свій інтелект, творчий, професійний потенціал, відповідно до цілей та завдань соціально-культурного проектування. Успішність реалізації проекту залежить від

узгодженої роботи проектної команди, що забезпечується відповідним розподілом ролей у групі. Керівник проекту повинен виявляти усі категорії учасників проекту з метою створення максимально комфортних умов роботи для кожного з них.

Таким чином, проблема управління соціально-культурною сферою є складним питанням. Її розробка залежить від культурної політики, стратегії, системи, механізмів управління, також від зацікавленості суспільства в інноваційних підходах до регулювання цієї сферою. Одним з цих підходів є створення умов та впровадження проектної стратегії в управлінні культурною сферою.

Ключові слова: соціальне регулювання, управління соціокультурною сферою, соціальний проект, тезаурусний тип соціального проекту, проектування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бестужев-Лада И.В., Наместникова Г.А. Социальное прогнозирование: Курс лекций. – М.: пет. Об-во России, 2001. – 389 с.
2. Крючков Ю.А. Теории и методы социального проектирования. – М., 1992. – 244 с.
3. Курбатов В.И., Курбатова О.В. Социальное проектирование: Учеб.пособие. – Ростов н\Д: Феникс, 2000. -412 с.
4. Луков В.А. Социальное проектирование: учеб.пособие. – 7-е узд., - М.: Изд-во Московского гуманитарного университета: Флинта, 2007. – 240 с.
5. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие. – М., 1999. – 232 с.
6. Усманов Б.Ф. Социальная инноватика: Учеб.пособие \ Ин-т молодежи. – М.. 2000. – 335 с.

Тема 4.5.Роль Інтернету як кроскультурного фактору формування інформаційної культури: вимір соціології культури
Основні значення «інформаційної культури»: технологічний аспект і

ціннісний фактор інформації. Позитивні та негативні тенденції Інтернет-комунікації. Формування аксіом-виміру сучасного етапу глобалізації як культуротворча основа «інформаційного суспільства» (М.Кастельс). Евристичні кроскультурні перспективи глобальної комунікаційної мережі.

На сучасному етапі світової цивілізації все виразнішою стає тенденція переходу на нову фазу розвитку культури. Різні соціальні, економічні, психологічні чинники сучасних суспільств значно трансформувалися під впливом інноваційних технологій, насамперед у сфері комп'ютерної техніки і комунікації. Таким чином, формується і постійно зростає значення інформаційної культури. Як вказує у своєму дослідженні Ю.Ірхін зміст поняття «інформаційна культура» слід сприймати у подвійному значенні. По-перше, в організаційно-технологічному, - інформаційну культуру розуміють як вміння цілеспрямовано працювати із всіма джерелами і видами інформації, використовуючи для її отримання, обробки та передачі сучасні комп'ютерні технології. По-друге, з соціокультурної точки зору основою інформаційної культури є вміння дотримуватись моральних норм, гуманістичних орієнтирів, також враховувати ціннісні фактори інформації. Інноваційний механізм, який вже сьогодні є даністю впливу на розвиток інформаційної культури, є Інтернет (inter – «між», net- «мережа»). Це глобальна міжконтинентальна, загальнопланетарна інформаційна система, «засіб об'єднання різноманітних інформаційних комп'ютерних мереж для передачі та обміну інформацією між країнами, регіонами, організаціями та індивідуальними користувачами»[1, с.133].

Засновниками Інтернет-комунікації стали США. Як не дивно, але поштовхом розробки мережевої комунікації стала діяльність щодо забезпечення зв'язку на випадок ядерної катастрофи. Один з підрозділів військового відомства США розпочав роботу над проектом, і вже перша локальна мережа (з'єднувала чотири електронні обчислювальні машини) виникла у 1969 році. Сьогодні Інтернет - розповсюджена децентралізована система (не має

керуючого центру), яка не має географічних або політичних обмежень. Використання Інтернету вважається надзвичайно перспективним. Людство фактично отримало величезний інтерактивний засіб спілкування. Проте, саме необмеженість, вседоступність Інтернету крім позитивних рис, також розкриває і негативні, навіть небезпечні (маніпулювання свідомістю, тероризм, тощо) тенденції.

В задумі ідеальної моделі комунікації користувач Інтернету отримує можливість спілкуватися із будь-якою людиною (людьми), яка знаходиться на необмеженій відстані, також обробляти отриману інформацію. Розширюються можливості в отриманні освіти, зокрема виникають форми дистанційної освіти, відбувається трансформація і стає можливою трансляція традиційних культурно-мистецьких форм через Інтернет (електронна книга, музика, відео-мистецтва і т. ін.). Все більше Інтернет використовується в розважальній, побутовій сферах. Не абиякого значення глобальна мережа набуває в діловому спілкуванні різних професійних сфер і напрямків.

З соціокультурної точки зору Інтернет вже на сучасному етапі формування інформаційної культури неоднорідне явище, зокрема в аспекті його амбівалентності. Так у світовому масштабі ще зарано говорити про глобальну комп'ютеризацію і інформатизацію суспільства, але соціальні, етичні, політичні і т. ін. проблеми, спричинені функціонуванням Інтернету вже зараз потребують свого вирішення.

Одним із аспектів таких проблем є формування аксіо-виміру сучасного етапу глобалізації, у якому культуротворчого значення набувають її особливі фактори і ознаки. В цьому аспекті підходом щодо встановлення культурформуючого змісту глобалізації є концептуалізація інформаційного суспільства. Це поняття виникає в модернізованій парадигмі філософії історії, відповідно до якої кожне суспільство проходить наступні фази свого розвитку: - аграрне (до індустріальне, традиційне); сучасне (індустріальне) та постсучасне (постіндустріальне, інформаційне). Таким чином, інформаційне суспільство (Е.Тоффлер) розглядається як якісно новий період розвитку цивілізації. Проте,

на сьогоднішньому етапі глобалізаційних трансформацій в більшій мірі симптоматичним визначенням є термін, який вводить М.Кастельс у праці «Інформаційна епоха»[2] - інформаціональне суспільство. Ця характеристика суспільства стає зрозумілою у співставленні із поняттям «інформаційне суспільство». На думку автора, останнє говорить лише про роль інформації як «переданих знань», але в такому розумінні інформація має критичну важливість для всіх суспільств. На противагу цьому терміну інформаціональне суспільство належить до атрибуту «специфічної форми соціальної організації, у якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, генерування, обробка і передача інформації стають фундаментальними джерелами виробництва і влади» [2, с.298]. Визначальним для інформаціонального суспільства є вплив знання на саме знання як головне джерело виробництва. Таким чином, в оновленій аксіологічній ролі постає і розуміння знання та інформації, зокрема нових базових механізмів соціокультурних процесів, які утворюють особливі інтенціональні умови розвитку - аксіосферу сучасної культури.

В контексті евристичного позитиву глобальної комунікаційної мережі, необхідно зазначити вдалі кроскультурні проекти. Одним із прикладів таких проектів була апробована в Італії програма «Гіперполітика». Звертає увагу сам принцип цього проекту: задіяність полікультурної аудиторії та використання багатомовного підходу в аналізі інформації. Кроскультурна стратегія щодо глобалізаційних перетворень культуротворчої спрямованості у повній мірі може розглядатися як інноваційна комунікаційна стратегія, оскільки, насамперед, передбачає як рівномірність у ціннісному значенні мультикультурної комунікації в режимі полілогу, так і створення особливих методик, що дозволяють актуалізуватися і культуно збагатитися всім суб'єктам комунікаційного процесу. Кроскомунікація передбачає «крок назустріч» в морально-етичному аспекті спілкування, взаємозбагачення культурними, мовними змістами щодо понять, явищ, значень, які стають предметом дискурсу.

Одним із засновників школи кроскультурних досліджень був

американський антрополог Джордж Пітер Мердок. Впроваджена ним методологія базується на визначенні спільних рис світових культур. Психофізіологічна природа людини розглядається автором як інтегруюче начало загальнолюдської культури. Структурними елементами цієї культури є універсалії, що властиві всім (у часовому і просторовому континуумі) суспільствам (їхнім соціальним устроєм). Дж.Мердок проаналізував більше 70 універсалій (цінностей, норм, правил), серед яких вікова градація, календар, танці, кооперація праці, розподіл праці, свята, ігри, жарти, родинні групи, урід, мова, власне ім'я тощо. Враховуючи значний обсяг цих універсалій і недоцільність їх перераховувати у даному контексті, слід лише зазначити, що всі поняття (універсалії) відображають різні сфери життєдіяльності людини у суспільстві.

На базі встановлених кроскультурних універсалій-принципів доцільно розробляти предметно-спрямовані методики та кроскомунікаційні практики. Зокрема, кроскомунікаційний механізм, що розроблений і використаний у програмі «Гіперполітика», оснований на трьох компонентах: ключові поняття теми, величезний текстовий об'єм (у заданій темі) та конструювання логічної моделі аналізу. У центрі такої моделі схема понять - дихотомічних пар з можливістю опрацювання багатомовних текстових джерел. В результаті використання тих методик досягається мета – якісне засвоєння інформації і формування індивідуальної інформаційної культури.

У вимірі негативного впливу Інтернет-комунікації слід зауважити, що на її основі, як фактор інформаційної культури, розвивається нова масова «віртуалізована», стереотипізована, гібридна культура, із всіма її недоліками щодо духовного розвитку особистості, блокуванням потенціалу творчої самореалізації людини.

Складно переоцінити роль Інтернету в процесах генерації носіїв інформаційної культури. Тим в більшій мірі відповідальною стає роль науковців у дослідженні і передбаченні різноманітних за своїм характером наслідків функціонування Глобальної комунікаційної мережі для суспільства.

Ключові слова: кроскультурний фактор, глобальна комунікаційна мережа – Інтернет, інформаційна культура.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ирхин Ю.В. Социология культуры: ученик \М.: Экзамен, 2006. – 525 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура \ Пер. с англ. под науч.ред. О.И.Шператана. – М., 2000. -606 с
3. Лобанова А.С., Грабовець І.В., Кучерявенко Л.В. Соціологія культури: Навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – 131 с.

Розділ V Культура і особистість

Тема 5.1. Роль культури у процесі соціалізації особистості: проблема ідентифікації і соціальної ідентичності

Поняття соціалізації особистості. Науковий підхід виділення двох фаз соціалізації: соціальна адаптація та інтеріоризація. Розуміння соціалізації з точки зору діяльнісного підходу. Функції культури у процесі соціалізації особистості – адаптаційна та людинотворча. Значення ідентифікації, як відчуття приналежності до тієї чи іншої соціальної групи (носія культурних цінностей), у процесі соціалізації особистості. Соціокультурне середовище та культурна активність особистості у процесі соціалізації. Потреба як виток культурної активності особистості. Соціально-психологічні механізми культурної активності особистості.

Існують різні підходи в поясненні змісту соціалізації. Зазвичай соціалізація розглядається як адаптація індивіда до умов зовнішнього середовища. В контексті соціології культури соціалізація, насамперед, - це набуття людиною ціннісних орієнтирів свого життя через залучення системи цінностей суспільства, соціальної групи та ін. соціального середовища, до якого належить ця людина. У такому значенні соціалізації виокремлюються два фактори: культуротворча роль соціального середовища у формуванні особистості та значення діяльності в розвитку індивідуальності. Соціалізація, таким чином, є діалектичний процес взаємодії активної змісто- і формо-творчої позиції індивіда і такого ж за своїм характером впливу соціального середовища. Виокремлюються дві фази соціалізації: адаптація та інтеріоризація. Перша є прилаштуванням людини до соціальних умов, норм і т.ін, друга - включення соціальних умов і норм у внутрішній світ людини. Тобто, фаза інтеріоризації це перетворення соціального досвіду і міра впливу його на свідомість індивіда, формування власної системи цінностей і орієнтацій.

Особливу роль у процесі соціалізації відіграє культура як механізм адаптації і потенціал людинотворення. В більшій мірі через комунікаційні

форми індивід сприймає "ідеальний образ людини", тип особистості, який відповідає соціально-історичним умовам, тобто характеризує людину в реальному просторі і часі. Набуття культурної співмірності із певним соціумом дозволяє встановити культурну ідентифікацію. Про особливу потребу в духовному процесі ідентифікації пише у своїй роботі "Homo ludens" Й.Гейзінга на матеріалі обрядів первісної культури і порівнюючи їх саме з точки зору цієї потреби з мистецтвом, зокрема драматичним формами мистецтва. В соціальній природі людини закладено «потребу в "identification compensatrice" (компенсуючій ідентифікації) або у репрезентативній дії при неможливості виконати справжню дію.»[5,с.34]. Тобто, обрядова дія і дія, що розігрується в сучасному мистецтві (драмі) постають як однопорядкові в аспекті компенсуючої ідентифікації. Її соціальна роль обумовлена особливою людською властивістю: бажанням емоційно-почуттєво охопити світ у всіх його проявах і змінах. Проте, об'єктивна реальність обмежує життя людини у просторі та часі, відтак незамінною соціальною формою компенсації зазначеної нереалізованості стає уявно існуюча, емоційно завершена ситуація, з якою людина вступає у діалог з метою ототожнити власні почуття із тими, що розігруються.

Ідентифікація це відчуття приналежності до певної соціальної групи через усвідомлення відповідності системи культурних цінностей. Соціальна ідентифікація (з латини *identificare* - ототожнювати) є процесом встановлення ідентичності між поведінкою індивіда або групи і вимогами оточуючого соціального середовища Як вказує у своєму дослідженні І.Квасова - соціальна ідентифікація формується у процесі соціалізації і може розглядатися як специфічний бік цього процесу. Виокремлюються групи ціннісних основ ідентифікації: вітальна, учбово-виробнича, сімейно-родова, моральнісна, особистісна, міжособистісна, комплекс ізольованості тощо.

Термін ідентичність у науковому контексті має певне семіотичне поле. Так Е.Еріксоном він кваліфікується як "суб'єктивне почуття, а також якість, яку можна об'єктивно спостерігати, особистої самототожності і неперервності, що

поєднуються із поділяємою іншими людьми вірою у тотожність і неперервність певної картини світу" [4., с.103]. Один з напрямків дослідження соціальної ідентичності пов'язаний із символічним інтеракціонізмом (Дж.Г.Мід). Зокрема, привертає увагу такий феномен як здатність усвідомлювати власне "Я" через "прийняття на себе ролі іншого", до того ж цей інший є узагальнений "Інший", такий змодельований образ людини цього суспільства. Суб'єкт начебто іззовні спостерігає власне "Я" і знаходить в узагальненому "Іншому" певну відповідність. Ще одним аспектом цієї проблеми, який розглядається у контексті соціології культури, є соціальна мімікрія як адаптаційний механізм життєдіяльності людини. Зазначену тему піднімає у своїх наукових розвідках українська дослідниця А.Лобанова[3].

Також цікавими щодо проблеми соціальної ідентичності є дослідження феноменологічної соціології. Так А.Щюц розглядає "Ми-стосунки" та "Вони-стосунки". Перші - стосунки, які на рівні культурної ідентифікації розбудовують представники одного соціуму, однієї соціальної групи, їх об'єднує єдиний культурний код соціальної поведінки. Для "Ми - стосунків" характерна значна міра розуміння і цікавості іншим. Щодо "Вони -стосунків", то автор вважає, що сприйняття в них іншого пов'язане із суб'єктивною типізацією, або інтерпретацією, проте можливою залишається і форма дійсного розуміння.

Проблема ідентичності у феноменологічному аспекті представлена у дослідженні П.Бергера і Н.Лукмана. Вчені розглядають суспільство як суб'єктивну і об'єктивну реальність. Ідентичність є головний елемент суб'єктивної реальності, який дозволяє знаходитися двом типам реальності у діалектичній взаємодії. Людина одночасно екстерналізує себе в соціальний світ та інтерналізує останній як об'єктивну реальність. Інтерналізація стає основою розуміння соціального оточення. Цікавим є те, що таке розуміння світу досягається не через самостійну роботу індивіда по створенню значень, а як результат запозичання від «Іншого» того світу, у якому інші вже існують. Така система об'єднує людей в інтерсуб'єктивний світ, тобто суб'єкти не лише

розуміють різні життєві ситуації, але й взаємовизначають їх, між ними постійно відбувається процес ідентифікації.

Також, одним із важливих з точки зору соціології культури аспектів соціалізації є проблема культурної активності особистості. Культурна активність як міра культурної задіяності людини, її життєвої зацікавленості й соціальної запотребованості в цій особистості. Дослідники цієї проблеми Г.Є.Заборовський, Г.П.Орлов, Г.В.Осіпов вказують на визначальний чинник культурної активності - об'єктивні умови життя, які ініціюють певні потреби та інтереси, а також розглядають три групи механізмів культурної активності: по-перше, мотивація соціальної діяльності, потреб у формі інтересів, таких як потреба у самовдосконаленні, самоствердженні, потреба у спілкуванні, потреба у пізнанні, естетичні, гедоністичні та ін. потреби є витоками культурної активності особистості; по-друге, формування диспозиційної структури особистості або перетворення її інтересів в мету діяльності; по-третє механізм індивідуальної поведінки і стосунків людини. Фактори, що характеризують культурну активність як особливість внутрішнього світу людини це потреби, інтереси, ціннісні орієнтації та мотиви. Кожен з цих факторів має свої особливості та детальну специфікацію.

Культурна активність, таким чином, визначається як діалектична взаємодія об'єктивних умов і факторів життєвого середовища і суб'єктивних чинників: внутрішніх механізмів – мотиваційного, диспозиційного (пробудженого через зовнішній стимул) та механізму можливостей особистості (здібності, таланти, знання, вміння, навички та якості характеру людини).

Ключові слова: соціалізація особистості, культурна ідентифікація, соціальна ідентичність, культурна активність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергер П., Лукман Н. Социальное конструирование реальности. –М., 1995. – С.105.
- 2.Квасова И.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.

3. Лобанова А.С. Соціальна мімікрія як адаптивний спосіб життєдіяльності : дис. д-ра соціол. наук: 22.00.04 / НАН України; Інститут соціології. - К., 2005.
4. Эриксон Э. Идентичность. Теоретические прелюдии и психология самосознания. – М., 2000. – С. 100-105.
5. Хейзинга Й. Homo Ludens: Статьи по истории культуры. – М.: Прогресс, традиция, 1992. – 416 с.

Тема 5.2. Соціальна та професійна творчість.

Проблема творчості у її культурно-історичному становленні. Соціальна творчість як вища форма діяльності, спрямована на досягнення якісно нових форм соціальних відносин та суспільного буття. Соціальна активність – основа соціальної творчості. Особливості професійної творчості. Основні види професійної творчості: науковий, технічний, художній. Індивідуально-особистісний характер професійної творчості. Суб'єкти творчості. Інтелекція як суб'єкт професійної творчості. Сучасна концепція людини як носія творчих ідей – „креативна особистість”. Культуротворчі тенденції та соціальні проблеми нової генерації митців і науковців в Україні.

Соціальної, особистісно-духовної актуальності набуває тенденція концептуалізації нового багатовимірного образу людини як носія креативної ідеї: митця, художника, науковця, «чоловіка творящего» (А.Гаральський «Теорія творчості»). Людство, на терезах історії якого унікальний досвід різних цивілізацій та безпрецедентний науково-технічний розвиток, шукає рівноваги шляхом вивільнення творчої енергії, інтенціонального виходу за межі того, чим воно володіє, ким людина є на початку третього тисячоліття.

Водночас надзвичайно важливою стає відповідальність митця, у лабораторії якого не тільки традиційні інструменти, але й весь спектр технічних досягнень, перед майбутнім. У зв'язку з цим зростає необхідність замислюватися - як у минулому людина усвідомлювала і втілювала свій творчий потенціал. У цьому контексті слід звернутися до самого поняття

«креативність». В європейських мовних групах це слово зберігає ідею латинського дієслова «creare» - творити, створювати та спорідненого «crescere» - надавати можливість зростати. В такому історично далекому, але мовою наближеному значенні, пов'язані два аспекти творчості. По-перше, свідоме, цілеспрямоване створення нового і, по-друге, розвиток існуючого творчого потенціалу. Для творчої реалізації людина повинна усвідомлювати, що «креативне мислення», «творчий підхід», «творчий процес» і т. ін. залежить не лише від здібностей, обдарованості як даності, які є запорукою результату. Величезне значення має те, наскільки людина підготувала себе для народження нової ідеї, створення нового образу, надала можливість зростати власній креативності. На щастя суспільство знайшло шлях для розвитку можливостей творця – це праця: освіта, неприминний процес саморозвитку, оволодіння ремеслом, професійне вдосконалення і т. ін.

Польський вчений А.Гаральський говорить: «Я шукаю природу творчості»[1, с.12], водночас намагаючись відповісти на одвічні питання: «ким ми є», «ким маємо бути», «які цінності керують нашим життям». Такий глибинний підхід у бажанні досягнути природу творчості є показовим щодо актуальності проблеми творчості в різних напрямках гуманітарного знання: філософії, культурології, психології, естетики, етики, педагогіки та ін..Так зокрема Марі Сібіл Лотер, досліджуючи питання етики аутентичної індивідуальності, вказує, що у сучасному світі оригінальність, «розпечення» внутрішнього життя є головними у творчості. Автор акцентує увагу на тому, що у виконанні творчих завдань здійснюється самореалізація особистості, індивідуальність постає як така, що «творить сама себе».

Важливим у вивченні природи творчості є історико-культурний досвід. Культуролог Ян Ясман, аналізуючи витоки сучасних концепцій творчості та креативності, досліджує давньоєгипетські уявлення про процес творіння. Вчений з'ясовує: бачення людей цієї стародавньої цивілізації принципово відрізняється від уявлень європейсько-християнської традиції. Світ у давньоєгипетській міфології постає як процес незавершений: постійне творення

як процес вдосконалення. Також відмінною від біблійної історії створення світу є розуміння креативності у китайській культурі (тлумачення «creatio ex nihilo» - акту творіння, отриманого права на існування не відповідає далекосхідній ментальності). У світоглядних принципах Китаю творчість постає як перетворення існуючого, в цьому процесі людина бере активну участь.

Дослідник художньої творчості Петер Хубер вивчає розвиток концепції креативності, звертаючись до емпіричного матеріалу германської літератури. Автор вказує, що до XVIII століття концепція творця втілює образ людини як носія божественної креативності. Пізніше в естетичних трактатах розглядається проблема поета – творця у вимірі його оригінальної діяльності, його геніальності. В наукових теоріях філософського змісту XIX – XX століть розкривається соціальна сутність творчості, зокрема досліджуються проблеми діяльності. Також в контексті ірраціоналістичної філософії вивчається природа творчості, наприклад в інтуїтивізмі. Особливим поглядом щодо витоків креативності відрізняються психоаналітичні теорії. В цьому аспекті слід вказати на дослідження видатного українського мислителя Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» («Літературно-науковий вісник» 1898-1899). Різноманітними в методологічній спрямованості є сучасні наукові підходи, арт-практики, які орієнтовані на всебічне виявлення природи креативності.

Соціальна творчість є вищою формою діяльності, цей процес спрямований на створення якісно нових форм суспільного буття. Соціальна активність – це основа соціальної творчості. Процес створення нових знань, цінностей, норм, взірців, які регулюють життєдіяльність людини, визначається як процес соціокультурної творчості (взаємодія особистості і культури). Поєднання традиційного (незмінного) та інноваційного є важливим принципом соціокультурної творчості.

На відміну від соціокультурної творчості, яка поступово розгортається, хоча і має спонтанний характер, професійна творчість пов'язана із спеціальними знаннями, вміннями, які були отримані у процесі навчання.

Загальноновизнаними є три види професійної творчості: наукова, технічна та художня. Нові соціокультурні цінності з'являються у результаті творчості соціальних груп, іноді їх харизматичних, здебільшого невідомих лідерів. Тобто соціальна творчість має анонімний характер. Професійна творчість має індивідуально-особистісний характер, творчий продукт завжди авторський. Імена творців відомі також коли автором є колектив науковців (митців). Проте, професійна творчість обумовлена не лише індивідуальністю автора, але й соціокультурним середовищем.

Суб'єктом професійної творчості є інтелігенція – наукова, технічна і художня. Через свою професійну діяльність, результати творчості, також через різного роду публічні акції (коли мова йде про відому особистість) творча інтелігенція впливає на культуру всіх соціальних груп. Інтелігенція внутрішньо диференційована і поділена на різні професійні групи. Крім професій яскраво вираженого творчого спрямування до категорії «інтелігенція» належать медики, педагоги, робітники культури та ін. Одним із перших дослідників феномену інтелігенція та її ролі у суспільстві був К.Мангейм. На його думку, сутність інтелігенції полягає у її специфічному ставленні до культури. Для інтелігенції у бідь-яку епоху великого значення набуває її «життя в культурі» як змістовній реальності. Цим зумовлена свобода інтелігенції та її світогляд. Погляди К.Мангейма щодо інтелігенції аналізує у своєму дослідженні А.Лобанова. «Згідно ідей К.Мангейма, буття інтелігента як «людини культурної» та виникнення цієї соціальної групи, зумовлено наступними чинниками: - розподіл фізичної праці, соціальна диференціація; - відмінності між «вільними» професіями та оплачуваними професійними знаннями; - відмінності між «освіченими» та «неосвіченими» людьми» [3, с.80] У відповідності до сфери діяльності можна виокремити виробничу, наукову і гуманітарну інтелігенцію.

Проте, слід зазначити, що проблема наукового осмислення такого поняття як «інтелігенція», тим більше такої людської якості як «інтелігентність» є темою особливого аналізу. Ця тема виходить за межі соціології культури, переходить до філософської, етичної, естетичної сфери.

Для сучасної гуманітаристики аксіоматичним залишається лише той факт, що бути представником інтелігенції, оволодіти відповідними професійними якостями й зрозуміти міру відповідальності за свої дії перед суспільством, не може завадити людині ні її вік, стать, соціальне, етнічне походження, все залежить від бажання і спрямованих зусиль самої людини.

Культурна активність у різних формах технічної, художньої творчості це шлях духовного (інтелектуального, морально-етичного, естетичного) зростання особистості, а інтелігентність як риса, що може супроводжувати цей шлях, конструює в людині особливе відчуття цінності і унікальності духовного світу культури. Для нової генерації митців і науковців України відкриваються значні перспективи у творчій реалізації їх професійної діяльності, враховуючі тематико-ідеологічну, територіальну необмеженість їх дій, водночас слід говорити про зростаючі соціально-економічні проблеми представників творчої інтелігенції. Один із небажаних способів вирішення їх проблем – міграція, симптоматично збільшився. Які це матиме наслідки для суспільства і для самих митців та науковців в далекій перспективі складно передбачити. Проте, ця проблема має свої особливості, які вивчаються з соціологічної, морально-етичної, філософської точок зору. Чітку наукову позицію у цьому патинні займають вітчизняні дослідники природи творчості Л.Левчук, Б.Новіков. Їх філософські розвідки побудовані на історичних прикладах, біографічному аналізі творчої долі вітчизняних митців різних поколінь. Не викликає сумніву необхідність розбудовувати міцну державну підтримку розвитку галузей науки, техніки та художньої творчості. Це питання в повній мірі можна назвати стратегічним в контексті соціокультурної динаміки українського суспільства.

Ключові слова: соціальна творчість, креативність, креатологія, професійна творчість, творча особистість, інтелігенція.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаральский А. Теория творчества: Пер с польск. В.Яворовский, В.Игнатов, Т.Милова, И.Бобков. – СПб.: Невский простор. 2004. – 204 с.
2. Левчук Л.Т. У творчій лабораторії митця. – К.: Мистецтво, 1983-133с.

3. Лобанова А.С., Грабовець І.В., Кучерявенко Л.В. Соціологія культури: Навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – 131 с.
4. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие – М., 1999 – 232 с.
5. Новиков Б.В. Мера творчества равна мере диалектики. \\\ Творчість врятує світ: Матеріали 7-ї Міжнародної наук.-практ. конф. (22-23 травня 2003 р., м.Київ) / Уклад.: Б.В.Новіков, Г.В.Лобанова. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2003. – С.10-14.
6. Новіков Б.В. До питання про співвідношення продуктивного та репродуктивного в творчості. \\\ Творчість та освіта у вимірах ХХІ століття: Матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф. (12-13 травня 2005 р, м.Київ) / Уклад.: Б.В.Новіков, І.І.Федорова. – К.: ІВЦ «Видавництво «Екмо», 2005. – С.8-12.

Тема 5.3. Художня творчість та духовний потенціал особистості

Сучасна художня культура та особистість: аспект актуальності соціології мистецтва. Особливості формування соціології мистецтва. Вплив рецептивної естетики на соціологічну концепцію сприйняття художнього твору. Художня творчість- мистецтво – художня культура. Рівень художньої культури в аспекті якості художнього продукту.

Проблема суспільного значення художньої творчості, соціального змісту художньої культури, зокрема соціальна природа мистецтва була і залишається предметом дослідження багатьох академічних наук, зокрема естетики, філософії культури, мистецтвознавства. Постановка цієї проблеми в аспекті соціології культури не охоплює всієї її специфіки, проте орієнтує нас в найбільш актуальну сьогодні площину питання, зокрема дозволяє проаналізувати сучасні явища художньої культури з точки зору соціології мистецтва.

У західноєвропейській соціологічній теорії і соціальній практиці ХХ ХХІ століть формуються нові підходи до аналізу мистецтва. Стратегічним

напрямком зазначеного оновлення постає наступне: не художній твір розглядається з позиції його відповідності тій чи іншій художній формі, а, навпаки, через сам твір постають нові закони мистецтва. Категоріями більше не вимірюється цінність твору мистецтва, в соціальній природі художнього процесу відбувається наступне: через художню форму, тканину твору, митець „повідомляє” реципієнту свою соціокультурну концепцію. Ця проблема широко представлена в теоріях представників Франкфуртської школи, зокрема В.Бен'яміна та Т.Адорно. Також ніби діалогічно перегукується із теоріями представників інших філософських, естетичних, соціологічних напрямків ХХ століття. Так, наприклад, М.Дюфрен (представник напряму феноменології), який вважав, що естетик має „розпочати роботу як соціолог” зазначав: „Для того, щоб віддати належне сучасному мистецтву, необхідно на матеріалі всіх мистецтв, виявити зміст та форму всіх його продуктів.” [2, с.28] Французький вчений вказував на такі наукові підходи, як структуралізм, семіологія та інші як ті, що „вільніше” відчують себе із класичним мистецтвом, в якому прийоми створення, структура, ідеологія легше виявляються. М.Дюфрен в роботі „Криза мистецтва” замислювався над проблемою розгубленості людини, яка сприймає сучасне мистецтво. Теоретик у розвіюванні цієї розгубленості користується методом дослідження трансформації художніх форм в різних видах мистецтва.

Концепція іншого французького мислителя позитивістського напрямку Е.Суріо спрямована на розбудову „реальної естетики”. В аспекті систематизації історико-стилістичних категорій вчений залучає різні жанри до принципа диференціації стилів мистецтва. Наприклад, в контексті дослідження реалізму–натуралізму–верізму вчений вказує: „Портрет повинен сам повідомити чи подібний він, чи ні, навіть у тому випадку, коли ми не знали портретованого” [8, с.90] Слід зазначити, що автор використовує терміни „зміст” та „форма” в напрямку виявлення того „збудження, яке виникає в процесі людського існування та обумовлене ситуацією, затвердження безпосередньої насолоди, що дарує реальність та відкриття глибин, які заховані в дійсності, оскільки це являє собою чуттєві інтуїції реального світу” [8, с.92]. Необхідно вказати також інших

представників західноєвропейської естетики ХХ століття, дослідження яких в різній мірі базується на виявленні соціокультурної динаміки мистецтва. Праці таких авторів як Г.Рід („Мистецтво та суспільство”, „Мистецтво сьогодні. Основи теорії сучасного живопису та скульптури”, „Значення мистецтва” [7]), Х.Осборн („Сучасне мистецтво” [5]), П.Мігеліс (естетичні категорії як виразники духу часа”) надають ґрунтовний матеріал в аналізі соціальної природи мистецтва.

Також слід зазначити, що в західноєвропейській думці постають галузеві дослідження соціології мистецтва. Сьогодні в методологічному значенні і в практичній спрямованості встановлюються міжгалузеві зв’язки [Див. малюнок 3] і взаємодія напрямів соціології мистецтва. Різні концепції соціології мистецтва, пов’язані із соціокультурним дослідженням феноменів окремих видів мистецтва, плідно розвиваються в українській науці.

Особливо перспективним для розуміння методологічних засад соціології мистецтва є звернення до напрямку рецептивної естетики, яка спирається на традиції герменевтики, а саме дослідження Х.-Г.Гадамера. Започаткована в 70-их роках ХХ століття німецькими вченими Г.Р.Яуссом, Х.Вайнріхом, В.Ізером та ін., теорія рецептивної естетики визнає той факт, що процесу сприйняття мистецтва притаманна соціальна диференційованість. Супротив догматичних поглядів на імманентну сутність мистецтва, встановлюються особливості художнього сприйняття різних соціальних груп в конкретно-історичній ситуації. Цей матеріал плідно розроблений сучасними вченими Є.Дуковим, В.Жидковим, Ю.Осокіним, К.Соколовим, Н.Хреновим. Вихідною тезою рецептивної естетики є положення про те, що мистецтво неможливо зрозуміти, звертаючись тільки до художнього твору. Зміст постає у взаємозв’язку між твором та сприймаючим його суб’єктом. Тому, одним із концептуальних уявлень щодо методології вказаного напрямку стає запозичений з герменевтичної теорії інтерпретації „принцип історії впливу”. Згідно з яким, „для того, щоб зрозуміти зміст художнього твору, необхідно проаналізувати всю історію його входження в культуру, дослідити етапи його сприйняття,

з'ясувати тенденції його розуміння. При художньому сприйнятті зустрічаються та взаємодіють дві історії – історія функціонування твору та досвід культурного формування реципієнта. Їх взаємодія історично обумовлена”[3, с.47] Психологічна реакція реципієнта визначається його соціокультурною біографією. Естетичний метод аналізу формування художніх смаків, спільної психологічної зорієнтованості всіх, хто бере участь в художньому процесі, обумовлює однакові можливості початкової налаштованості сприйняття як реципієнта, так художника і теоретика мистецтва.

Також, соціальна природа мистецтва розглядається за допомогою ще одного поняття рецептивної естетики – „горизонт очікування”, який формується „в сучасному творі, що існує в теперішньому часі під впливом даних в національній культурі норм естетичного сприйняття і особистого досвіду реципієнта”[3, с.48] Соціальна природа мистецтва надає можливості реконструювати історико-культурний контекст виникнення твору та відтворює естетичні особливості його сприйняття сучасниками. Вказаний аспект набуває особливого значення відповідно до завдань рецептивної естетики та з урахуванням сучасного художнього життя, в якому співіснують різноманітні явища різних історичних епох та культурних традицій.

Проблеми соціології художньої культури, соціології мистецтва ґрунтовно вивчаються українськими дослідниками. Розробками цього напрямку є праці С.Безклубенка (аспект кіномистецтва), О.Оніщенко (особливості екранних мистецтв), О.Петрової (образотворчі мистецтва), О.Семашка (аспект соціології), Р.Шульги (мистецтво в практиках культури) та інших авторів.

В методологічному значенні, щодо проблеми формування засобами художньої творчості духовного потенціалу людини, постає необхідність визначення таких категорій як «мистецтво», «художня культура» та «художня творчість». Різні аспекти визначення правомірно вивчати в філософському, естетичному, етико-комунікаційному аспектах. З точки зору соціології культури Ю.Лукін надає тлумачення художній культурі як сукупності

створених суспільством цінностей, також розглядається сам процес створення, розповсюдження і сприйняття суспільством художніх цінностей. В.Журавльов розуміє художню культуру як «культуру виробництва мистецтва, його розповсюдження, пропаганди, сприйняття, розуміння, насолоди від мистецтва і культури естетичного виховання» [3, с. 24]. Тобто чином, художня культура як соціальний інститут і мистецтво як процес і результат створення людиною того, що є основою художньої культури – художньої цінності, взаємопов'язані явища. «Мистецтво є центральною ланкою художньої культури і являє собою, з одного боку, продукт творчості, з іншого – сукупність накопичених суспільством цінностей» [3, с.213]. Створення і виконання творів мистецтва - цілісний процес художньої творчості. Слід також зазначити, що саме в аспекті соціології культури, підкреслюється, що мистецькій твір може стати художньою цінністю, нормою, взірцем, лише через відкриття людиною цих знань для себе, тобто через сприйняття.

Таким чином, можливість якісного сприйняття творів мистецтва і отримання об'єктивної естетичної оцінки якості творів є важливим фактором функціонування художньої культури як соціального інституту. К.Соколов вказує на такі аспекти: якість продукції, якість сприйняття і якість культурного обслуговування. Особливе місце в оцінці якості художнього продукту займає інститут професійної експертизи: точка зору художніх критиків, мистецтвознавців і можливість ознайомлення суспільства із їхньою оцінкою художнього твору (через ЗМІ, публічні виступи, тощо). Проте, інший аспект проблеми якості художнього продукту пов'язаний із встановленням художніх уподобань населення і якості засвоєння людьми творів мистецтва, також рівень умов сприйняття і культурного обслуговування. В художній практиці сучасного українського суспільства існують різні проблеми цього напрямку. Над встановленням цих питань і вирішенням проблем працюють теоретики і практики художнього процесу. В сфері їхньої уваги опиняється як професійне мистецтво, так й інші види художньої діяльності. Також вивчаються перспективи формування особливої культури індустрій

культурної сфери [див. малюнок 5]. Зокрема функціонування різних художніх індустрій: звукозапису, кіноіндустрії, фестивально-концертної індустрії, тощо, з точки зору впливу на якість функціонування творів художньої культури у суспільстві.

Ключові слова: соціологія мистецтва, рецептивна естетика, художній твір, художня культура, художня творчість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введение в социологию искусства: Учебное пособие для гуманитарных вузов \ Дуков Е.К., Жидков В.С., Осокин Ю.В. и др.. – СПб.: Алтейя, 2001. – 256 с.
2. Дюфрен М. Кризис искусства \ Современная западно-европейская и американская эстетика: Сб.пер. \ М.: Книжный дом «Университет», 2002.- С.26-35.
3. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие. – М., 1999. – 232 с.
4. Оніщенко О.І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання. К.: Вища школа, 2002.- 179 с.
5. Осборн Х. Современная западно-европейская и американская эстетика: Сб.пер. \ М.: Книжный дом «Университет», 2002.- С.97-112.
6. Петрова О. Пасіонарна енергія мистецької України \ Українська тема у світовій культурі. Науковий вісник. НМАУ ім.. П.І.Чайковського. – К., 2001. – Вип.17 – С.75-81.
7. Рид Г. Значение искусства. Современная западно-европейская и американская эстетика: Сб.пер. \ М.: Книжный дом «Университет», 2002. С.186-205.
8. Сурио Э. Историко-стилистические категории \ Современная западно-европейская и американская эстетика: Сб.пер. \ М.: Книжный дом «Университет», 2002. С.70-96.

5.4. Масова культура і творча особистість- сучасний етап розгортання протиріччя

Гене́за масової культури і причини її актуалізації з початку ХХ століття. Дилема: задоволення від творів масового мистецтва і розвиток духовного потенціалу, формування творчої особистості. Феномен гри як соціальний механізм індустрії масової культури

Особливість нашого часу, спроба розуміння себе нащадками і власної національної традиції, і всієї світової культури відроджує і включає в орбіту дослідження художнього як минулі досягнення вітчизняних сторінок певних культурних епох, так і новітнє мистецтво “Заходу і Сходу” в його оригінальному синтезі. Зачаровує сама можливість подібної постановки проблеми, яка базується на факті існування світового загальнокультурного простору. Одвічні пошуки мистецтвом іншої реальності на початку третього тисячоліття набули всесвітніх масштабів та транскультурних форм існування. Новим виміром віртуальної реальності мистецтва стала сфера масової культури.

В історії художньої культури закономірно перемежуються періоди творчих злетів та падінь, відмова від традицій, і, навпаки, ретельне їх вивчення. Мистецтво тільки ХХ століття неодноразово змінювало своє спрямування: від захоплення новаціями – до тенденції стабілізації, від бажання радикального оновлення змісту, мови, форм виразу – до масштабного повернення традицій. Рух до компромісу визначає лише останні десятиліття ХХ, початок ХХІ століття. Проте, не тільки полярні коливання теорії та практики мистецтва характеризують і відокремлюють ХХ століття від попередніх періодів художньої культури, а й принципова позиція художнього мислення: “заборона на заборону”, тобто заперечення означених кардонів мистецтва. На цьому етапі “слугування мистецтву” змінюється на “самовираження”, в якості “творчих досягнень” пропонуються “творчі пошуки”, в яких художник “започатковує” нові принципи.

Автор більше не узгоджує свою творчість із законами мистецтва, а ототожнює себе з ними, таким чином стає першим та іноді останнім

“критерієм” його оцінки. Творчий процес митця стає самодостатнім для нього – не орієнтованим на значення результату, тому твору мистецтва загрожує смертельна небезпека саме тоді, коли має починатися його життя. Інтелектуально невідповідно підготовлена публіка не сприймає таку літературу, музику, живопис, тому що в них художність опосередкована інтелектуальністю. “Масовій аудиторії складно сприймати твір мистецтва, автор якого старанно конструює естетичну дистанцію між художнім текстом та глядачем, читачем, слухачем. Таким чином художник полегшує роботу критика, чиє завдання якраз і полягає в аналізі естетичної специфіки” [2, с.42]. Х.Ортега-і-Гассет вказує: «З об’єктами сучасних картин традиційний зв’язок неможливий: позбавивши їх аспекту «живої» реальності, художник спалив й знищив кораблі, якими ми могли б повернутися до звичного світу» [5, с.250]. Вакуум посилено-художнього швидко заповнює масова культура, яка навпаки цю дистанцію ігнорує, “виконуючи функції обумовлені реальними потребами на певному етапі розвитку суспільства” і тому стає “органічним компонентом соціокультурної ситуації ХХ століття.” [3, с.163]

Теоретичне підґрунтя для аналізу концептів масової культури закладалося такими вченими як М.Бердяєв, Х.Ортега-і-Гассет, З.Фройд, Е.Фромм, К.Юнг, Г.Лебон. У теорія цих авторів аналізується суспільство, що виникає внаслідок об’єктивних процесів розвитку індустріалізації, пов’язаних з цим демографічно та соціально змінених умовах існування. Дослідники, відповідно до своїх методологічних принципів (екзистенціалізм, психоаналіз, етносоціологія) виявляють проблеми людини, яка втрачає індивідуальність, осмислюють розгубленість особистості, що перебуває у стані духовної несвободи і постійного пошуку способів відновлення цілісності людської природи.

Таким чином, теорія «масовізації» людини та суспільства починає формуватися наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, проте саме явище „масова культура” має давню традицію, оскільки соціальної запитаності та зрілих форм набула ще в період античності. „Імперський Рим став своєрідною

історичною чернеткою „суспільства споживання” [3, с.149]. Західноєвропейська цивілізація також відчула становлення цього феномену, соціокультурними факторами якого були міграційні процеси: з доби Середньовіччя сільський житель мігрував до міста, від епохи Нового Часу європеєць завойовував інший континент. Формується нове суспільство, а мистецтво починає рухатися йому назустріч. „Межі мистецтва стали розсуватися у всіх напрямках, а художня свідомість, роздріблюючись у середині себе, почала рухатися за цими межами, що спонтанно розсуваються, здійснювати експансію по всіх меридіанах культурного цілого” [3, с.148]. Проте, названі процеси історично підготували виникнення такого феномену як масова культура, а нові технології, стандартизуючі художній предмет, здійснили цю можливість.

Однією із точок зору на історичні віхи феномену масової культури є погляди Б.Єрасова. Культуролог виокремлює три фази народження масової культури. «Перша – 1870 рік, коли у Великобританії було прийнято закон про обов’язкову освіту. Доступним став головний вид художньої творчості XIX століття – роман. Друга віха – 1895 рік. У цьому році був винайдений кінематограф, який спростив сприйняття інформації. Третя віха – легка музика. Магнітофон та телебачення підсилили позиції масової культури» [4, с.17]. Це лише один із аспектів розуміння історико-культурних фаз сучасної масової культури, проте вказані домінанти і сьогодні визначають синтетичні художні форми, які розповсюджують засоби масової інформації.

У зв’язку з тим, що художнє існування в XX столітті масова культура починає в ситуації соціального протистояння, опозиції естетичних смаків маси і еланти, яка вже знайшла свою нішу в мистецтві, масова культура стає повним її антиподом у таких основних позиціях як: по-перше, ставлення до традиції; по-друге, естетичні принципи сприйняття та по-третє, критерії і механізми задоволення.

Перша позиція безпосередньо пов’язана із соціокультурним зростанням значення форм, типологізуючих процес створення і сприйняття масового

мистецтва. У дослідженні масової психології З.Фройд надає наступну характеристику: « В основі своєї вона консервативна і зазнає глибоку відразу до всіх нововведень та прогресу і безмежно прихильно ставиться до традицій» [7, с.264] Зазначене зумовлює роль механізмів масової культури як форм збереження і відтворення традиційних моделей художнього твору.

Друга позиція відображає особливий характер сприйняття. «Якщо елітарне мистецтво в певній мірі характеризується гальмуванням безпосередніх людських переживань, то масова культура базується на універсальних психологічних, навіть психофізіологічних механізмах сприйняття, які активізуються незалежно від освіти й ступеню підготовленості аудиторії» [4, с.5]. Такі механізми сприйняття отримують розповсюдженість у сфері масової культури, оскільки базуються на різниці стереотипів психічної реакції, поведінки індивіда та індивіда у масі. «У масі, в зв'язку тільки із кількісним фактором, індивід зазнає почуття нездоланної моці, яка дозволяє йому віддаватися первісним потягам,.. при анонімності абсолютно зникає почуття відповідальності, яке завжди індивіда стримує»[7, с.260]. Таким чином, принципи естетичного сприйняття до певної міри трансформуються у психофізіологічні механізми сприйняття.

Від чього відмовляється, навіть відрікається інтелектуальна еліта – стає «ідеологією» масового мистецтва. Останнє – це насолода, необхідність в якій існує постійно, потреба диктує пропозицію. Поступово формується своєрідність естетичної насолоди як «гра на почуттях» Естетичне задоволення мусить бути усвідомленим, проте задоволення від почуттів може бути й сліпим. З.Фройд з цього приводу зазначає: «Замість того, щоб насолоджуватися художнім об'єктом, люди насолоджуються власними емоціями, а сам твір – тільки привід для їхнього задоволення» [7, с.254] У контексті міфологізації масової свідомості слід зазначити такий тип насолоди, який відводить людину від реальності у світ ілюзії, мрії та марення. Засобами ескейпістської (Г.Маркова) функції масової культури стають пригодницькі, детективні, мелодраматичні жанри, емоційний накал рок-музики, містичної фантазії тощо.

В контексті психологічних досліджень доводиться, що емоційне задоволення, насолода необхідні для нормальної життєдіяльності людини, оскільки це так, постійно існував пошук засобів задоволення цієї потреби. Цей суттєвий мотив у фольклорній творчості ще не усвідомлений, але присутній завжди. Діяльність, яка направлена в ній на емоційне насичення – це гармонійний світ, в якому сплелися слідування багатовіковим традиціям, образи національного світобачення, належність роду, в той самий час відчуття себе творчою істотою і це без відриву від реалій, без спроби щось змінити, чи дати свою оцінку” [10, с.75]. У народній творчості формується особлива функція мистецтва як емоційного запрошення до певних переживань. Той кордон, який дозволяє доторкнутися двом реальностям: світ, у якому ми існуємо, частиною якого себе відчуваємо та реальність іншого рівню, відчуті й зрозуміти яку було б неможливо, аби вона не заглиблювалась емоційним корінням у повсякденну свідомість. У фольклорі ми спостерігаємо «вибух емоцій, вони – важлива складова повноцінного буття, а їх відсутність негативно відбивається на взаємовідносинах людей у суспільстві.»[10, с.68] Тому спрямованість кожного до певних переживань, які визначаються характером обраного людиною твору, один із важливих факторів у вирішенні протиріч повсякденного життя.

Існує також і зворотній зв’язок: нейтралізувати проблеми, які виникають внаслідок дисгармонізації емоційної сфери людини, попередити соціальні результати цих проблем, тобто регулювати емоційне життя суспільства. Сьогодні цю функцію виконує масова культура. Саме чуттєва конкретність творів художньої культури, які презентують засоби масової комунікації, робить їх масимально доступними адресату. Такі твори розраховані на публіку, обмежену у сприйнятті багатьма соціальними факторами, один із яких – фактор часу. Ритм життя емоційно виснажує людину, диктує певні умови існування мистецтва. В контексті зняття психологічної, емоційної напруги, що є необхідною умовою життєдіяльності, а також орієнтація людини у стандартних ситуаціях сучасного життя, постає спадковість масової культури і фольклорної

творчості. Форми масової культури регулюють інформаційне забезпечення культурними та соціальними відомостями, які адаптують людину у суспільстві. Наслідування функцій фольклору у структурі ЗМІ простежується також у інших аспектах. Засобами масової інформації створюється певна система, яка визначає соціальні ритми: від буденного до святкового. Методами міфотворчості організується інформаційна структура, у яку вводиться «розпечена стихія суспільної свідомості»[4, с.13]. ЗМІ, зокрема телебачення, репрезентують у відповідний час, зручний для реципієнта, події реального життя (документальні, хронікальні, інформаційні програми) у різних часових вимірах – теперішній час, або анотовані події тижня, року та ін. Оскільки людина стає «свідком» цих подій в її реальному часі, тому у будь-якому іншому варіанті цей різночасовий, різнопросторовий інформаційний потік міг би її дезорієнтувати. Проте, завдяки чіткій структурі передач, програмність якої залишається тривалий час незмінною, події сприймаються окремими «порціями», а формат передачі стає орієнтиром у виборі тих часових і просторових інтервалів, що можна подолати засобами масової інформації. Таким чином, реципієнт отримує подвійну ілюзію: по-перше, максимально повної (на вибір реципієнта) проінформованості у подіях всього світу із змістом вчорашнього дня та анонсом на майбутнє і по-друге, ілюзію стабільності, оскільки при всій політичній, економічній, соціальній нестабільності, інформація сприймається адаптовано до збалансованого ритму масової культури. Завдячуючи цьому в житті людини наче пульсують події навколишнього світу, але у тому ритмі, що заданий та контролюється засобами масової інформації, та у якому існує сама людина. Щодо святкового часу, то, по-перше, домінуюча більшість святкових, урочистих подій стають публічними завдяки ЗМІ та мають свої текстуальні рішення у форматі телебачення ; по-друге, особлива можливість зробити час нелінійним, калейдоскопічним (навіть карнавальним – М.Бахтін) також набувається засобами масової культури: співіснування багатьох телеканалів, розважальних передач, місць для розваг і відпочинку.

Зростаючий вплив масової культури на соціокультурну ситуацію сучасності, обумовлює той факт, що масова культура поступово стає сучасним типом духовного виробництва і трансляції духовних цінностей. Традиційною стала точка зору на масову культуру як течію, пов'язану із послабленням морального статусу цивілізації. Демократизація цінностей розглядається як „процедура їх зведення до низькопробної продукції, яку створюють ремісники на потребу нерозвиненої маси”. Проте, якщо наведене ствердження цілком виправдане, стосовно масової культури на ранніх етапах її функціонування в ХХ столітті, коли комерційна по суті, орієнтована на пасивне споживання, вона була стандартна за змістом і формою, то сьогодні масова культура повинна сприйматися як професійна сфера постачання різноплощинної на рівні естетичних запитів „художньої продукції”, що засвоїла арсенал мистецтва та перебуває у постійному пошуку форм втілення своїх можливостей. Непорушними залишаються її комерційна платформа, яка функціонально забезпечується гедоністичною, розважальною природою переважаючої кількості творів масової культури, також міфотворчість та гра як прийоми, які використовують методи художньої практики сьогодення.

Спрощення мистецтва до рівня жанрової однозначності, функціональної цілеспрямованості є одним із головних прийомів масової культури на першому етапі її вживлення в соціокультурну тканину суспільства. Подальший стрімкий розвиток складається не тільки на основі “розважальних” творів, більш досконалий механізм утворюється розширенням діапазону, що забезпечує споживання такої продукції в самих різних сферах. Уніфікується естетичний смак, але складається ілюзія постійно оновленого й варіативного художнього образу.

Аналізуючи специфіку і сутність масової культури як художнього фону сьогодення, виділення окремих етапів її становлення, чи різноплощинна постановка проблеми (масове суспільство, масова свідомість, масова комунікація) не виявить тих досконалих соціальних механізмів, якими володіє масова культура на початку третього тисячоліття. Її саме визначення лишається

у вжитку здебільшого тому, що не існує синонімічної заміни. Але це так само вірно, як вірно розраховувати, що можливо впізнати дорослу людину за фотографією немовля. Змінилися сутнісні риси й збагатилися функції масової культури. Якщо до недавнього орієнтація була на малоосвітчені прошарки населення, то вже зараз й сама освіта не обходиться без засобів, які моделює масова культура.

Сучасні форми масової культури моделюються з урахуванням тих стосунків, що склалися між “передавачем” (ЗМІ) й “приймачем”(реципієнт) масової культури. Принциповим сьогодні є те, що вони розглядаються як “рівно активні у визначенні загальної структури діалогу”[6]. Ситуація гри рівноправних “партнерів” ускладнюється тим, що новітні засоби масової комунікації соціально замкнули людину на собі. Сприймати їх сьогодні тільки як види мистецтва чи засоби масової комунікації, які є носіями масової культури, дещо невірно. Оскільки без них сучасна людина “недосоціальна”, масова культура вже діє не з зовні, а з середини стосунків між нею й людиною в тому розумінні, що постійно заключає різного роду “контракти” відповідні різним новим характеристикам. Ці стосунки мають телевізійне текстуальне свідоцтво у формі ідеального «образу віщателя» й ідеального образу того, до кого звертаються, а процес активізує емпіричний об’єкт віщання. Нові висококонкурентні стратегії розробляються з урахуванням того, що стосунки між телевізійною станцією і телеглядачем іноді більш важливі, ніж сам зміст передач. Поступово гра як принцип, за яким змодельоване й продовжує утворюватися велика кількість художньо-публіцистичних програм (теле-шоу для різних за віком й інтелектуальною зацікавленістю соціальних категорій людей) переходить і засвоює інші, не такі буквальні сфери втілення. Гра, яка створює ілюзію творчості, залежності результату від кожного із нас. Вчені, які працювали в рамках програми „Критичне дослідження аудиторії” довели, що для масового глядача особлива зацікавленість художнім текстом залежить від визнання аудиторією самого факту існування „переговорного простору”. Такий підхід до аналізу художнього телебачення дає можливість з’ясувати

привабливість певних нарративних стилей і їх відповідність кожній конкретній групі людей”. Франческо Кассеті робить висновки відносно функцій художніх продуктів на телебаченні, що є оповідальна функція, яка задовольняє колективну потребу у розповідях; бардична функція, яка пов’язана з тим фактом, що художнє витікає із середини даної спільноти і призначене для неї; ритуальна функція, заснована на святковому елементі телевізійної зустрічі; й моделююча функція, яка дозволяє створити моделі для реальності і дає відповідні ключі інтерпретації.

Розглядати специфічні функції масової культури необхідно, насамперед, на прикладах телебачення, проте обмежуватися ними та досліджувати художню практику сьогодення у варіанті, який пропонують засоби масової інформації, також є неповним її охопленням і розумінням. Оскільки принципи і моделі масової культури розповсюджуються на ті мистецтва, які історично довели свою соціальну активність та можливість перебувати на авансцені художнього життя. Наприклад, принципова засада масової культури як сфери, що всебічно застосовує методи артизації художнього перевтілення реалій життя в яскраві театральні шоу, надає можливості розвитку опери. Ситуація в сучасному оперному театрі, позначилася тим, що на різних полюсах розташовуються антиопера, що пориває з традиційною оперною естетикою (хеппенінг, шоу, мультимедійні вистави) і „нормативна” опера, яка наслідує цю естетику. Опера розвивається під знаком „жанрової дифузії”, яка створює гібриди: надзвичайно розповсюджені змішані структури (опера-баллада, опера-балет, мюзікл, опуси плюралістичного театру і т.д.). Різні драматургічні рішення забезпечуються тими моделями, які постачає масова культура – принцип серійної організації, стилізація музичної мови, застосування та перетворення електронними засобами джазового матеріалу, авторської пісні, немусичних звуків – шумів тощо. Драматургічні особливості сучасної опери призначені епатувати, шокувати реципієнта, тобто мають цільові засади спільні із масовою культурою.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства феномен масової

культури значно змінився, оскільки індустрія масової культури адаптувалася до змінених, розширених потреб населення. Проте, ці зміни надзвичайно поодинокі відбуваються як процес «назустріч», як взаємодія зростання художньої, морально-етичної, комунікативної якості форм масової культури і зростання духовних потреб суспільства. Наслідки функціонування масової культури для розвитку творчих якостей особистості є невтішними. Тим більш відповідальними, осмисленими повинні стати дії людини в гуманістичному спрямуванні і розвитку власної неповторності, індивідуальності.

Ключові слова: масова культура, масове мистецтво, духовний розвиток людини, гра як феномен масової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введение в социологию искусства: Учебное пособие для гуманитарных вузов \ Дуков Е.К., Жидков В.С., Осокин Ю.В. и др.. – СПб.: Алтейя, 2001. – 256 с.
2. Культурология. Дайджест.\ Центр гуманитарных научно-информационных исследований. Ред.сост.серии: Скворцов Л.В., Галинская И.Л., Галочка М.П., Левит С.Я., Малиновский П.В. – М., 1999. – 62 с.
3. Кривцун О.А., Бойко М.Н. и др. Искусство Нового времени. Опыт культурологического анализа. – СПб.: Алтейя, 2000. – 307 с.
4. Маркова Г.И. Массовая культура: содержание и социальные функции. – М., 1996 – 294 с.
5. Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори: Перекл. з іспанської В.Бургардта, В.Сохна, О.Товстенко – К.: Основи, - 1994. – С.238-250.
6. Разлогов К.Э. Коммерция и творчество: враги или союзники? – М., 1992. – 205 с.
7. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия – М: Пргресс. – 1992. 569 с.
8. Черняк М.А. Массовая література XX века: учеб. Пособие \ М.а.Черняк. – М.:Флинта: Наука, 2007. – 432 с.
9. Шульга Р. Искусство в практиках культуры. Социокультурологический очерк. – К.: Институт социологии НАНУ; Институт философии НАНУ, 2008. –

240 с.

10. Шульга Р.П. Искусство в мире обыденного сознания. – К.. 1993. – 215 с.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Основними цілями семінарських занять є поглиблення знань, що отримані на лекціях, сприяння та розвинення у студентів навичок щодо самостійної роботи і вміння вести дискусію за темою семінару.

1. Соціокультурні особливості розвитку науки:

- соціологія науки як галузь соціології культури: її предмет і методологічний ресурс,

-гуманізація сучасної науки, її соціальний статус,

- наслідки науково-технічного прогресу: соціокультурний вектор,

-соціальні особливості розвитку сучасної української науки.

2. Соціологічні аспекти реформування освіти:

-соціологія освіти як наукова галузь, історія становлення, сучасність,

-соціокультурний зміст освіти як форми самозбереження і самовдосконалення суспільства,

-особливості Болонського процесу в Україні,

-актуальні проблеми сучасної української науки та освіти.

3. Соціологія вільного часу:

-соціологія вільного часу як галузь соціології культури,

-філософський та соціальний зміст часу,

-типологізація концепцій організації вільного часу.

4. Проблеми дозвілля в умовах нової соціокультурної реальності в Україні:

-сучасні форми та зміст дозвілля,

-пріоритетні напрями в організації молодіжних форм дозвілля,

-дозвіллевий потенціал реалізації людини,

-фестивально-концертна форма дозвілля як приклад актуального напрямку організації вільного часу.

5. Соціологія книги і соціологія читання (соціокультурний та історичний аспекти):

-соціологічний аналіз українського книгодрукування,

-книга як загальнолюдська цінність: культуротворчий аспект,

-образ сучасного читача: пріоритетні жанри, уподобання та пошук «своїх» книги.

6. Соціологія мистецтва і художньої культури:

-соціологія мистецтва як наукова галузь,

-роль рецептивної естетики (германська школа) у формуванні соціології мистецтва,

-роль генетичної критики (французька школа) в проблемному полі соціології мистецтва,

-критика як соціохудожній суб'єкт: система і процеси.

7. Соціологія різних видів мистецтва:

-соціологія літератури, музики, театру, образотворчого мистецтва, кіномистецтва.

8. Проблеми формування молодого покоління науковців та митців в Україні:

-студентство як особлива соціальна група, в якій генерується майбутня інтелігенція суспільства,

-ціннісні критерії та фактори престижу творчої професії,

-необхідність соціально-економічних змін щодо покращення ситуації міграційних настроїв майбутнього науковця (митця).

ПИТАННЯ ТА ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ГОЛОВНИХ ПРОБЛЕМ КУРСУ

Питання

Цей учбово-інформаційний блок дозволяє оптимізувати процес вивчення та засвоєння студентами навчального матеріалу. Питання, сформульовані в даному блоці, виконують функцію певних орієнтирів, допомагають студентам здійснювати самоконтроль під час вивчення матеріалу, зосередитися на головних тезах кожної теми, а також більш адекватно оцінювати ступінь підготовки.

1. Охарактеризуйте головні аспекти соціології культури у системі соціологічного знання.
2. Вкажіть напрямки розвитку сучасної соціології культури.
3. Визначте структуру та галузі соціології культури.
4. Назвіть основні методи соціології культури.
5. Наведіть приклади об'єктів соціологічного вивчення культурної діяльності.
6. Поясніть соціальний і культурний досвід та їх основні ознаки у контексті вивчення суспільства.
7. Назвіть поняття-показники та вкажіть їх інструментальну роль в соціології культури.
8. Проаналізуйте сучасні особливості культурної реальності в Україні.
9. Розкрийте основні ідеї соціології культури Альфреда Вебера.
10. Поясніть особливості культури і суспільства в соціологічній теорії Ганса Фрайера.
11. Вкажіть, в чьому полягав вплив Франкфуртської школи на соціологію культури.
12. Який методологічний зміст соціології символічних форм П'єра Бурдьйо щодо соціології культури?
13. Назвіть основні методи виявлення культурих явищ та процесів.

14. Розкрийте поняття якісних та кількісних показників в соціології культури.
15. Вкажіть головні проблеми науки, техніки і суспільства з точки зору соціології культури.
16. Охарактеризуйте етапи розвитку соціології міста.
17. Розкрийте актуальність етносоціологічних досліджень щодо сучасної культурної ситуації в умова глобалізації.
18. Назвіть предмет дослідження соціології науки.
19. Розгляньте соціологію освіти в історії її становлення.
20. В чому особливості процесу урбанізації в Україні?
21. Зробіть словник термінів (частотний словник) з напрямку «соціологія дозвілля».
22. Що являє собою фестивальне дозвілля з точки зору його соціокультурного значення?
23. Який суспільний зміст соціокультурного процесу взаємодії «книга – читач»?
24. Молодіжне дозвілля, його ціннісний зміст. В чому він полягає?
25. Що таке культурна політика держави? Назвіть її основні напрями.
26. У чому особливості культурної ідентифікації?
27. Охарактеризуйте міжгалузеві зв'язки соціології мистецтва.
28. У якій проблематиці сформувалася методологічна взаємодія соціології мистецтва і рецептивної естетики?
29. Як Ви зрозуміли феномен творчості? Назвіть основні види творчості, поясніть різницю між ними.
30. Вкажіть функції масової культури.
31. Сформулюйте негативні і позитивні риси масової культури.

Тематика контрольних завдань

Контрольні завдання є необхідним компонентом навчального процесу. Основною ціллю контрольних завдань є перевірка знань, що були отримані студентами під час лекційної, семінарської, самостійної роботи над

тематичним матеріалом дисципліни та реалізація здатностей, умінь і навичок, формування яких передбачено навчальною програмою.

1. Основні етапи становлення соціології культури.
2. Формування специфіки соціології культури в гуманітаристиці.
3. Об'єкт, предмет, мета і завдання соціології культури.
4. Міждисциплінарні зв'язки і сучасна проблематика соціології культури.
5. Представники соціології культури в українській науковій думці.
6. Тема соціокультурної динаміки у контексті соціології культури.
7. Наукові підходи вивчення соціальної реальності.
8. Проблема взаємодії культури та суспільства.
9. Соціальна система освіти та науки як форма самозбереження суспільства.
10. Зміст концепту «повсякденність» у контексті проблеми соціальної реальності.
11. Соціологія культури у системі соціологічного знання.
12. Напрямки розвитку сучасної соціології культури.
13. Структура і типи культур.
14. Основні методи виявлення культурних явищ та процесів.
15. Об'єкти соціологічного вивчення культурної діяльності.
16. Соціальний та культурний досвід та їх основні ознаки.
17. Соціально-практична природа функцій культури.
18. Поняття-показники та їх інструментальна роль в соціології культури.
19. Сучасна українська культурна реальність.
20. Проблема створення культурного моніторингу.
21. Місто як соціокультурний феномен. Основні типи міст.
22. Об'єкт і предмет соціології культури села. Культурне становлення на селі.
23. Збереження та розвиток культури села в аспекті значення української ментальності.
24. Основні концепції етносоціології.
25. Внесок М.Грушевського у формування українознавства.

26. Виміри соціокультурної трансформації в Україні.
27. Молодь як соціальна цінність.
28. Молодіжна субкультура як форма самозбереження культурної ідентифікації.
29. Студентство як авангард молоді.
30. Вимоги науки до системи освіти.
31. Соціологічна характеристика реформ в освіті.
32. Місце і роль вільного часу в системі соціального часу.
33. Зміст дефініції „культура вільного часу”.
34. Предмет і об'єкт соціології художньої культури.
35. Основні завдання соціології естетичного виховання.
36. Завдання і функції соціології художньої літератури
37. Особливості функціонування української художньої літератури в сучасних умовах.
38. Основні віхи становлення соціології музики.
39. Суб'єкти музичної культури та типи відносин між ними.
40. Театр у системі художньої культури.
41. Специфіка соціології театру та її місце у соціології мистецтва.
42. Сучасний український театральний глядач і його естетичні смаки та орієнтації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

Основну літературу складають підручники і навчальні посібники, звертаючись до яких студент поглиблює свої знання по різних напрямках соціології культури.

1. Культура – суспільство – особистість: Навчальний посібник \ за ред. Л.Скокової. – К., 2006. – 396 с.
- 2.Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие. – М., 2000. – 432 с.
3. Михайлова Л.И. Социология культуры: Учебное пособие. – М., 1999. – 232 с.
4. Соціологія культури: Навч.посібник.// О.М.Семашко, В.М.Піча, О.І.Погорілий та ін. – К.:”Каравела”, Львів: „Новий світ – 2000”, 2002. – 334 с.
- 5.Квасова И.И. Социология культуры: Учеб.пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2005. – 182 с.
- 6.Ирхин Ю.В. Социология культуры: учебник – М.:Экзамен, 2006. – 525,(3) с. – (Учебник для вузов).
- 7.Лобанова А.С., Грабовець І.В., Кучерявенко Л.В. Соціологія культури: Навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – 131 с.
- 8.Західноєвропейська теоретична соціологія ХХ століття. Култаєва М.Д., Шеремет І.І., за ред. Бакірова В.С. Х., 2003. – 296 с.
- 9.Голицын В.А., Петров В.М. Социальная и культурная динамика: долговременные тенденции (информационный поход). М.: КомКнига, 2005. - 272 с.
- 10.Кравченко С.А. Социология модерна в динамически меняющемся мире: монография – М.: МГИМО –Университет, 2007.-264 с.
11. Пилипенко В.Є., Попова І.М., Танчер В.В. та ін.. Спеціальні та галузеві соціології: Навч. Посіб. 2-е вид. – К.: ПЦ»Фоліант», 2007. – 451 с.
- 12.Ерасов Б. Социальная культурология. – М.,1996.

13. Луков В.А. Социальное проектирование: учеб.пособие. – 7-е изд., - М.: Изд-во Московского гуманитарного университета: Флинта, 2007. – 240 с.
14. Маршак А.Л. Социология культурно-духовной сферы. М.: Издательство гуманитарной литературы. 2007. 424 с.
15. Переверзев М.П., Косцов Т.В. Менеджмент в сфере культуры и искусства: Учеб.пособие / Под. ред.. М.П.Переверзева. – М.: ИНФРА –М, 2007. – 192 с. – (Высшее образование).
16. Санкин Л.А. Социально-культурная деятельность: Теория и методика организации деятельности общественных объединений: учеб. Пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУП, 2006. – 336 с.(Б-ка Гуманит.ун-та; Вып.29).

Рекомендована література

Рекомендована література підбрана і збалансована у такий спосіб, щоб студент міг організувати свою індивідуальну, самостійну роботу у різних тематичних блоках соціології культури.

1. Адорно Т. Введение в музыкальную социологию. – М., 1982.
2. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб.наук.праць – К., 1998.
3. Безклубенко С.Д. Українське кіно: Начерк історії. – К., 2001. – 170 с.
4. Бурдые П. Практический смысл. – М., 2000.
5. Вебер А. К вопросу о социологии государства и культуры // Культурология XX век: Антология. – М., 1995. – с.497-539.
6. Возрождение городов через культуру. Институт «Открытое общество» (Фонд Сороса). – СПб., 2000.
8. Волков Г.Н. Социология науки. – М., 1986.
9. Вопросы социологического изучения театра. – Л., 1979.
10. Восточная Европа: Национальные культуры в контексте глобализации и интеграции: Сб. обзоров и реф. / РАН. ИНИОН. Центр науч.-информ. Исслед. Глобал. И регионал проблем; Редкол.: Игрицкий Ю.И. (отв.ред) и др. – М., 2005. – 132 с.
11. Гендер и культура. – К., 2001.

12. Голобуцький П.В. Соціологічні аспекти українського книгодруку: історія і сучасність // Проблеми соціології. – К., 1992. – Вип.1.
13. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. – К., 1993.
14. Гуревич П.С. Культурология. – М.:Знание, 1996. – Гл.ХІІ.
15. Гущина А.Э. Социальное регулирование культурной деятельности // Совершенствование управления развития культуры. – Свердловск, 1981.
16. Державна програма „Культура. Просвітництво. Дозвілля”. – К., 1995.
15. Євтух В.Б., Молчанов М.О., Суглобін С.Г. Концепція етнополітичних досліджень в Україні.– К., 1992.
16. Етносоціальний розвиток в Україні (терміни, визначення, персоналії). – К., 1993.
17. Жидков В.С. Культурная политика и театр – М., 1995.
18. Жидков В.С. Перестройка системы управления в сфере культуры: Конспект лекций. – М., 1988.
19. Життя етносу: соціокультурні нариси. – К., 1997.
20. Ігнатенко М. Читач як учасник літературного процесу. – К., 1980.
21. Іконникова С.Н. Социология молодежи и проблемы воспитания. – Л.: ЛГИК, 1988.
22. История социологии в Западной Европе и США. – М., 1999.
23. Квитка К. Вопросы музыкальной социологии // Квитка К. Избранные труды: В 2 т. – М., 1972. – Т.2.
24. Кищенко Г.І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді у сфері вільного часу // Соціологія художньої культури – К., 1992.
25. Книга и чтение в зеркале социологии. – М., 1990.
26. Культура управління: Навч. Посіб./ П.Е.Герчанівська, К.М.Левківський, І.І.Федорова. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2005. – 152 с.
27. Массовая литература XX века: учеб.пособие / М.А.Черняк. – М.:Флинта: Наука, 2007. – 432 с.

28. Лобанова А.С. Социально-философские аспекты здорового образа жизни в техногенном обществе.- Актуальні проблеми духовності:Зб.наук.праць.- Вип.4. - Кривий Ріг: ІВІ, 2002.- С.258-264.
29. Лобанова А.С. Соціологічна рефлексія: пошук ціннісно-раціональної парадигми наукового пізнання сучасності.- Актуальні проблеми духовності:Зб.наук.праць.- Вип.8. - Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007.- С.319-329.
30. Лобанова А.С. Социальная мимикрия: морально-эстетический аспект.- Актуальні проблеми духовності:Зб.наук.праць.- Вип.2. – Київ - Кривий Ріг, 1997.- С.365-367.
31. Національна культура в сучасній Україні. – К., 1995.
32. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К., 1994.
33. Орлова Е. Городская культурная среда и человек. – М., 1987.
34. Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1998.
35. Пашутинський Є.К. Посадові інструкції: Освіта, культура, мистецтво. (Кадри підприємства). – К.: КНТ, 2006. – 240 с.
36. Піча В.М. Вільний час: тенденції і проблеми розвитку. – К., 1992.
37. Победа Н. Социология культуры. – Одесса, 1998.
38. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности: Учебное пособие. 2-е изд. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2007. 281 с.
39. Скуратівський В.А. Етносоціальна культура як саморегульована система. – К., 1993.
40. Современная западная социология науки. – М., 1988.
41. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. – М., 2000.
42. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992.
43. Сохор А. Вопросы социологии и эстетики музыки: Сб.ст. – Л., 1980.
44. Социология города: Социологический словарь. – М., 1991.
45. Социология молодежи. – СПб., 1996.

46. Социология: Энциклопедия \ Сост. А.А.Грицанов, В.Л.Абушенко, Г.М. Евелькин и др.- Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
47. Теоретическое основание культурной политики. – М., 1996.
48. Українська художня культура за ред. І.Ф.Ляшенка. – К., 1996.
49. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.. 1992.
50. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму \ Пер. с фр. и вступ. ст. Г.К.Косикова. – М.: Издательская группа «Прогресс», 2000. – 536 с., илл.
51. Чечель Н.П. Повертаючи стиль: філософсько-антропологічний дискурс української видовищної і драматичної культури від початків до XVIII ст. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2004. – 240 с.
52. Яковсон Л.И. Роль государственного управления в сфере культуры // Социально-экономические проблемы развития культуры. – М.: Гипроттеатр, 1989.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Наведені нижче терміни не є повним, вичерпним переліком всіх слів, які складають понятійну основу соціології культури. Вони лише частково дають можливість зорієнтувати студента у значному обсязі спеціалізованої термінології. Систематизація цих категорій переслідує, насамперед, навчальну мету. Під час опрацювання різних тематичних блоків, слід навчити та заохотити студента до самостійної роботи по складанню частотного словника (словника-мінімуму основних термінів дисципліни). Ця форма роботи є корисною також у поєднанні із опрацюванням першоджерел. Використання спеціальної термінології і аргументоване посилання на концепції авторів напрямку соціології культури, буде сприяти розвитку професійних навичок майбутнього соціолога.

Акультурація – в соціальних науках – процес змін матеріальної культури, звичаїв та вірувань, що відбуваються за умов безпосереднього контактування і взаємовпливі різних соціальних і культурних систем.

Актуалізація – (лат. actualis – діяльний) – по-перше, дія, спрямована на адаптацію будь-чого до умов конкретної ситуації, по-друге, в суб'єктивно – ідеалістичному вченні – абсолютизація принципу діяльності і ототожнення реальності з активністю суб'єкта, по-третє, в методологічному аспекті – використання актуалістичного методу (порівняльно-історичного), по-четверте, в герменевтиці, форма розуміння тексту на рівні його інтерпретації, яка передбачає виділення характеристик тексту, що співвідносяться із смисловими структурами реципієнта. Існують інші тлумачення актуалізації, зокрема в математичній логіці, політиці, дипломатії.

Аудиторія – спеціальний соціологічний термін, який визначає стійку (незмінну) групу людей, яка виникає на основі спільних інформаційних потреб, інтересів, а також способів і каналів задоволення цих потреб.

Біографічний метод у соціології (анг. biographical approach, biographical perspective) – мультиметодологічний підхід, який розвивається в етнографії, соціології і психології. Цей метод спирається на якісну дослідницьку

парадигму. Біографічний метод спрямований на дослідження «історії» індивідуального життя людини, с акцентом на суб'єктивному баченні індивіда подій власного життя і соціальної реальності. Біографічний метод також плідно використовується в аналізі феномену творчості.

Верифікація (пізньолат. *verificatio* – підтвердження) – логіко-методологічна процедура встановлення істинності наукової гіпотези на основі відповідності емпіричним даним (пряма та безпосередня верифікація) або теоретичним положенням (непряма верифікація).

Габітус – цілісна система диспозицій сприйняття, оцінювання, класифікації та дій, результат досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур, яка має неусвідомлений характер.

Геополітика – поняття, яке введено до західноєвропейської інтелектуальної традиції шведським вченим Р.Челленом (1846-1922) у контексті його спроб визначити основні характеристики оптимальної системи управління для формування «сильної держави». Насамперед, геополітика надає теоретичні засади реконструювання взаємозв'язку і взаємообумовленості державної політики і географічного положення країни, її етнологічних, історичних і соціокультурних факторів. Геополітика використовується як міждисциплінарне поняття.

Глобалізація – термін для визначення ситуації змін всіх проявів життя суспільства під впливом загальносвітової тенденції до взаємозалежності та соціальної, культурної, економічної та інших аспектів відкритості.

Глобальні проблеми сучасності – про поле, яке відображає сукупність життєво важливих проблем людства і узагальнену характеристику важливих напрямків розвитку суспільства і його майбутнього. Існують різні групи глобальних проблем сучасності, зокрема інтерсоціальні проблеми взаємовідносин «людина – суспільство»; «людина – суспільство – природа».

Громадянське суспільство – поняття, яке використовується в гуманітарних науках, його зміст розглядається як цілісність, сукупність неполітичних і неполітизованих духовних і економічних відносин у суспільстві. Громадянське

суспільство – сфера самореалізації людей, захищена відповідними правовими нормами від будь-яких проявів односторонньої регламентації їх діяльності з боку держави і її органів. Проте, сучасне розуміння громадянського суспільства пов'язане із тим, що отримання свобод людини можливе не через дистанціювання суспільства і держави, а шляхом конституювання надійних каналів взаємодії, тобто держава має стати найвпливовішою і оперативною організацією у правах людини.

Детермінізм культурний – підхід, який є властивим соціологічним і соціально-філософським моделям суспільства, згідно з культурним детермінізмом культура виступає визначальним фактором соціального розвитку, а також є самодостатнім елементом у ієрархії сфер суспільного життя.

Дискурс – (франц. discours – речова мова) в широкому сенсі – складна єдність мовної практики і екстралінгвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту (тобто тих, що «повідомляють» (маніфестують) про учасників комунікації, їх мету, умови створення і сприйняття повідомлення). Дискурс виступає вербальною формою об'єктивації змісту свідомості, що регулюється домінуючим у соціокультурній традиції типом раціональності.

Ідентифікація – (лат. identificare – ототожнювати) встановлення співпадіння об'єктів, процедура впізнання, ототожнення.

Індустрії культури – термін, який недостатньо визначений за своїм обсягом (у контексті соціології культури його вперше використовує Т.Адорно), і який зазвичай використовується для описування організацій, які беруть участь у виробництві популярної культури, тобто телебачення, радіо, книг, журналів і газет, популярної музики тощо.

Інновація культурна – механізм формування незвичайних (не традиційних, особливих) культурних продуктів, що забезпечують динамічний розвиток конкретного типу культури.

Інтелігенція – суспільний прошарок людей, які професійно займаються розумовою працею. Специфічні риси інтелігенції пов'язані із трьома

факторами: професійні знання, особливості психологічної організації і здатність до критичного аналізу (Г.І.Наан). Виток суспільного значення і впливу інтелігенції – це знання (носіями яких є цей суспільний прошарок) у якості одного із головних компонентів могутності суспільств.

Інформаційне суспільство – поняття модернізованої парадигми філософії історії і соціальних дисциплін, відповідно до якої кожне суспільство проходить наступні фази свого розвитку: - аграрне (до індустріальне, традиційне); сучасне (індустріальне) та постсучасне (постіндустріальне, інформаційне). Інформаційне суспільство розглядається як якісно новий період розвитку цивілізації.

Інформаціональне суспільство – термін, який вводить М.Кастельс у праці «Інформаціональна епоха», на протипагу поняття «інформаційне суспільство». На думку автора, останнє говорить лише про роль інформації як «переданих знань», але в такому розумінні інформація «має критичну важливість для всіх суспільств». На протипагу цьому терміну інформаціональне суспільство належить до атрибуту «специфічної форми соціальної організації, у якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, генерування, обробка і передача інформації стають фундаментальними джерелами виробництва і влади». Визначальним для інформаціонального суспільства стає «вплив знання на саме знання як головне джерело виробництва».

Контркультурою називається культура, яка знаходиться в стані відкритої конфронтації по відношенню до пануючої культури (термін контркультура був введений американським соціологом Т.Роззаком, який вивчив в 60-ті рр. ХХ ст. нетрадиційну поведінку молоді Заходу відносно політики, праці і сімейного життя). Характерними рисами контркультури були критика репресивності сімейного життя, заклики надати людям можливість “робити те, що вони хочуть”, експерименти з різними наркотиками і пропаганда сексуальної свободи.

Культурна політика (англ.еквівалент cultural policy) – поняття

використовується з 1970-х років насамперед в соціології культури та прикладних соціальних дослідженнях для визначення ролі і функції державної влади у сфері культури і мистецтва. Концептуальної і термінологічної однорідності у визначенні культурної політики не існує. Так, наприклад, у Великобританії замість терміну «cultural policy» використовується термін «arts policy» - «політика у сфері мистецтв». Проте, попри понятійні розбіжності існують чіткі тенденції, основні принципи і підходи культурної політики як державної стратегії управління культурою.

Культурні дослідження – це галузь досліджень на перетині соціальних і гуманітарних наук (культурології, філософії культури, історії, мистецтвознавства, етнографії, антропології та ін.). Інтерес культурних досліджень спрямований на різні сфери від економіки індустрій культури до літературно-критичного аналізу телевізійних програм.

Культурний капітал – це міра засвоєння індивідами пануючої культури в суспільстві в процесі освіти і самоосвіти.

Культурний етноцентризм означає прагнення оцінювати інші культури з позиції своєї власної культури. Етноцентризм зв'язаний з ксенофобією – страхом і неприязню до чужих поглядів і звичаїв.

Культурним релятивізмом називається точка зору, згідно якої культуру можна зрозуміти лише на основі аналізу її власних цінностей, в її власному контексті (У.Самнер) і як єдине ціле (Р.Бенедикт). Культурний релятивізм сприяє розумінню тонких відмінностей між близькими культурами.

Масова культура (або популярна культура) – це культура, сутність якої полягає в тому, що вона створюється з метою споживання, для розваг. Вона є масовою за обсягом, тобто за охопленням аудиторії, і за часом, тобто виробляється постійно, кожного дня. Ідея масової культури виникає ще в 20-их роках ХХ століття в межах концепції масового суспільства. Критики масової культури, наприклад, представники Франкфуртської школи, визначають її як тривіальну: комерціалізовану і пасивну.

Міський культурний простір – сфера функціонування міської культури як

складної підсистеми механізмів міської організації, основна функція якої полягає у відтворенні і оновленні міського образу життя.

Молодіжні субкультури, які часто розглядаються як девіантні, розвиваються на основі прийняття молоддю своєрідних стилів в одязі і музиці, які відрізняють її від інших членів суспільства. Деякі соціологи розглядають таку практику як вираз опозиції пануючій культурі. Серед найбільш важливих причин появи молодіжної культури можна вважати: зростання доступних для молоді випадкових доходів і збільшення періоду між дитинством і зрілістю, часто викликане більш пізнім закінченням школи.

Національний характер – сукупність найбільш стійких психологічних якостей, сформованих у представників нації в певних природних, історичних, економічних і соціально-культурних умовах її розвитку. У відповідності до використаних методів аналізу, інтерпретації і збору матеріалів у дослідженні національного характеру, виокремлюють: культурно-історичний, етнографічний і психологічний підходи.

Повсякденність (нім.alltaglichkeit) – термін, який запропонував А.Шюц для соціологічної концептуалізації поняття «життєвий світ», яке ввів до наукового вжитку (феноменологія) Е.Гуссерль. Шюц використав термін «повсякденність» для понятійного відображення інтерсуб'єктивної реальності, яка має значення для соціальних акторів як репрезентація цілісності світу людського буття, яка постійно відтворюється ними в своїх практиках через процедури інтерпретації і типізації значень.

Субкультура – система цінностей, установок, способів поведінки і життєвих стилів певної соціальної групи, яка відрізняється від пануючої в суспільстві культури, хоча і пов'язана з нею. В сучасному суспільстві існує багатоманітність таких субкультур (це культури різних соціальних груп: вікових, професійних, територіальних, поселенських і т.д.), однак, в соціології це поняття знаходить найбільше застосування при дослідженні девіантності. Наприклад, вважається, що завданням деліквентних або злочинних субкультур є розв'язання проблем, з якими стикаються їх члени. В приналежності до

субкультури вони вбачають деяку компенсацію своєї “невдачі” у суспільстві.

Тезаурус - це повний систематизований комплекс інформації (знань) та установок в тій чи іншій сфері життєдіяльності людини, які дозволяють їй орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях. Оскільки для всіх нас крім об’єднуючої системи цінностей (відповідно до часу, місця, етно-національних, мовних, релігійних засад культури) існують значні розбіжності між "внутрішніми світами" різних людей, їх життєвими уподобаннями. Тезаурус відображає ієрархію суб’єктивних уявлень про світ, створює образ дійсності.

Ціннісні орієнтації – елементи внутрішньої структури особистості, сформовані і закріплені життєвим досвідом індивіда в ході процесів соціалізації і соціальної адаптації, ці елементи структури є способом обмеження дійсно значущого і незначущого в житті людини, через сприйняття особистістю певних цінностей, що усвідомлюють в якості меж смислів, цілей життя, а також засоб їх реалізації.

Штучний інтелект- метафоричне поняття щодо визначення системи створених людьми засобів, які відтворюють певні функції людського мислення. Професійний статус поняття «computer science» (дослівно: «комп’ютерної науки) набув легітимності в науковому дискурсі під час першої Міжнародної об’єднаної конференції по даних проблемах (м.Вашингтон, 1969 р.).

Якість життя – узагальнююче поняття, яке відображає якісний рівень і різноманіття тих матеріальних і духовних потреб, які здатна задовольнити людина в умовах певного суспільства. Попри весь діапазон рівнів якості життя в межах одного соціуму, є можливим виділення середньостатистичної якості життя (її «медіани»), яка визначається економічним і культурним потенціалом суспільства.

ДОВІДНИК ПЕРСОНАЛІЙ У РЕТРОСПЕКТИВІ СОЦІОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ

Адорно Візенгрунд (Wiesengrund – Adorno) Теодор (1903-1969) – німецький філософ, соціолог, музикознавець, композитор. Один із провідних представників Франкфуртської школи, зробив вагомий внесок в естетику модернізму. Важливу частину теоретичної спадщини становить філософська критика культури. Масове комерційне мистецтво, на думку вченого, спотворює мислення людей до рівня, на якому критичне мислення опиняється під загрозою зникнення.

Бек (Beck) Ульріх (нар. У 1944 році) - автор теорії суспільства ризику. Автор підтримує ідеї щодо недетермінізму і нелінійному розвитку. У.Бек вважає, що ризики сучасного суспільства не пов'язані з минулим. Вони насамперед пов'язані із небезпеками сучасного і майбутнього. Вчений зазначає, що ризики сучасного суспільства увійшли у протидію із орієнтацією людей на індустріальні соціокультурні цінності, на логіку формування раціональності, згідно якої спрямованість до збільшення добробуту є раціональним. Подальше збільшення виробництва неминуче призведе до зростання ризиків.

Бен'ямін (Benjamin) Вальтер (1892-1940) – німецький соціальний філософ та історик культури. Його праці були видані лише через 20 років після трагічної загибелі автора. У роботі «Твір мистецтва у добу технічної відтворюваності» (1936) В.Бен'ямін звертається до методології К.Маркса та переглядає традиційне трактування мистецтва. Автор вказує, що можливість відтворювати художній твір, яка виникла з розвитком фотографії і кіно, створює принципово нову ситуацію в культурі. Ритуальні риси, що первинно пов'язували мистецтво із релігією, культом, втрачають своє значення. Мистецтво базується вже не на ритуалі, а на політиці. У сучасну добу центральною характеристикою стає виставкова цінність, здатність твору мистецтва бути продуктом масового споживання.

Бергер (Berger) Пітер Людвиг (нар.1929 р.)- американський соціолог, провідний представник феноменологічної соціології знання. Теоретична

концепція П.Бергера синтезує соціологічні традиції, що починаються ще з М.Вебера і Е.Дюркгейма, феноменологічно орієнтовану соціологію А.Шюца і символічний інтеракціонізм Дж.Г.Міда. У праці «Соціальне конструювання реальності» (1966 р у співавторстві із Т.Лукманом) П.Бергер визначає людську реальність як реальність соціально сконструйовану та приділяє особливу увагу дослідженню взаємозв'язку між інститутами і «символічним універсумом» у формі науки, мистецтва, філософії і релігії.

Бурдйю (Bourdieu) П'єр (1930-2002) – французький соціолог, представник постструктуралізму. Концепція автора має декілька центральних понять, серед яких – «габітус». Терміном «габітус» характеризується динамічний соціальний ряд, який організовує поведінку людини (комплекс звичок, реакцій). Його формування має соціальну природу – система виховання, особливості культурних норм, тощо. Інші категорії, що розробляє П.Бурдйю, - це «поле» і «капітал». Щодо останнього, крім економічного виду капіталу, автор розглядає соціальний (знайомства), символічний (престиж) та культурний (освіта).

Вебер (Weber) Альфред (1868 – 1958) – німецький філософ, соціолог, економіст, намагався створити нову науку – соціологію історії і культури, яка б поєднувала весь матеріал історії і пізнання сучасності. Така наука, на думку автора, повинна бути емпірично інтуїтивною. Захоплюючись ідеями О.Шпенглера, А.Вебер спирається на основні категорії «культура» і «цивілізація», розглядаючи світ у його багатоманітті, динамічних змінах і взаємозв'язках, у періоди злетів та падінь.

Вебер (Weber) Макс (Карл Еміль Максиміліан) (1864-1920) – німецький філософ, соціолог, культуролог. Методологічні принципи веберівської соціології тісно пов'язані із теоретичною ситуацією суспільствознавства кінця XIX століття (є певні особливості щодо впливу ідей Дільтея та неокантіанців). Автор розмежовує два акти: відношення до цінності і оцінювання. Якщо перший акт перетворює наше індивідуальне враження в об'єктивне судження, то другий акт не виходить за межі суб'єктивності. Наука про культуру, суспільство і історію повинна, на думку М.Вебера, бути так само вільна від

оціночних суджень, як і наука про природу. У поглядах вченого культура є рівноправною частиною соціальної системи і бере участь разом із економікою у формуванні соціальних відносин, проте у культурі є своя власна логіка розвитку.

Дільтей (Dilthey) Вільгельм (1833-1911) – німецький філософ, психолог та історик культури. Автор спрямовує свої зусилля на обґрунтування відмінностей «науки про дух» і «науки про природу». Наполягаючи на принциповій різниці наук, які досліджують неживі предмети, та наук про вчинки людей, автор розробляє методологічні особливості «науки про дух». В цьому аспекті В.Дільтеєм були створені «розуміюча психологія» і «розуміюча соціологія».

Дюркгейм (Durkheim) Еміль (1858 -1917)- французький соціолог, антрополог і філософ, засновник французької соціологічної школи, перший у світі професор соціології. Погоджуючись із О.Контом про місце соціології у системі наук, доводив можливість виникнення соціології лише у ХІХ столітті, коли люди усвідомили, що необхідно самим намагатися керувати соціальним життям. Вчений наполягав на специфічності об'єкта соціології – соціальної реальності, неможливості її уявити, визначити через біопсихічну природу індивідів. Е.Дюркгейм назвав соціальні факти предметом соціології. Проблема «соціального факту» постала як базова, наскрізна щодо різних праць автора.

Зіммель (Simmel) Георг (1858-1918) – німецький філософ, соціолог і культуролог. Засновник формальної школи у соціології. Сьогодні зростає актуальність його концепції. Культуру Зіммель розуміє як результат духовної і практичної роботи, як форму життя. На думку автора, джерело творчості – особистість з її індивідуальним світоглядом.

Кастельс (Castells) Мануель (нар.у 1942 р.) – американо-іспанський соціолог, економіст. Наукова діяльність автора, починаючись з тематики соціології міста, поступово набуває тенденції у створенні концепції суспільства, соціально-економічні трансформації якого викликані впровадженням сучасних інформаційних технологій. Культуру такого суспільства М.Кастельс характеризує як «культуру реальної віртуальності», культуру, детерміновану

глобальними інтерактивними електронними системами комунікації. На думку автора ця культура має свою особливу структуру і логіку функціонування. Головною культурною колізією в новому «інформаціональному» суспільстві має стати боротьба за входження в інтегровану комунікаційну систему. М.Кастельс вивчає три форми колективних ідентичностей, в тому числі проектну ідентичність. Остання конструюється на основі будь-якого культурного матеріалу з метою зміни всієї соціальної структури. Розглянуті вченим форми ідентичності стають, на думку автора, захисним механізмом від фундаментальних загроз глобалізації.

Конт (Comte) Огюст (1798-1857)- французький філософ, соціолог, засновник школи позитивізму. На думку вченого, позитивізм є середня лінія між емпіризмом (матеріалізмом) і містицизмом (ідеалізмом). У цьому контексті ні філософія, ні інші науки не мають права на постановку питання щодо причини явищ та сутності речей. Розмірковувати слід лише на предмет того, «як?» явище відбувається. З точки зору О.Конта, «тепер, коли людський розум створив небесну фізику і фізику земну, механічну та хімічну, а також фізику органічну, рослинну, тваринну, йому залишається для завершення системи наук заснувати соціальну фізику». Відстоюючи цю нову науку, автор проголосив створення «соціології». О.Конт розглядав її у контексті фундаментальних наук. Він створив еволюційну теорію соціального розвитку, оригінальну концепцію соціальної статичності, соціальної динаміки, систему законів і принципів соціології.

Лебон (Le Bon) Гюстав (1841 -1931) - французький соціальний психолог, соціолог, антрополог. У своїй творчості спирався на соціально-психологічне осмислення історії, соціокультурних процесів і явищ, етносоціальних феноменів. Автор абсолютизує роль етнічних характеристик у розвитку цивілізації. Також надає теоретичне обґрунтування «ери мас» та загальному занепаду культури. Г.Лебон ототожнює «натовп» і «маси». Вчений акцентує: якщо людина опиняється у натовпі, відбувається зниження її інтелекту, зникає відповідальність і самостійність. Людиною можна маніпулювати через

навіювання, вона стає особливо емоційна та консервативна. Наслідки діяльності натовпу, на думку Г.Лебона, можуть виявитися як деструктивними, так і конструктивними, адже лише натовп здатен проявити найвищу відданість та безкорисливість.

Лукман (Luckmann) Томас (нар. у 1927р.) – німецький соціолог, представник феноменологічно орієнтованої соціології. В роботі «Соціальне конструювання реальності» автор розвиває ідеї А.Шюца («Структури життєвого світу») щодо потенціалу феноменологічного аналізу реальності повсякденного життя. Суспільство, за Т.Лукманом, створюється у процесі об'єктивування суб'єктів, які надалі привласнюють або інтерналізують його, що обумовлює неперервний діалектичний процес. Автор також приділяє увагу дослідженню впливу на свідомість і конструювання соціальних структур.

Луман (Luhman) Ніклас (1927-1998) – німецький соціолог, який визначив соціологію як «системний аналіз соціальних утворень». Суспільство, на думку автора, як і світ в цілому не має а ні центру, а ні надійної основи. Існуюче характеризується контингентністю – можливістю «бути по-іншому». У теорії Н.Лумана таке поняття, як «структура» фіксує раціональну регламентацію діяльності. Суспільство в інтерпретації автора є аутопойетичною системою (тобто, такою, що самовідтворюється). Структура аутопойетичної системи надає можливість цій системі самовідтворюватися в залежності від зміни умов. Таким чином структура забезпечує оновлення системи.

Мангейм (Mannheim) Карл (1893 -1947) – німецький соціолог, філософ, учень М.Вебера, один із засновників соціології знання. Концепцію автора слід охарактеризувати як культурологічна методологія вкрай широкої сфери можливих аплікації. Культурно-історичні епохи відрізняються, на думку К.Мангейма, певним життєвими домінантами. Саме вони визначають пануючий стиль культурно-історичної доби та основні «стилі мислення».

Маркс (Marx) Карл (1818 – 1883) – німецький філософ, економіст, соціолог. Одне із завдань власної наукової творчості автор бачив в об'єктивному поясненні суспільства як цілісної системи. Спосіб, на якому базувалося

пояснення К.Маркса, полягав у теоретичній реконструкції економічної структури суспільства у контексті діяльнісного підходу. Автор (у співавторстві із Ф.Енгельсом) створив соціально-філософську парадигму – історичний матеріалізм. К.Маркс також вивчав проблеми людини – відчуження та самовітчуження. Цей аспект марксистської теорії ініціював виникнення міцної інтелектуальної традиції, що обумовила зміст домінуючої парадигми людинознавства ХХ століття.

Мертон (Merton) Роберт Кінг (нар. у 1910 році) – американський соціолог. Починаючи з 1948 року запропонував програму створення теорій середнього рівня. Вони, як вважає автор, у системі структурно-функціонального аналізу дозволять ввести обмеження на теоретичні розбудови і організувати дослідницьку практику. Таким чином Р.Мертон провів стратегічну основу впорядкування понятійного апарату соціології.

Моль Авраам Антуан – фізик, філософ, соціолог, культуролог. Розробляє аспекти культурологічної концепції масових комунікацій. Колейдоскопічність у засвоєнні людиною сучасної культурної інформації призводить, на думку автора, до мозаїчності світосприйняття. А.Моль вивчає соціодинаміку культури.

Парсонс (Parsons) Толкотт (1902-1979) – американський соціолог, культуролог, автор теорії дії. Один із представників структурно-функціонального аналізу в соціології. В аспекті соціології культури особливе значення має те, як автор тлумачить саму культуру: результат суспільно-обумовлених дій на рівні двох систем: соціальної і культурної системи суспільства.

Потебня Олександр (1835-1891) – український літературознавець, психолог, лінгвіст. У багатоаспектній спадщині автора чільне місце належить розгорнутій теорії творчого процесу. Зокрема О.Потебня робить ґрунтовне дослідження творчої уяви.

Рітцер (Ritzer) Джордж (нар у 1940 р.) – американський соціолог, сфера наукових уподобань якого – теоретична соціологія, інтегральні парадигми. У 1989-1990 рр. автор очолив секцію теоретичної соціології Американської

соціологічної асоціації. Вчений вважає сучасну соціологію мультипарадигмальною наукою. Всесвітнє визнання Дж.Рітцеру принесла створена ним теорія макдональдизації суспільства.

Сорокін Пітірим (1889-1968) – російсько-американський соціолог та історик культури. Автор розглядає історію як цілісність у динамічній зміні культурних типів – суперсистем. Враховуючи, що кожна культура має своєрідні, особливі ідеї, а також загальні риси і тенденції, П.Сорокін розробляє систему, принципи якої пояснюють соціокультурну динаміку. Автор вивчає систему цінностей, що є домінантою кожної суперсистеми.

Тоффлер (Toffler) О(Е)лвін (нар.1928 р.) – американський соціолог і футуролог, наукові розробки у напрямку «надіндустріальної цивілізації». Автор у своїх працях розглядає те, що людство переходить до етапу нової технологічної зміни, тобто зміни цивілізації. Першою була аграрна цивілізація, другою – індустріальна, і нині відбувається перехід на надіндустріальну цивілізацію. Одним із симптомів цього переходу є поява нових соціальних конфліктів і глобальних проблем.

Шюц (Schutz) Альфред (1899 – 1959) – австрійський філософ і соціолог, засновник феноменологічної соціології. Філософську основу феноменологічної соціології автора складають ідеї Е.Гуссерля. Однією із центральних категорій теорії А.Шюца стає поняття життєвого світу. Окресливши важливіші парадигми і конструкти соціології, автор обґрунтував те, як повинна розвиватися соціологічна теорія.

Навчальний посібник «Соціологія культури» розроблений для бакалаврів напряму підготовки 6.030101 - «Соціологія». Розробник посібника канд. філос. наук, доц. каф. філос. НТУУ «КПІ» Покулита І.К.

У навчальному посібнику висвітлено методологічні засади наукової галузі «Соціологія культури». Наголошено на її міждисциплінарному характері. Розгорнуто представлені фундаментальні проблеми соціокультурної динаміки та підкреслено інноваційні тенденції. У посібнику приділяється увага структурно-галузевій взаємодії, теорії і практиці культурно-духовної сфери суспільства. До контексту традиційної проблематики соціології культури з питань культурної політики введено актуальні підходи сучасного управління: тезаурусне проектування та стратегії самоактуалізації особистості.

Sociology of culture

Teaching training manual highlights methodological grounds of a scientific brunch known as "sociology of culture" emphasizing its interdisciplinary character. It also gives a detailed analysis of sociocultural dynamics and its innovative approaches. The teaching training manual gives special attention to interaction of the fields constituting its structure and investigates theoretical and practical aspects of cultural and spiritual sphere of society. New actual approaches of modern management – thesaurus projecting and strategies of a person's self actualizing, have been introduced to the area of its traditional problems.

Наукове видання

Покулита Ірина Костянтинівна

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

Навчальний посібник

для бакалаврів напряму підготовки 6.030101 «Соціологія»

Відповідальний редактор: Новіков Б.В., док.філос.наук, проф., декан
факультету соціології і права НТУУ «КПІ»

Коректор Лебедева А.М.

Компютерна верстка Василенко О.В., Бахметов С.М.

Підписано до друку 11.04.2011 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Arial.

Ум.друк.арк. 7,67. Обл.-вид. арк. 9,24. Зам. № 038.

Видавництво «Арістей»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
Видавничої продукції ДК № 1066 від 27.09.2002 р.